

Városi segítséggel a székely hallgatóknak Erdélyi Menzát is üzemeltettek (Várkerület 110. sz.), ahol ingyen ebédet kaptak. Később a kosztolásukat a Szentháromság téren lévő „ínségkonyhán” oldották meg. Az ínségkonyha az első soproni évektől sok szegényebb egyetemista számára biztosított legalább napi egyszeri meleg ételt. A város szegényeitől elkülönített, egyszerű faasztalokkal és székekkel berendezett helyiségben étkeztek a hallgatók. Nagyon jószívű szakácsnő, kedves pénztárosnő segített a mindig éhes diákokon. A pénztárnál a kiírt menüből „elejét” levest, „közepet” főételt és „végét” tésztaféleséget lehetett kérni, legtöbbször elejét és végét kértek. A 30-as években 5 fillérért egy tál leves mellé nagy rakás zöldséget kaptak, és a „kedvenceknek” még velős csont is jutott. Ugyancsak 5 fillér volt a pörköltzsaft. 10 fillért fizettek a kis adag túrós tésztáért, de mindig a szakácsnőtől kapott nagy adaggal ültek le az asztalhoz. A teljes menü 60 fillérbe került. 12 pengőből megoldható volt az egyhavi étkezés.

Illyés Benjamin: Egyetemi hallgatók soproni diákszállásai, 1919–1959

Ára: 600,-Ft

2020. negyedik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2020. negyedik szám

Hetvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4400 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti

Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalja, hanem PDF fájl formájában küldi a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2020. negyedik szám

| hetvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

SCHÖBERL MIKLÓS: A Soproni Katolikus Kör története. I. fejezet. Írott előzmények. Az egyesület otthona, megalakulása, alapszabályai	407
ILLYÉS BENJAMIN: Egyetemi hallgatók soproni diákszállásai, 1919–1959	431

CSATKAI ENDRE EMLÉKEZETE

DOMONKOS OTTÓ: Csatkai Endre halálának 50. évfordulójára	455
PERGER GYULA: „Kedves Jani Fiam ...” Hetény János és Csatkai Endre levelezése ...	459
BOLODÁR ZOLTÁN: Soproni cégékekről – ahol Csatkai Endre abbahagyta	493

MŰHELY

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: Nagybirtok és területi egyenlőtlenségek a történelmi Magyarországon. Beszámoló az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport uradalomtörténelmi műhelyéről (Sopron, 2020. február 26–27.)..	510
VÖRÖS ÁKOS: Wohlmuth Ferenc (1855–1919) mártíromsága és emlékezete	513

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: Írás a porban. Születésnap-i beszélgetés Rakovszky Zsuzsával	516
RAKOVSZKY ZSUZSA: Helytörténelmet (vers)	535

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ROLAND: Ifj. Sarkady Sándor: Légi események Sopron vármegyében. Bombatámadások a leghűségesebb város ellen (1944–1945). Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2019.	537
--	-----

TANULMÁNYOK

SCHÖBERL MIKLÓS

A Soproni Katolikus Kör története
I. fejezet. Írott előzmények. Az egyeslet
otthona, megalakulása, alapszabályai

Sopron társadalmi életében megjelenő, különböző célra szerveződött társulatok, egyesületek kutatása mindig hálás témája volt a helytörténészeknek. Környei Attila¹ egyenesen a legkedvesebb feladatok között említi. Azt is elmondja miért: „[...] egyrészt a feladat, a munkavégzés sokszínűsége, érdekessége miatt, másrészt az ebből szerezhető ismeretek általánosabb érvénye, tanulságai miatt.”² Így érthető, hogy néhány, különösen a hosszabb ideig működő társadalmi szerveződések témáját a helytörténeti kutatások már feldolgozták. A nyolcvanöt évig fennálló olvasóegylet és utóda, a Soproni Katolikus Kör azonban nincs közöttük.³ Már az is tanulságos lehet, ha ennek okát keressük. Az érthető, hogy a Kör 1950-ben bekövetkezett megszűnése után közvetlen, de még a rákövetkező évtizedekben sem, nem volt tanácsos ezzel a témával foglalkozni, hiszen a működésében aktívan résztvevő tagok közül még sokan éltek. Például Thurner Mihály polgármester, Gábor Géza tanár, gimnáziumi igazgató, Házi Jenő főlevéltáros, Komlós Géza tanár, országgyűlési képviselő és még többen mások, akiket amúgy is meghurcolt a diktatúra, a katolikus megjelölés pedig klerikális és reakciós megbélyegzéssel, politikai, társadalmi kirekesztéssel járt. Jellemző, hogy ebben az időszakban készült helytörténeti írásokban katolikus téma ritkán, legtöbbször csak a régmúlt időkkel foglalkozó írásokban merült fel, ha másképpen, akkor a kor politika elvárásainak megfelelően inkább csak elmarasztaló, pejoratív értelemben.

Amikor pedig elkövetkezett a rendszerváltozás szabadabb ideje és sorra alakultak egyesületek, a társadalomnak pedig nagy szüksége lett volna a polgári világban működő civil szerveződések tanulságaira, a régi egyesületek, köztük a témánkat adó egyeslet története valahogy nem került a helyére. Emiatt Környei a hivatkozott írásában 1993-ban szükségesnek látta olvasóit így felszólítani: „A helytörténet kutatóit arra buzdítjuk, hogy vegyenek részt e hatalmas forrásanyag kiaknázásában.”⁴ S mivel, azóta e téren nem sok minden történt, így mára már úgy tűnik, hogy az olvasóegylet és utóda, a Kör több más katolikus egyesülettel együtt (pl. Katolikus Legényegylet, vagy Férfiak Mária

¹ Környei Attila (1940–2000) történész, a Soproni Múzeum igazgatója.

² *Környei Attila: A soproni társadalmi egyesületek kutatása.* In: Soproni Szemle 47. (1993) 4. sz. (Továbbiakban Környei) 379.

³ Az egyesület 1865-ben „soproni katolikus olvasó-egylet” néven alakult meg, majd 1904-ben felvette a „Soproni Katolikus Kör” nevet. Továbbiakban röviden csak egyeslet, ha ki kell hangsúlyozni olvasóegylet, vagy Kör.

⁴ *Környei: i. m.* 383.

Kongregációja) szinte teljesen feledésbe merült, markáns úrt hagyva helytörténetünk ismeretében. Ezért ebben a tanulmányban e hiánynak betöltésére a címben megadott egyesület teljes történetét fejezetekbe foglalva kívánom feldolgozni. Nem titkolt szándékom továbbá a témában rejlő keresztény kulturális örökségünk értékeinek feltárása, megismertetése, ápolása.

Írott előzmények

Az előzmények között nem sok feldolgozás kínálkozik. Egyedül Gábor Géza⁵ írását vehetjük figyelembe, aki 1926-ban neve alatt közölt egy rövid történetet,⁶ majd ugyanezt szó szerint, de más bevezetéssel és az újabb évekkel kiegészítve, kiadta 1935-ben is, ezúttal Ns.J. szignó alatt *A 'Soproni Katolikus Kör' 70 éve* címen.⁷ Bár ez a forrás fontos anyagot ad nekünk, melyre „Jubileumi írás” néven többször is hivatkozom majd, arra mégsem alkalmas, hogy az egyesület történetéről teljes képet kapjunk. Erre monográfia formájában persze ez az írás sem vállalkozhat, de arra igen, hogy tekintettel az eltelt idő által nyújtott kellő történelmi rátekintésre, alapos forrásfeltárást végezve a jelzett hiányt egy tanulmánnyal betöltse, és anyagot szolgáltatson további munkákhoz. A tanulmány vállalkozik az egyesület tevékenységének kiértékelésére is, melynek során kijelöli működésének leghatékonyabb időszakát (virágkorát), továbbá magyarázatát keresi annak, Környei miért mondhatta erről az egyletről – néhány más soproni egyesülettel együtt –, hogy: „[...] minden szempontból stabilak voltak [...] és sokáig fennálló igényt elégítettek ki.”⁸

Ehhez a munkához forrásanyagának elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (röviden MNL GyMSMSL) X/246-247. fondszámon „Soproni Katolikus Kör iratai” címen nyilvántartott anyagát, a Kör saját kiadványait (Soproni Katolikus Szemle, Soproni Katolikus Almanach, ill. Soproni Katolikus Köri Almanach), valamint a Soproni Múzeumban (röviden SoM) fellelhető egyéb dokumentumait tekintettem. Esetenként a történelmi háttér, vagy egy-egy körülmény felidézése miatt szükségesnek mutatkozott más forrás figyelembevétele is. Ezekből a forrásokból származó kép segítségével szeretnék előbb az egyletről egy részletes leírást adni, keresve a város közéletében betöltött társadalmi, kulturális szerepét, majd a működése kapcsán kifejtett tevékenységének kiértékelése nyomán kijelölni a virágkor időszakát és magyarázatot adni a stabilitás kérdésére, továbbá arra, hogy mi lehetett az a sokáig fennálló igény, amit ez az egyesület, és csakis ez az egyesület elégíthetett ki.

A tanulmány szerkezetében az olvasmányosság érdekében szándékosan kerültem a kronológiai leírás monotoniját, ezért főbb témák köré csoportosítva fejezetekben fejtet-

⁵ Gábor Géza dr. (1896–1982) tanár, gimnáziumi igazgató, az egyesület főtitkára, konvent tag.

⁶ Gábor Géza: A Katolikus Kör története és hivatása. In: Soproni Katolikus Szemle 1. (1926) 1–2. sz. Szerk.: Gábor Géza. Sopron, 1926. 4–15.

⁷ Ns.J.: A „Soproni Katolikus Kör” 70 éve. In: Soproni Katolikus Almanach 5. (1935). Szerk.: Gábor Géza. (Továbbiakban Ns.J.) 8–21. Sopron, 1935. (Ns.J. = Nagysolymosi József, írói álnév = Gábor Géza dr.)

⁸ Környei: i. m. 382.

tem ki mondanivalómat.⁹ Ugyanakkor a végső értékelést, hivatkozva az ily módon már ismertetett anyagnak arra alkalmas elemeire, azok szigorú időrendi sorrendbe fűzésével végeztem el, keresve ezzel a lényegét jobban kiemelő tömörített történeti kép előnyét. Ebben eszközként szolgált az a vizuális áttekintés céljára szerkesztett grafikon, melyen a stabilitást leginkább befolyásoló szavazóképes taglétszám időbeli alakulása és néhány fontosabb paraméter látható. Az egylet történetének kiértékelését és jellemzését ebben a grafikonban az idő tengelyén feltüntetett szakaszok alapján végeztem el. Az egész tanulmányban törekedtem arra, hogy a feltárt tényeket és az egyletben zajló eseményeket lokális, vagy még nagyobb horizontra kitekintve értelmezsem, felmérve az egylet gyors reagáló képességét, életrevalóságát.

Mint minden, valamilyen témában megjelenő első írásnak, ennek is lehetnek hiányosságai, hibái, netán tévedései, mégis mindezekkel együtt a megértő olvasó figyelmébe ajánlkozom, abban a reményben, hogy sikerült elvégezni ezt a szükségesnek talált munkát városunk helytörténetének egy feltáratlan területén, s ezzel egyben hozzájárulni keresztény kulturális örökségünk jobb megismeréséhez, ápolásához, megőrzéséhez.

Az egylet otthona: a Püspökház, Új utca 28.

Az egylet, mely 1865-ben mint katolikus olvasóegylet alakult meg, nyolcvanöt éves fennállása során (a kezdeti öt évet kivéve) 1870-től az Új utca 28. számú ún. Püspökházban működött. Ez a tény pedig az egylet stabilitását meghatározó egyik fontos, ha nem a legfontosabb tényezőjét jelentette, mert tartósan biztosítani tudták a működés helyszínét.¹⁰ Ezért az alábbiakban ezzel a helyszínnel, az egylet otthonával kívánok részletesen foglalkozni, történetének leírását beleillesztve a Püspökház eddig hiányzó történetének felvázolásába, egyben bemutatva, hogyan jött létre az egykori püspöki dézsmaházból egy modern katolikus kultúrház.

A belváros házait összeíró műben a Püspökház tulajdonosáról, ill. a ház megnevezéséről alapvető információkat kaphatunk.¹¹ Más helyről még azt is megtudjuk, hogy 1465-ben Salánki Ágoston győri püspök itt egy kőből épült házat vásárolt, miközben a Sópiacon (ma Orsolya tér) lévő régi adómentes dézsmaházát (*Zehenthof*) a városnak

⁹ I. fejezet: Írott előzmények. Az egylet otthona, megalakulása, alapszabályai. II. fejezet: Az egylet jegyzőkönyvei, rendezvényei. III. fejezet: Az egylet anyagi helyzete, bevételek, kiadások, rendkívüli helyzetek, kimutatások. IV. fejezet: Az egylet elnökei, tagsága, a tagok társas élete, az egylet kapcsolatrendszere. V. fejezet: Az egylet működésének értékelése, jellemzése. (A további fejezeteket a Soproni Szemle későbbi számaiban közöljük – *A Szerk.*)

¹⁰ A közösségi kommunikáció helyszíneit kezdetben a vendéglők, sörözők, borkimérések jelentették. Itt alakultak ki olyan társaságok, melyek pl. a reformáció tanainak terjedésében játszottak szerepet kézzel írott, vagy nyomtatott újságok, könyvek, kalendáriumok híreinek megismerése és terjesztése által. Szervezett egyesületek megjelenése idején a különböző olvasó egyletek, körök, kabinetek is gyakran kényszerültek arra a kevésbé stabil megoldásra, hogy vendéglőkben béreljenek helyiséget.

¹¹ *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 287.*

adományozta. Így került ez az Új utca 28. számú ház a győri püspök tulajdonába az adományozással áthozott adómentesség jogával együtt.¹² A ház elnevezése (*Zehethaus*) arra utal, hogy funkciója a győri püspöknek járó dézsma begyűjtése, tárolása volt. Mivel ekkor már az úgynevezett nagy dézsmaper 1412. évi lezárása után vagyunk, mely szerint a püspöknek járó dézsmabort a városfalakon belüli picéjébe kell szállítani,¹³ ezért ennek a kőből való háznak erre alkalmasnak kellett lennie. „*Ha meggondoljuk, hogy Sopronba évi 600–1200 akó bort is kellett szállítani [...]*”¹⁴ ez a pince nem is akármilyen lehetett. Pincére utaló nyom ma is látható a házon az 1975-ös homlokzathatárakor előkerült gótikus ívű pincebejárat kőkerete.¹⁵ Az emeleten feltárt nyíláscsoport kőkerete pedig arról árulkodik, hogy az a belvárost alkotó házak alaptípusának megfelelően egy kora gótikus oromzatos háznak „*[...] az utcára merőleges tengelyű, egy helyiség szélességű épület emeleti szobájának ablaka volt.*”¹⁶ A kapualjban feltárt ülőfülke pedig arra utal, hogy amikor a püspök ezt a házat megvásárolta, akkor az már az alaptípus későbbi kibővített „¹” alakú változatát mutatta.¹⁷

Az épület boron kívül gabonatedés tárolására is szolgálhatott, mert akkor, amikor a török előrenyomuló hadai Rákost elérték és a püspöki kastély berendezéseit és készleteit a schwechati táborba vitték, a „*[...] soproni házából is 160 mérő búzát kellett oda szállítani.*”¹⁸ Érdekes módon még 1938-ban is előfordult gabona tárolása a házban, mert a februári választmányi ülésen a házat ekkor már kizárólagos tejjelhasználó Kör panaszt kíván tenni a püspökségen, mert „*[...] a püspökházban felszabadult lakást a szanyi intézőség – a fennálló szerződés ellenére – nem adja át a Körnek és gabona raktározására használja.*”¹⁹

Az épületről, azon kívül, hogy kőből épült egy furcsa eset nyomán még az is kideríthető, hogy volt egy tornya. Csatkai Endre szerint a középkori soproni belvárosnak voltak lakótornyai.²⁰ Püspökház tornyát először Póda Endre²¹ említi: „*1551. évi január 18-án a*

¹² Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron. Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József és Szende Katalin, Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010. 77. Történeti topográfiai adattár. Egyházi tulajdonú gazdasági épületek. URL: http://www.varosatlasz.hu/images/pdf/atlaszok/sopron/sopron_04.pdf (Letöltés: 2018. 03. 03.)

¹³ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmegye múltjából. IV. szám. 1. rész. Sopron, 1939. 279–280.

¹⁴ Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos, 2000. (A továbbiakban Bán 2000.) 54.

¹⁵ Mivel a ház nincs alapincézve egyes földszinti helyiségeket használtak pinceként, ami a középkori belvárosban nem volt ritka eset.

¹⁶ Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. In: Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Budapest, 1970. 118.

¹⁷ Uo. 116.

¹⁸ Bán: 2000. i. m. 49.

¹⁹ Választmányi gyűlés jegyzőkönyve. (Továbbiakban Vjk.). 1938. 02. 25. MNL GyMSMSL, X/246-247. 3.

²⁰ Csatkai Endre et al.: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956. 49.

²¹ Póda Endre (1840–1902) városplébános, az egyletnek 8 évig titkára, 25 évig elnöke, miközben a Konvent alelnöke.

városi tanács megtámadta a győri püspöknek (in platea Judaeorum) az uj-utczában fekvő nemesi házát s annak tornyát leromboltatta s így 1000 arany forintnyi kárt okozott a püspöknek.²² Gábor Géza ezt az esetet a soproni reformáció előzményeinek anyagi jellegű összeütközéseiről írva említi meg.²³ Még Bán János²⁴ is foglalkozik az ügyvel, mint amit hadbiztosság védelmi szemponttal indokoltak.²⁵ Erre az esetre azért érdemes figyelmet fordítanunk, mert meglehet, és ez abban a korszakban nem volt szokatlan, hogy az épületet hosszú évtizedekig nem is újították fel, esetleg csak egyes részeit használták. Ha felidézünk ezeket az éveket, akkor ennek indokát is megtalálhatjuk, hiszen ekkor kevés katolikus család élt a városban,²⁶ és a püspöknek nem lehetett fontos ez a ház.

A valósághoz ezért inkább az van közelebb, hogy akkor, amikor az evangélikus város mindenáron meg akarta szerezni Rákost és vele ezt a Püspökházat, és erre elérkezettnek látta az időt a Bethlen-féle felkelés idején, akkor az már „[...] 1551-óta mindig pusztán álló.”²⁷ azaz romos, üres. S bár a városnak Rákos és vele a Püspökház megszerzése egy rövid időre sikerült is, mert Sopron behódolása idején Bethlen magának foglalta le azt, majd a városnak 12 000 forintért eladta, de ez a helyzet igen rövid, mert a nikolsburgi béke után Bethlen eme foglalása is visszakerült eredeti tulajdonosához püspöki tulajdonba, a város meg bánhatta pénzét.²⁸ Ebben az időben a teleknek csak egy részén állt épület, mert mellette még egy üres területen a püspökház kertje volt²⁹ (az 1. képen körrel jelölt rész).

Az idő múlásával azonban megváltozott a katolikusok helyzete is a városban, és Dallos püspök 1629-ben már szükségesnek látta, hogy rákosi jobbágycsaládjával új-jáépítse soproni házát.³⁰ Az így használhatóvá tett ház most már alkalmas akár püspöki tartózkodásra is. Ennek egyik esete 1636-ban volt, amikor a jezsuiták soproni megtelepítésén fáradozó Draskovich püspök két jezsuitával együtt hatlovas fogattal érkezve már itt szállt meg.³¹ A házban tehát a dézsma tárolásához szükséges helyiségeken kívül a püspöki lakosztály mellett vendégek elhelyezésére szolgáló szobáknak, valamint az udvari hátsó szárnyon kocsiszínek és istállóknak is lennie kellett. Erről az épületről némi képet

²² Pódafai Póda Endre: A Soproni Kath. „Parochia” és a „Soproni Kath. Hitközség” története. Sopron, 1892. 14. (Továbbiakban Póda „Parochia”) Póda még láthatott valamiféle dokumentumot, mert az idézett mondatot egy latin szövegre utalva („...így hangzik az eredeti 'Citatio'”) adja meg.

²³ Gábor Géza: A katolikus Sopron 1925. Sopron, 1925. 17.

²⁴ Bán János (1884–1971) árvaház-igazgató, városplébános.

²⁵ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Győregyházmegye múltjából. IV. szám 2. rész. Sopron, 1939. 12. (Továbbiakban: Bán 1939.)

²⁶ Bán János – Kovács József László: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Szerk.: Kovács József László. Sopron, 2000. 12.

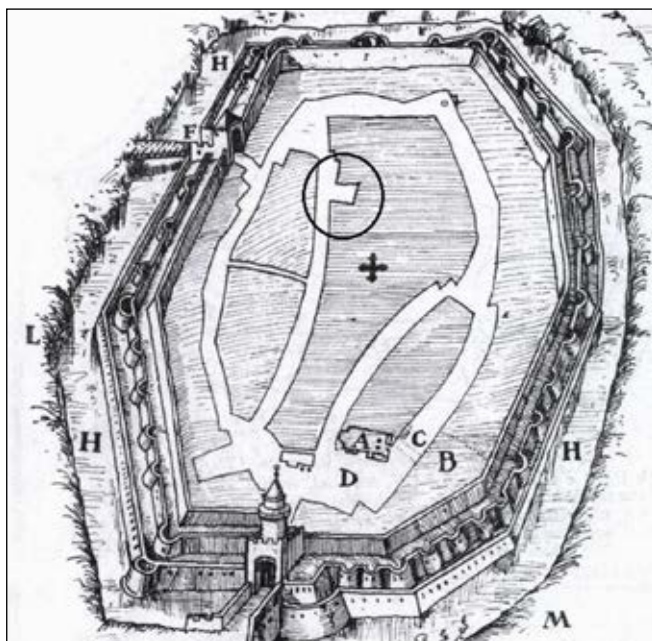
²⁷ Bán: 1939. i. m. 149.

²⁸ Uo. 149–150.

²⁹ Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: i. m. 14. kép. Sopron város és erődítményeinek tervrajza 1622-ből.

³⁰ Bán: 2000. i. m. 54.

³¹ Szabady Béla: Draskovich György püspök élete és kora. In: A 300 éves Soproni Szentbenedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 62.

1. kép. Sopron város erődítményeinek tervrajza 1622-ből (Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 14. kép)

alkothatunk Michael Zakariás 1700-as városi látképe alapján. Az utcákat betöltő, jobbra jellegzetes középkori oromzatos házak sorában a belváros egyik legnagyobb házaként feltűnik az utcával párhuzamos tengelyű emeletes Püspökház, mely baloldaltól még nincs összeépítve a szomszédjával (a 2. képen körrel jelölve).

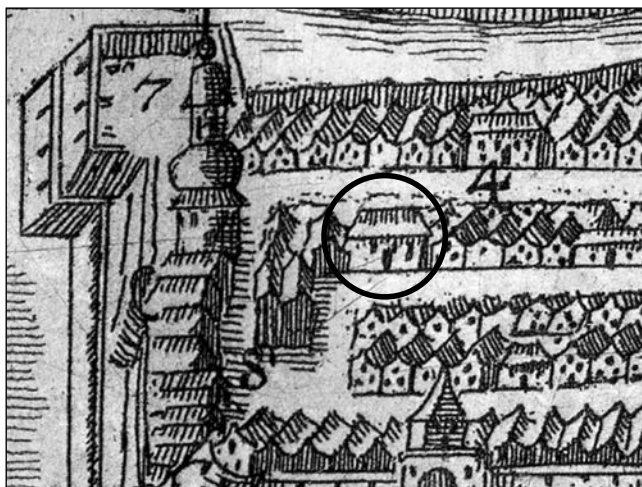
Ezek szerint a telek nagyobb része ekkor már a legutóbbi 1629-es építkezés eredményeként beépített volt. Az épület mellett meghúzódnó kert pedig szóba került 1730-ban is, amikor a Szt. Orsolya Rend letelepedéséhez a közelben házat kerestek,³² és erre az esetre a kert használatát a püspök engedélyezte volna.³³

Az idő múlásával az épület ismét felújításra várt, de ennél több történt. Zichy püspök nagyszabású rákosi építési tevékenysége soproni házára is kiterjedt, kiépült a telek utcfrontját teljesen betöltő egységes, egyemeletes késő barokk palota. Némiképp pontosítja a beépítés idejét az, hogy Tobias Hauckh kőfaragómester, aki az építés munkálataiban közreműködött, 1745-ben adta le elszámolását Zichy püspöknek.³⁴ A 153. számú parcella

³² Dávid Ferenc, Goda Károly, Thirring Gusztáv: i. m. 344. 459. jegyzet: „A győri püspök az Eszterházy- és Zwiefel-házból, azaz az Orsolya tér 4. és Új út. 30. házakból kívánja kialakítani az orsolyita zárdát.”

³³ Bán: 1939. i. m. 344–345.

³⁴ Ecsey Anna: A fertőrákosi kastély átépítése gróf Zichy Ferenc püspöksége idején, levéltári források tükrében. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. I. köt. Szerk.: Szentési Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013. 564.

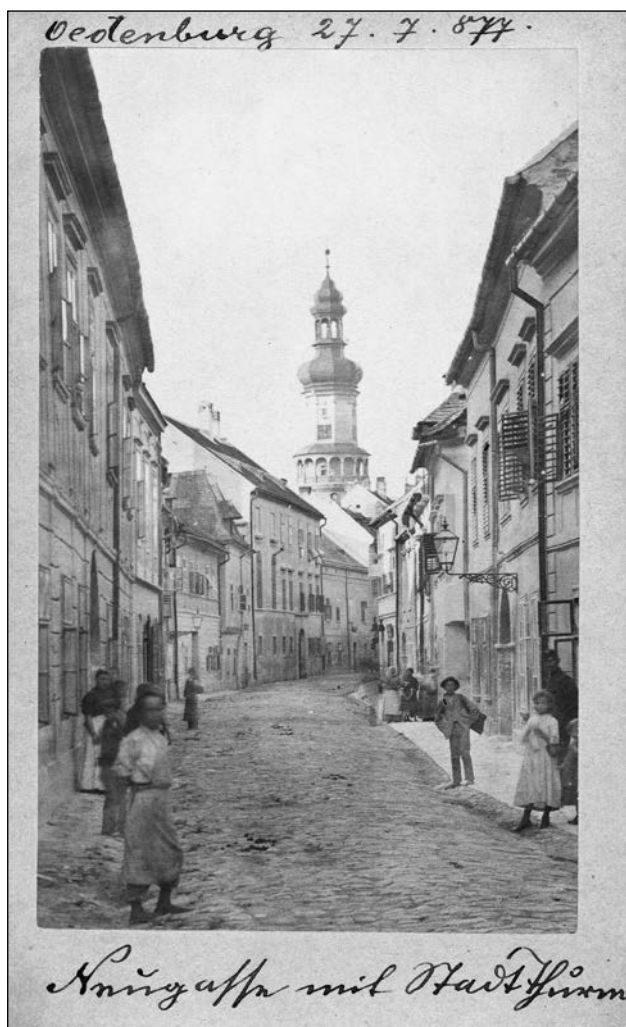
2. kép. A Püspökház ábrázolása Zacharias Michel 700-as városi látkép metszetén. Részlet (SoM, KP 54.509.1)

3. kép. A Püspökház területfoglalása a 153. parcellaszámú telken Sopron város 1856. évi kataszteri térképén <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1846653.1519870977%2C6054438.504948757%2C1847030.261232114%2C6054557.937805452> (Letöltés. 2019. 09. 12.)

beépítettségét és ezzel a Püspökház térfoglalását jól mutatja a város 1856. évi kataszteri térképe (3. kép).

Elkészült tehát az épület, amelynek használati/hasznosítási kérdése a dézsma eltörlése utáni időben egyre élesebben merült fel. Így lett bérlő ebben a házban a katolikus olvasóegylet. „Az egylet legnagyobb jótévedője dr Zalka János győri püspök úr Ő Nagyméltósága, aki a püspökházban (Uj-utcza 28) már 1870-óta 210 flr évi bérletért elég terjedelmes

4. kép. Új utca. Fotó: Ruprecht Mihály, 1877. (SoM, AF 9627)

*helyiségeket ad az egyesületnek.*³⁵ Hogy hogyan is nézett ki az épület ekkor, azt egy, az Új utcáról nagyjából ebben az időben készült fényképen láthatjuk, melynek bal szélén a Püspökház homlokzatának egy részlete is megjelenik. Jól felismerhető, hogy még nem mutatja a mai formát (4. kép).

A beköltözés körülményeiről a Győri Püspökségnek 1870. április 4-én küldött iratanyagból kaphatunk információt.³⁶ Ebben a köszönő levélben bejelentik, hogy új ottho-

³⁵ Póda: „Parochia” 152.

³⁶ Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) Püspöki Levéltár (PL), Egyházkormányzati iratok, 694/1870.

nukat május elsején a szokásos havi rendezvényük kapcsán ünnepélyesen megnyitják.³⁷ Egy másik, az Igazgatóságnak szánt levélben pedig azt tudatják, hogy a berendezkedésre összegyűjtöttek 600 ft-ot és bevezetik az utcáról a „légszuszívítást.” Egyben Szt. György napjáig apróbb munkák (a kapu nagybővítése és festése, a lépcsőházi bontott falcsonkok eltüntetése, az udvar rendezése) elvégeztetését kérik. Arra vonatkozóan, mely helyiségek használatát kapták meg, nincs pontos információnk, de bizonyos körülményekből következtethetünk rá, mert ugyancsak 1870-ben kapott helyet a Püspökházban a katolikus tanítóképző is. Ők az utcai első emeleti nagyterem mellett az udvari hátsó szárny emeletének helyiségeit vették használatba. Itt két osztályterem kialakítására a püspökség uradalmi ügyésze március 30-án nyújtott be építési engedélykérelmet a városnál.³⁸ Ebből következően az olvasóegylet a ház emeleti szárnyán lévő többi helyiségeket kaphatta meg, mert a földszinten a kapualjból balra a püspök lakosztálya, jobbra pedig a korábban bortized tárolására szolgáló helyiségekből kialakított házmesteri lakás volt. 1893-ban, amikor a püspök Győrbe költöztetette a tanítóképzőt, az olvasóegylet megkapta az emeleti utcafronti helyiségek, köztük a nagyterem használatát is. Ezt a helyzetet már jól mutatja egy kisebb átalakítási munkálat építésrajzának³⁹ az 5. képen látható részlete. (A jobb szárnyon látható „Egylet” feliratú helyiséget ekkor átmenetileg még a Katolikus Legényegylet használta.)

Az olvasóegylet ebben a helyzetben merész terveket sző, az épület megszerzésével egy Katolikus Ház kialakítását tervezte. Első lépésként 1900-ban a nagytermet újjátották fel és tették a most már többnyire nyilvános rendezvényeik számára is alkalmassá. Az időközben Katolikus Kör nevet felvett egylet 1912-ben pedig újabb, még nagyobb lépésre szánta el magát és Schármár Károly építész tervei alapján⁴⁰ létrehoztak egy modern katolikus kultúrházat. Ez a szükséges belső átalakítások mellett (püspöki lakás felújítása, fürdőszoba, toldaléképületben új lépcsőház, villanyvilágítás, külön férfi s női mosdók, udvar rendezése, istállók megszüntetése) kihat a homlokzatra is, mert két méterrel megmagasították az emeleti dísztermet, és ezzel kialakították a homlokzat megemelt, körablakos felülvilágítókkal ellátott középső traktusát. Az Új utca 28. számú ház ezzel nyerte el mai méreteit és egységes neobarokk homlokzatát (6. kép).

Az egylet az első világháború után, 1925-ben tovább folytatta a házzal kapcsolatos tervei megvalósítását és létrehoztak egy részvénytársaságot Katolikus Ház Rt. néven. Ennek jegyzett tőkéjéből belső felújításokat végeztek el és a földszinten egy vendéglőt alakítottak ki, melyet bérbe adtak. Ez a vendéglő még 1945 után is működött.

³⁷ A levél aláírásai egyben az egylet 1870. évi vezetőségének fontos dokumentuma: Niewelt Ferenc elnök, Póda Endre titkár, Printz pénztárnok.

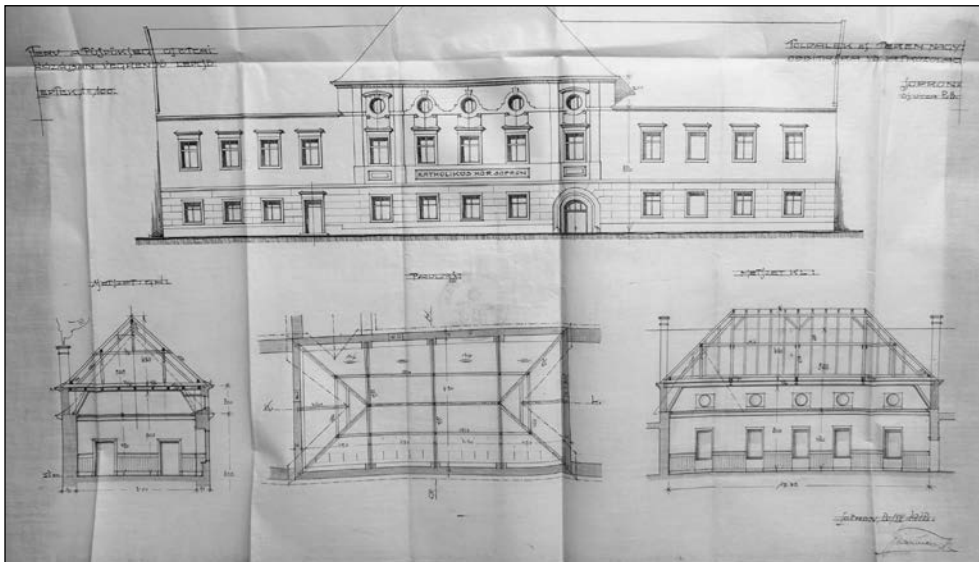
³⁸ MNL GyMSMSL, IV. 1106. Sopron Város Tanácsának iratai, XXIV. Közrendészeti iratok, No. 6361. Közli: *Kelemen István*: Adatok a Sopron, Új u. 28. sz. ház történetéhez. Építéstörténeti dokumentáció. Kézirat, 2017.

³⁹ MNL GyMSMSL IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, XXIV. Közrendészeti iratok, No. 9285. Közli: *Kelemen*: i. m.

⁴⁰ MNL GYMSMSL, IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, X. Építészeti ügyek, 215/1912.

5. kép. Az olvasóegylet helyiségeinek elrendezése a Püspökház emeletén 1893-ban (MNL GyMSMSL, IV. 1403. Fasc. XXIV. No. 9285. Részlet)

6. kép. A Püspökház 1912-ben kialakított neobarokk homlokzata Schármár Károly tervei alapján. (MNL GYMSMSL, IV. 1403. X. 215/1912.)

A Püspökháznak a sokkal reprezentatívabb rákosi püspöki kastély közelsége miatt a püspöki udvartartásban soha nem jutott fontos szerep. A püspök számára fenntartott lakosztályt csak ritkán használták. A ház fő funkciója kezdetben a dézsmával kapcsolatos gazdasági feladatok ellátása volt. Ennek megszűnte után pedig különböző „lakók” használták. Püspökháznak a város életében el nem hanyagolható szerepet játszó fontosabb „lakói” a következők voltak: a Katolikus Tanítóképző, mely 1870-től 1893-ig, a Soproni Katolikus Kör (ill. elődje, a katolikus olvasóegylet), mely 1870-től 1950-ig, valamint a Soproni Férfiak Mária Kongregációja, mely 1905-től 1949-ig működött a házban. De a házban rendezkedett be megalakulásakor 1859-ben a Soproni Katolikus Legényegylet is, mely tizenöt év alatt a szűkös elhelyezését kinötte, s miközben új helyét kereste, rövid ideig 1878-tól 1893-ig ismét itt talált otthonra. Vagy ugyancsak ebben a házban alakítottak ki helyet 1863-ban a Sopronban meglepedni akaró Isteni Megváltó Leányai Kongregációjának Bécsből érkezett négy nővére számára. A püspöktől három évre szóló lehetőséget nem merítették ki, mert két év után már számukra is szűkösnek mutatkozott ez a hely és az Újteleki kapun kívül a külvárosban vettek házat. Hosszabb, rövidebb ideig más szervezetek is „laktak” a házban, melyeknek már az egylet adott át ingyen, vagy bérbe helyiségeket, mint pl. a Katolikus Leányklub,⁴¹ a Katolikus Nőszövetség,⁴² a Hivatásszervezet,⁴³ a VOGÉ,⁴⁴ vagy a Vöröskereszt helyi csoportjainak, de a házban kapott otthont a soproni 66-os Báthory cserkészek csapata is. Az épületben persze laktak természetes személyek is, mint például Jekkel Bálint jogtudós, rövid ideig városi jegyző, akiről már tudunk valamit,⁴⁵ de a többi lakóról még keveset.

A háznak (eltekintve a Bethlen-féle elbirtoklástól és a Tanácsköztársaság idején bekövetkezett néhány hónapos házfoglalástól) igen hosszú ideig, 1465-től 1940-ig, egyetlen tulajdonosa volt a győri püspökség. Ennek a hosszú tulajdonlásnak végül a házat leg-hosszabb ideig használó „lakónak,” az olvasóegyletnek, ill. utódjának, a Körnek, a ház megszerzése érdekében éveken át kifejtett kitarós akciója vetett véget. Elsőre még felemás megoldás született, és csak a teljes ház használati jogát szerezték meg. Breyer István püspökkel 1934-ben hat évre szóló, visszavonásig érvényes, új bérleti szerződést kötöttek, mely szerint: „a) A kör bérbe veszi a házat évi 12 P tulajdonjog elismerési díj fizetése ellenében, b) A kör tartozik a házat karbantartani.”⁴⁶ A püspök átadta a házat valamennyi helyiségével, az udvarral és minden tartozékaival együtt. Lemondott a részére eddig fenntartott háromszobás lakosztály használati jogáról is. Ezt a szerződést azonban 1940-ben már nem újították meg, mert a „[...] megység püspök úr Őméltósága atyai elhatározással

⁴¹ Szociális Missziótársulat Leányklubja. Magyar katolikus leányifjúságot összefogó szervezet Slachta Margit szervezésében.

⁴² Később Katolikus Lányok Asszonyok Szövetsége (KALÁSZ).

⁴³ Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete. Keresztény érdekvédelmi szervezet.

⁴⁴ Magyar Keresztényszociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesülete.

⁴⁵ Kovács József László: Hírlevelek és Neue Zeitungok Sopronban a 16–17. században. In: Soproni Szemle 54. (2000), 26.

⁴⁶ Vjk. 1935. 01. 12. MNL GYMSMSL, X/246-247. 3. d.

a köri házat [...] a soproni katolikus Körnek ajándékozta.”⁴⁷ A Kör iratanyagában megtalálható a Soproni kir. Járásbíróságnak 4379/1940.tk.sz végzéséről szóló levele, hogy a telekkönyv a „[...] soproni 211. szu. tkvi. betétben A/1. sorszám 21. hrsz. alatt foglalt Győri püspökség nevén álló ingatlanra a szerződés 1. pontja szerint korlátozott tulajdonjogot ajándékozás jogcímén a Soproni Katolikus Kör javára kebelezte be.”⁴⁸ Úgy látszott, hogy ezzel az ügy végleg nyugvópontra jutott. Házi Jenő,⁴⁹ az egylet választmányi bizottsági tagja ekkor egy, a Püspökház hosszú történetét megörökítő, emléktábla elhelyezésére tett javaslatot. (Ebből sajnos nem lett semmi, ma pedig egy teljesen oda nem illő tábla van a házon.) Az államosítás előtt azonban még egyszer felmerült a tulajdonlás kérdése. Az egylet 1948. áprilisi közgyűlésén Komlós Géza⁵⁰ elnök Papp Kálmán püspök levelét olvasta fel, mely szerint: „Közismert, hogy a demokratikus átalakulással a 600/1945.ME. számú rendeletben szabályozott földbirtokreform végrehajtása során a püspökségem összes ingatlan vagyonát igénybe vették [...] úgyhogy a győri püspöki rezidencián kívül úgyszólván semmi néven nevezendő ingatlan vagyona nem maradt.”⁵¹ Ezért a házat az adományozás hatálytalánításával vissza kívánja venni a püspökség tulajdonába. Ez még abban az évben meg is történt, és a december 5-én tartott választmányi gyűlésen az elnök bejelentette, hogy: „[...] a telekkönyvi hatóság helyt adott a püspök úr keresetének, a házat a püspökség javára bekebelezte.”⁵² Ennek azonban már semmi gyakorlati következménye nem volt, mert a következő év január 23-án kelt választmányi gyűlés jegyzőkönyve szerint az elnök most meg azt volt kénytelen bejelenteni, hogy a város a házat a katonaság részére lefoglalta. Egy polgármestertől jött, 1949. január 15-én kelt levél ugyanis az egylet helyiségeiben egy 120 fős átvonuló műszaki egység beszállásolását rendelte el.⁵³ Bár rövid ideig maradtak, de az egylet már végső napjait élte, lassan kialudt a soproni katolikus egyesületi életnek ez az egykor oly nagy lánggal lobogó fáklyája. Még ebben az időben is gondosan vezetett pénztárkönyvben az utolsó bejegyzés dátuma 1950. május 11., mely a házmester fizetése után járó 55 Ft illetményadó befizetéséről szól. A ház végül az 1952:4 tvr. alapján a 663/1953. tk. sz. határozattal állami tulajdonba került. A tulajdonlásnak ez a végkifejlete a történelem ismeretében nem meglepő. Viszont annál érdekesebbek az egyletnek a ház megszerzése érdekében kifejtett évtizedeken át tartó akciói és az ezekkel járó pénzügyi manőverek, valamint a tulajdonosnak, a győri püspökségnek ezekre az akciókra adott válaszai.⁵⁴

⁴⁷ Vjk. 1940. 04. 02. MNL GYMSMSL, X/246-247. 3. d.

⁴⁸ Levelezés 1930–1933–1949. MNL GYMSMSL, X/246-247. 8. d.

⁴⁹ Vitéz dr. Házi Jenő (1892–1986) történész, főlevéltáros, a Kör vezetőségi tagja.

⁵⁰ Komlós Géza (1898–1988) tanár iskolaigazgató, országgyűlési képviselő, a Kör utolsó elnöke.

⁵¹ Levelezés 1930–1933–1949. MNL GYMSMSL, X/246-247. 8. d.

⁵² Vjk. 1948. 12. 05. MNL GYMSMSL, X/246-247. 3. d.

⁵³ Levelezés 1930–1933–1949. MNL GYMSMSL, X/246-247. 8. d.

⁵⁴ Ezzel a kérdéssel részletesebben az egylet anyagi helyzetét tárgyaló III. fejezet foglalkozik majd.

Az egyesület megalakulása

Simor János korábbi bécsi és zágrábi tartózkodásai során ismerte és kedvelte meg a német rothenburgi egyházmegyéből származó fiatal, tudományosan képzett és nagy hitbuzgalmú Hummel Vilmos (1828–1883) hitszónokot, majd 1859-ben már mint győri püspök Sopronba hívta őt. Hummel ettől az időtől kezdve a Szt. György-templom káplánja volt 1867-ig, amikor is az időközben hercegprímásnak kinevezett Simor János magával vitte Esztergomba. Hummel Vilmos, ez a tüzes szavú hitszónok Sopronba kerülése után hamar felismerte a város társadalmi, szociális és vallási viszonyait és benne a katolikusok helyzetét, ezért igen aktív tevékenységbe kezdett. A hitélet élénkítésére ő vezette be a Szt. György-templomban a májusi ájtatosságokat és a nagyböjti beszédeket. Mohl Adolf (1855–1939) apátkanonok, aki soproni kisdíákként hallhatta őt prédikálni, így emlékezett rá: „Csodálatos volt ékes szavának hatása. Mikor a böjti prédikációkat tartotta, zsúfolásig megtelt ez elég tágas dómtemplom. Aki ülőhelyre akart szert tenni, annak sokkal korábban kellett azt elfoglalnia. Mint normalisták mi is voltunk többször ilyen 'helytartók' a kosztosasszony részére.”⁵⁵ Hummel azonban a szöszékkal nem elégedett meg és német tapasztalatai alapján egyesületek alapításába fogott.⁵⁶ Ő hozta létre a hitbuzgalmi Oltáregyesületet és a Jézus Szíve Társulatot. A szegények áldatlan szociális helyzetének javítására a karitatív Szent Vince Egyesületet és a Szent Erzsébet Egyesületet. De gondja volt az ifjúságra is, az iparos tanoncok számára létrehozta a Kolping-féle Katolikus Legényegyletet. A katolikusok közéleti szerepének fellendítésére pedig megalapított egy olvasóegyletet.⁵⁷ Ez lett szabályzatuk nevéen a „soproni katolikus olvasó egyesület,” mely később a „Soproni Katolikus Kör” nevet vette fel.

Az alapító Hummel Vilmos káplán utóda a dómtemplomban Póda Endre volt. Még az sem zárható ki, hogy ők ketten személyesen találkoztak. Póda ugyanis 1867. december 17-én már Sopronban volt,⁵⁸ majd rövidesen, 1868-ban titkára lett az olvasóegyletnek, melynek 1877-től haláláig pedig elnöke volt.⁵⁹ Mindez azért olyan fontos most számunkra, mert rámutat arra, hogy Póda az olvasóegyletben az alapítói szándék „egyesen ági örököse” lett! Ebben pedig Póda közéletben kifejtett igen aktív tevékenységének egy fiatalkori inspirációját fedezhetjük fel.

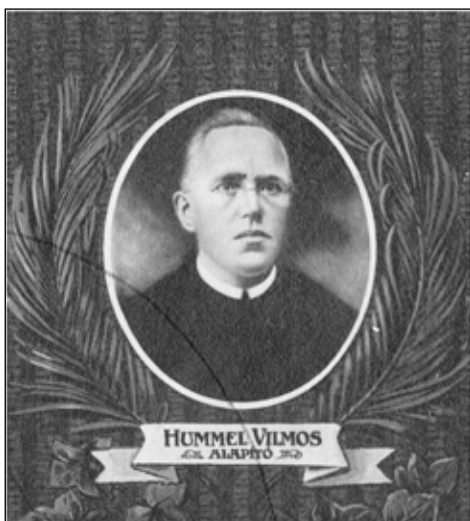
⁵⁵ *Huber János dr.: Pastor bonus – Hummel Vilmos emlékezetére.* (Továbbiakban: Huber) In: Soproni Katolikus Köri Almanach 1. (1930). Szerk: Gábor Géza dr. Sopron, 1930. 40.

⁵⁶ Németországban ekkor az egyházi egyesületek fejlődése a megjelenés (1780–1815), a kibontakozás (1830–1845) fázisa után már az aktivizálódás állapotában van. In: *M. A. Roy Lämmer: Kirche und die Vereine im 19. Jahrhundert.* München, 2005.

⁵⁷ *Huber: i. m. 39–47.*

⁵⁸ Abt-Stadtpfarrer Andreas Póda v. Pódafa †. In: *Oedenburger Zeitung (Röviden: OeZ.)* 35. (1902), 28. sz. 1–2.

⁵⁹ Póda nyolc évig titkára, huszonöt évig elnöke volt az olvasóegyletnek. Pódát ennek az egyesület vezetésében töltött harminchárom évnek az ismerete nélkül nem lehet teljességgel megismerni, megérteni. Ezért a tanulmányban, amikor erre lehetőség adódik, Póda szerepét igyekszem megvilágítani.

7. kép: Hummel Vilmos alapító portréja. Részlet az egylet 60 éves jubileumára Lobenwein Harald által készített nagyválasztmányi tablójából (MNL GYMSMSL, X/246-247. 139. d.)

Az egylet megalakulásának további körülményeiről az *Oedenburger Zeitung* (rövidítve *OeZ.*) egy híradásából ismerhetünk meg részleteket. Ez a cikk a felújított egyleti otthon 1913. évi beszentelésének ünnepségéről számolt be. Ezen az ünnepségen az elnök történeti visszaemlékezésében azt állította, hogy az egylet az abszolutizmus idejében alakult meg, 1863-ban már működött, de még titokban jöttek össze, mert az állami hivatal a megalakulás bejelentését nem akarta tudomásul venni.⁶⁰ Ez pedig nagyon valószínűnek látszik, hiszen éppen ez történt ebben az időben az újra induló Zeneegyesület esetében,⁶¹ és valami hasonló módon járt a megalakuló városzépítők asztaltársasága,⁶² a tornászok egyesülete,⁶³ de a szabadkőműves páholya is.⁶⁴ Úgy tűnik, a „Bach-huszárok” menesztése utáni közigazgatási rend munkája a provizórium idején akadozott.⁶⁵ A megalakulás időpontja körüli bizonytalanságot pedig tovább fokozza még a korabeli felfogás, mely szerint a magánjog már megalakultnak tekintett egy egyletet a szándék megjelenésével

⁶⁰ Einwehung des neuen Heims des kat. Lesevereins. In: *OeZ.* 45. (1913) 10. sz. 2.

⁶¹ *Dr. Csatkai Endre*: A Soproni Zeneegyesület száz éves történetének vázlata. Sopron, 1929. 21.

⁶² *Szabó Jenő*: A Soproni Városzépítő Egyesület története. (1864-1946)/II. A kezdet évei. In: *Soproni Szemle* 37. (1983), 6.

⁶³ *Hárs József*: Rösch Frigyes (1832–1923) In: *Aranykönyv*. Szerk.: Sarkady Sándor. Sopron, 2002, 42.

⁶⁴ *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: A soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholy története. In: *Budapest és a szabadkőművesség*. Budapest, 2005. 97.

⁶⁵ 1861 után az önkényuralom újrászervezőinek mivel a hivatalokra nem jelentkeztek megfelelő tisztelettel és szakértelemmel bíró személyek, ezért az alacsonyabb beosztású, megfelelő képességekkel és tekintéllyel nem rendelkezők közül kellett választaniuk. *Pap József*: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Szeged, 2003. 16–17.

és az alapszabályok megalkotásával, míg a közjog csak annak hatósági bemutatásával és láttamoztatásával.⁶⁶

Mindezek mellett, vagy ellenére, ma az olvasóegylet kizárólagosan elfogadott alapítási dátuma 1865. Hosszú működése során maga az egylet is mindig ehhez az évszámhoz igazította jubileumi ünnepségeit. Az egylet tehát 1865-ben azzal a céllal alakult meg, hogy „[...] a soproni katolikusoknak legyen helyük, ahol a templomon kívül is találkozhatnak, és a katolikus ügyeket megbeszélhessék.”⁶⁷ Ez a hely kezdetben a megalakulás helyszíne a Printz-féle ház volt.⁶⁸ Erről a Várkerület 107/b számú házról⁶⁹ annyit tudhatunk, hogy a Pestről származó Printz József (1816–1907) Grünwald Fülöp Jakab könyvkötő mesternél, itt ebben a házban talált munkát és szállást. Grünwald korai halála után feleségül vette az özvegyet, polgárjogot szerzett, és a házban továbbvitte, majd kialakította saját könyvkötő és könyvkereskedés üzletét. Így lett ez a ház fiának, Printz Ferencnek, a későbbi polgármester helyettesnek szülőháza.⁷⁰ A „Jubileumi írás” 1935-ben ilyen értelemben használhatta az alakulás helyszínének megjelölésére a Printz-féle jelzőt. Az apa, Printz József ugyanis alapító tagja volt az olvasóegyletnek. Ezt igazolja az 1906. évi közgyűlés jegyzőkönyve, melyben olvasható egy elfogadott javaslat, miszerint az egylet egyik még élő alapítója, volt pénztárosa, Printz József legyen tiszteletbeli tag.⁷¹ Megalakulását követően az olvasóegylet nem sokáig maradt ebben a házban, mert 1870 májusában végleges otthonukba, az Új utcai Püspökházba költözhettek.

Egy olvasóegylet megalakulása 1865-ben egyáltalán nem tekinthető egyedi, elszigetelt jelenségnek, hiszen a 19. század utolsó harmadában szerte az ország városaiban és nagyobb községeiben egyre másra alakultak ilyen egyesületek.⁷² Amiben ez az olvasóegylet mégis egyedi, az a vallásos, katolikus alapokra helyezése, azaz olyan katolikusokból álló társaság létrehozása, mely nem állt egyházi irányítás alatt, de katolikus eszme- és értékrendszer mentén szerveződött és működött. Póda Endre elnök úgy tartotta, hogy a soproni olvasóegylet ebben a tekintetben „[...] első Magyarországon.”⁷³ Ez a primátus kétségtelen az alapító Hummel ajándéka, aki a német helyzet ismeretében járt el. Német városokban ugyanis már a 18. század közepén létrejöttek olyan olvasókabinetek, egyletek, körök, melyek a közjó érdekében igyekeztek működni. Tagságuk leginkább a polgár-

⁶⁶ Az egyesületalapítás magánjogi szabadságát a dualizmus idején közjogi korlátként csupán egy belügyminiszteri ellenjegyzés jelentette. Az olvasóegylet első ismert 1869-es szabályzatát a belügyminisztérium már három hónap alatt elfogadta.

⁶⁷ Ns.J.: i. m. 10.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Sopron 1944. dec. 6.-i bombázásakor ez a ház is súlyosan sérült, majd elbontották, és helyére új épület került.

⁷⁰ *Hárs József*: Printz Ferenc (1844–1920), a Soproni Városszépítő Egyesület egykori elnöke. In: Soproni Szemle 49. (1995), 2. sz. 16.

⁷¹ Közgyűlési jegyzőkönyv (Továbbiakban Kjk.). 1906. 01. 28. MNL GYMSMSL, X/246-247. 2. d.

⁷² *Reisz László*: Olvasóegyletek a dualizmusban. In: Könyvtári Figyelő 17. [53.] (2007), 2. sz. 254–263.

⁷³ Kjk. 1893. 12. 08. MNL GYMSMSL, X/246-247. 2. k.

8. kép: Olvasókabinet. Johann Peter Hasenclever festménye, 1843. (Alte Nationalgalerie Berlin)

ság köréből szerveződött, akik irodalmi újdonságokról, újsághírekről, a kor filozófia kérdéseiről kívántak tájékozódni, beszélgetni és ezzel a felvilágosodás eszméinek terjesztői lettek. (A 8. képen egy ilyen tipikus egyesületről készült festményt látunk.)

Ugyanakkor velük párhuzamosan alakultak és fejlődtek ki az egyházi egyesületek is, melyek a 19. század első felében már az aktivizálódás fázisában voltak.⁷⁴ Ekkor jöttek létre azok a katolikus olvasóegyletek, melyek a liberális olvasókörök ellensúlyozására a „jó írá- sok”⁷⁵ terjesztését célozták meg. Egy német periodika 1845-ben megjelent kötete szerint⁷⁶ ilyen egyesületek már jó néhány éve léteznek osztrák és bajor területeken. Az írás beszámol arról is, hogy megalakult a Karl Borromäus egyesület,⁷⁷ melynek célkitűzése a „jó írá- sok és könyvek” támogatása és terjesztése mellett népesebb helységekben katoli- kus olvasóegyleteket létrehozása. Több eset közül mindjárt hírül adják Köln példáját, kö- zölve az olvasóegylet alapszabályát is. Ezeket a tényeket Hummel bizonyára jól ismerte. Sőt feltehetően útiládájában volt az a Passauban 1847-ben kiadott könyv is, mely a „rend barátai”⁷⁸ olvasóegylet előkészületi programjáról szól.⁷⁹ Az sem zárható ki, hogy Simor

⁷⁴ M. A. Roy *Lämmern*: Kirche und Vereine im 19. Jahrhundert.

⁷⁵ Korabeli katolikus értelmezés szerint: Nem liberális, nem ateista.

⁷⁶ *Katholische Zeitschrift für Wissenschaft und Kunst*. Bände 1–2. 1845. XXII. Kirchengeschichte Notizen. Kirchliche Regsamkeit in Deutschland. 387.

⁷⁷ Verein vom Heiligen Karl Borromäus zur Förderung des katholischen Lebens und zur Begünstigung guter Schriften und Bücher.

⁷⁸ Korabeli katolikus értelmezés szerint: nem liberális, nem ateista.

⁷⁹ Programm der Vorarbeitung zu einem Lese-verein für Freunde der Ordnung. Passau, 1847.

püspök Hummelt a hitélet fellendítése mellett egyetek alapításával is megbízta. Így történhetett meg, hogy az első magyar katolikus olvasóegyletet éppen Sopronban német nyelvű polgárok alakították meg.

Mindezek ismeretében nem meglepő, de minden esetre valóban figyelemre méltó tény, hogy Hummel működése során Sopronban rövid nyolc év alatt egyszerre hat katolikus egyesület alakult meg. S bár létrejöttük során éppen úgy, mint ebben a korszakban több más esetében is, papi személy bábáskodott, azért még az egyesületek szaporodását ebben az időben inkább a polgárosodással járó folyamatnak kell tekinteni, sem mint annak, hogy „A Bach-korszak végén a katolikus egyház egyes harcosabb csoportjai nagyobb mértékű tevékenységbe kezdtek Sopronban.”⁸⁰ Már csak azért sem, mert nemcsak katolikus, de evangélikus és izraelita kezdeményező hatás is ugyanúgy megjelent az egyetek országos sokasodásánál, ami csak egy tényt igazol, a polgárosodó magyar társadalom szellemi orientációja akkor még többnyire hagyományosan vallásos volt.

Sopronban az egyesületek megjelenése néhány kivételtől eltekintve⁸¹ az 1859 utáni évekre tehető, tehát arra az időre, amikor a társadalom megszabadulva a Bach-korszak szorításából civil kezdeményezésekbe kezdett. Jól mutatja ezt az általános helyzetet az egyesületek országos számának statisztikai alakulása is. Amíg 1862-ben még csak 579 társadalmi egyesület volt Magyarországon, addig 1878-ra ez a száma közel hétszeresére, 3995-re nőtt!⁸² Az egyesületek statisztikai számának alakulása, kiugró növekedése itt és a statisztikai adatsorban később is (pl. 1932., vagy 1990.) mindig a civil társadalom megmozdulását, útkeresését jelzi. A soproni katolikus olvasóegylet tehát egy ilyen időben alakult meg. Ez a fontos tény pedig azt jelenti, hogy a város lakóinak egy meghatározható rétegében éppen ebben az időben jelentkezett egy dokumentálhatóan markáns igény katolikus eszmeiségen alapuló laikus, civil társas (kaszinó) élet, valamint nyomtatott írásokból, könyvekből és újságokból megismerhető gondolatok, hírek iránt, melynek kielégítésére egyesületbe tömörült. Ezt az igényt bizonyára kiválhatta és segítette is a történelmi háttér a felerősödő polgárosodás, de a soproni katolikus olvasóegylet megszervezéséhez kétségtelen kellett a német tapasztalatokkal rendelkező agilis Hummel Vilmos. Ugyanakkor ez a szervezetbe tömörülés igénye a korabeli írni-olvasni tudás alacsony szintje miatt csupán a polgárok egy magasabb műveltségű szűkebb társadalmi rétegben jelentkezhetett. Hogy kikről is lehetett szó, azt egy másik fejezetben⁸³ az olvasóegylet 1891-es nyomtatott tagnévsorának elemzésével igyekszem majd kideríteni. Itt a továbbiakban pedig szabályzataikból a célkitűzéseket, a működés rendjét és a tagokra vonatkozó általános előírásokat ismerhetjük meg.

⁸⁰ Hammerl Lajos: Események a Morgenstern c. lap körül Sopronban. In: Soproni Szemle 19. (1965), 4. sz. 372.

⁸¹ Például Sopron legrégebbi egyesülete, a Katolikus Testvéregyesület (Katholische Bruderschaft 1751) vagy a Soproni Zeneegyesület (1826) vagy a városi kaszinó (Soproni Kaszinó Egylet 1854).

⁸² Dobrovits Sándor: Magyarország Trianontól napjainkig. Társadalmi szervezetek. Magyar Statisztikai Szemle 16. (1938), 414–418.

⁸³ A tagság összetételével a IV. fejezet foglalkozik majd.

Az egyesület alapszabályai

Az egyesület célkitűzéseit, szervezetét, működési formáinak előírásait a levéltárban megőrzött 1869., 1893., 1904. és 1929. évi alapszabályok, valamint az 1923. és 1938. évi alapszabályzat-módosítási javaslatok alapján ismerhetjük meg közelebbről.⁸⁴ Az 1869. december 8-án tartott közgyűlésen elfogadott első ismert szabályzat, mely egyben az egyesület legrégebbi dokumentuma is, egy német és magyar nyelven nyomtatott kisméretű füzetben található. Címe németül: „Statuen des Oedenburger katholischen Lesevereins” és magyarul: „A soproni katolikus olvasó egyesületnek alapszabályai.” Készült: Reichard Adolf soproni nyomdájában. A szabályzat összesen 13 paragrafust tartalmaz. A célkitűzést az 1. § így adja meg: „a) kath. érzelmű férfiaknak társas életbeni egyesülése, b) erkölcsi iratok, s könyveknek olvasása” A 2. § kimondja, tag csak fedhetetlen katolikus férfi lehet. A 3. § szerint az egyesület tagjai lehetnek alapító, rendes és résztvevő tagok, sorban évi 20, 10, ill. 6 forint tagdíjjal. A következő paragrafusok a szervezet felépítését és működését írják elő. Ezek szerint a legfőbb döntéshozó fórum a közgyűlés. Ezt rendszeresen évente egyszer, decemberben kell megtartani. Ekkor választják meg „titkos szavazás útján a jelenlevők viszonylagos szótöbbsége által” egy évre az igazgatói bizottság tagjait, akik a következők: elnök, alelnök, titkár, pénztárnok, könyvtárnok és még 6 fő bizottsági tag. Az igazgatói bizottság döntéseit 2/3-os jelenlét mellett szótöbbséggel hozza. A szabályzat előírja az igazgatói bizottság tagjainak a feladatait is. A 9. § a felolvasások rendjét határozza meg: „Minden hó első vasárnapján egyesületi estélyek (a szokott felolvasások) rendeztetnek a tagok társas barátságának előmozdítására.” A dokumentum befejező mondata így hangzik: „A jelen újból átdolgozott egyesületi alapszabályok a magas magyar kir. belügyminisztériumnak előterjesztettek és 1870. évi március hó 22-én 1529-ik sz. alatt megerősítettet.” Ez a tény azt jelenti, hogy létezett egy korábbi alapszabályzat is, de ennek nincs nyoma. A szabályzat végén nincsenek aláírások és pecsét sincs.

Az 1893. évi szabályzat ugyanúgy, mint az első, nyomtatott kis füzet magyar és német nyelven, mely Litfass Károly soproni nyomdájában készült. Az előzőtől csak abban különbözik, hogy hiányzik annak utolsó mondata.

Ez a két szabályzat egyszerű, világos és a kor szellemének megfelelően demokratikus. A nők tagsági lehetőségét a kor felfogása szerint (ekkor még általános választójog sem volt) hagyták figyelmen kívül. Ugyanakkor az egyesület dokumentumai között megtalálható néhány nyomtatott lap a tagok névsoráról. Ezeken nőket is találunk, számuk 1891. és 1904. között 4 főről 8 főre nőtt. Általában támogatókról van szó, akik az egyesület életében nem vettek részt. A női tagok hiányát, különösen a rendezvények körüli tevékenységek terén, hamar észrevették, úgyhogy az 1904. évi szabályzatban majd ezen változtatnak is. A tagoknál az egyesület identitását meghatározó vallási jelleg és a biztonság érdekében tartották szükségesnek a „fedhetetlen katolikus” (büntetlen és erkölcsös előéletű katolikus, a szerző megjegyzése) követelményt. Más korlát nem volt. De ha belegondolunk, hogy

⁸⁴ Alapszabályok. MNL GYMSMSL, X/246-247. 1. d.

ki tudott abban az időben tagdíjra évi 6–10 forintot (a kiegyezés után bevezetett osztrák-magyar forintról van szó) kiadni, akkor ez bizony sokak korlátozását jelenthette. (Egy férfiing 2–5 forintba került.) A tagság automatikus szelekcióját jelentette az is, hogy eleve kinek volt igénye belépni? Márpedig volt, hiszen az 1869. évi szabályzat megszületésekor már négy éve működött az egylet, és a kezdeti, minden bizonnyal még szerényebb létszám 1894-re a decemberi közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint a szavazó képes (rendes és résztvevő) tagok száma már elérte a 153 főt.

Fontos kihangsúlyozandó jellemzője ennek a szabályzatnak, hogy az eleven egyleti élet érdekében saját helyiség működtetését és előírt havi gyakoriságú rendszeres összejöveteleket tart szükségesnek. Ez a szándék az egylet életében fennállásának végéig a stabilitást döntően meghatározó jelentőségű lesz.

A harmadik, 1904. évi szabályzat magyar nyelvű, kézzel, tintával írott és zsinórral összefűzött, számozatlan négy lapból áll. Címe: „A Soproni Katolikus Kör Alapszabályai.” Készült az 1904. április 10-én tartott rendkívüli közgyűlésen. Aláírók Lehner Mihály⁸⁵ titkár és Darvas Orbán⁸⁶ elnök. A belügyminisztérium 1904. június 17-én látta meg és pecséttel, miniszteri tanácsosi (olvashatatlan) aláírással ellátta. A szabályzat négy római számmal jelzett fejezetből és 32 folyamatosan számozott paragrafusból áll. Az I. fejezet az általános rész. Az 1. § az egyesületnek (a szabályzat címében látható) új elnevezését tartalmazza. A 2. § a Kör célját így fejt ki: „Sopron szabad királyi város és vidéke katolikus lakósaik közt a kath. szellem és összetartozás érzetének élnéltéése, különösen szórakozó társalgás, a keresztény szellemiség élnéltéése, a kath. irodalom és művészet pártolása a társas élet emelése, szórakozó társalgás – a politika teljes kizárásával.” A 3. § felsorolja azokat az eszközöket, melyek a célok megvalósítását szolgálják. Itt nevezi meg a Kör helyiségét, mely „kasinó jelleggel bír”, és amely „megfelelő hírlapok, folyóiratok és a könyvtár,” valamint „irodalmi és művészeti előadások, felolvasások és társas estélyek” helye. A II. fejezet a tagokkal foglalkozik. A 4. § kimondja, hogy katolikus nő is lehet tag az alábbiak szerint: rendes tagok csak férfiak 12 K; pártoló tagok csak nők 8 K; kültagok férfiak és nők (akik nem Sopronban laknak) 8 K tagdíjfizetési kötelezettség mellett. (Egy arató napszámos bére ekkor 8–10 K⁸⁷) Továbbá alapító tagok lehetnek férfiak és nők is 200 K adománnyal, míg tiszteletbeli tagok mindazok, akiket a közgyűlés arra alkalmasnak tart. Az 5. § a tagok jogaival foglalkozik és a részletes felsorolásban a következő megkötést teszi: „A közgyűlésen – a nők és kültagok kivételével – minden tagnak indítványozó, tanácskozó és választó joga van.” A III. fejezet a Kör szervezetét írja le. A 10. § szerint a Kör ügyeit a közgyűlés, az igazgató-választmány és a tisztségviselők intézik. Ezek feladatait és működésük rendjét a következő paragrafusok írják elő. Így a közgyűlés, mely a legfőbb döntési szerv évente egyszer, januárban köteles összeülni. Itt választják meg a tisztségviselőket és állítják össze az igazgatói választmányt. Adott esetben rendkívüli

⁸⁵ Lehner Mihály (1861–1926) tanító, kat. fiúiskola igazgatója, egylet titkára.

⁸⁶ Darvas Orbán (1852–1911) bencés paptanár, gimnáziumigazgató, egylet elnöke.

⁸⁷ Az 1900-ban kötelezően bevezetett osztrák-magyar korona rövidítése: K. Váltópénze: fillér, rövidítve f.

közgyűlést is össze lehet hívni. Az igazgatói választmány tervezi, megszervezi és irányítja az éves működést, felolvasásokat, estélyeket rendez, gondoskodik az egyeslet helyiségeiről, azok berendezéséről, felfogadja a szolgát. Rendesen minden negyedévben ülésezik. Tisztviselők pedig, akiknek feladatait is részletesen előírja a szabályzat, a következők: elnök, alelnök, titkár, másodtitkár, ügyész, pénztáros, könyvtáros és háznagy. A IV. fejezet a Kör megszűnésével kapcsolatos szabályokat tartalmazza. Emellett a szabályzat mellett még két dokumentum található, egy gépelt irat: határozat az alapszabály jóváhagyásáról, a Belügyminisztérium 53299/III-a. sz. leirata és egy nyomtatvány: m. kir. adóhivatal fizetési meghagyása a benyújtott alapszabály után járó 11 K 20 f bélyeg és jogilletékről.

Ezzel a harmadik szabályzattal az olvasóegylet átalakult és katolikus kör formájában működött tovább. Ez az átalakulás, éppen úgy, mint annakidején az olvasóegylet megalakulása, nem egyedi, kivételes eset, hanem beleilleszkedett egy általános társadalmi mozgásba. 1880-as években már több városban működtek katolikus körök, melyek a vallási közöny elleni harcban hatásosnak mutatkoztak. 1888-ban Budapesten az országban működő katolikus körök összefogására megalakult a Középponti Katolikus Kör. Sopronba is elért ennek az összefogásnak az igénye, mert az 1892. évi közgyűlésen Póda elnök Zalka János püspöknek azt a levelét olvasta fel, melyben kör-i átalakulást javasol. Az elnök ekkor az egyesület konzervatív értelmezésű önállóságát féltve önérzetesen kijelentette, hogy a szabályzatmódosítással járó átalakulást „[...] nem tartja szükségesnek, mert egyesületünk 1864⁸⁸ óta minden kath. érdeket erélyesen megvédett.” A püspöknek küldendő levélben pedig diplomatikus választ javasol: „Alapszabályunk keretén belül határozottan csatlakozunk a budapesti kath. kör által megindított mozgalomhoz.”⁸⁹ A közgyűlés ennek megfelelően döntött, „[...] mint az első katolikus olvasóegylet önálló kívánt maradni.”⁹⁰ A századforduló előtti években azonban, éppen a katolikus nagygyűlések hozadékaként beindult az egyesületek szövetségbe szerveződésének folyamata. A kérdés nagy vitákat kavart az 1894. évi székesfehérvári nagygyűlésen is. Pódát, aki csupán közös katolikus akciókat, nagygyűléseket látott kívánatosnak, beválasztották egy döntés előkészítő bizottságba. Ennek elfogadott határozata pedig már előírta a központi szervezetbe tömörülést.⁹¹ A szerveződés első formája a következő évben meg is alakult Katolikus Körök Szövetsége néven, mely csakhamar a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége címen valamennyi katolikus mozgalom élére állt. A kör-i átalakulás kérdése az olvasóegylet életében mégis majd csak Póda halála után került előtérbe, és az itt tárgyalt szabályzat alapján meg is valósult.

⁸⁸ Az évszám nem elírás, Póda ekkor még ezt tartotta a megalakulás évének.

⁸⁹ Kjk. 1892. 12. 08. MNL GYMSMSL, X/246-247. 2. k.

⁹⁰ Aus dem Katholisen Leseverein. In: OeZ. 25. (1892) 283. sz. 3.

⁹¹ Csibi Norbert: Az országos katolikus nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az első világháború előtt. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs, 2015. 142–143.

Ez a szabályzat a „Soproni Katolikus Kör” új nevet adta az egyesületnek, mely azonban nem csupán egyszerű névváltoztatás, mert a célkitűzések között a hagyományos cél (katolikus szellem és összetartás élénkítése) mellett deklaráltak új elem jelenik meg: a katolikus irodalom és művészet pártolása. Ugyanakkor felismerve, hogy e célok elérése érdekében milyen fontos szerepe van a megfelelő helynek, az eszközei között kiemeli az egylet otthonát. (Ez az otthon, mely érdekes módon egyetlen szabályzatban sincs részletesen leírva, egyébként az Új u. 28. számú ház első emeletén található nagytermet és több szobát jelentett ekkor.) A katolikus szellemiség ápolása érdekében fontosnak tartja még megemlíteni az eszközök között a katolikus eszmeiségnek megfelelő folyóiratok, újságok és a könyvtár szerepét. Ennek biztosítása is örökös témája lesz az egyleti életnek. Új elem az eszközök között, hogy az új célkitűzés érdekében kifejezetten irodalmi és művészeti előadásokról beszél. (Ez egyébként az egylet igen erős oldala lesz az elkövetkező időkben.) Szintén új elem a nők, bár jogok nélküli, tagsági lehetősége. Bővül a tagfelvétel területi hatálya, Sopron környéki lakosok is beléphetnek mint kültagok, a nőkhöz hasonló feltétellel. (Számuk azonban az évek során csak 10–20 fő körül alakul, sosem lesz jelentős.) A tagokra vonatkozó egyéb korlátozások ugyan ebben a szabályzatban sincsenek (mert a szerkesztőknek valószínűleg eszébe sem jutott) de objektív okok miatt ipari vagy mezőgazdasági munkás, kereset nélküli diák ekkor még nem lesz tag. Az egylet változatlanul egy magasabb műveltségű réteg, ahogy különböző dokumentumokban ekkor leírva látjuk, a „katolikus intelligencia” gyűjtőhelyeként jelenik meg.⁹² Ezt a tényt sem szabad azonban másként, mint helyértékén kezelni. Nem elitesedésről, kirekesztésről van szó, csupán egy korszak történelmi sajátosságáról, arról, hogy a különböző társadalmi rétegek polgárosodással járó civil aktivizálódása egyedi helyzetükből fakadóan sajátos igényeik kielégítése mentén egymástól eltérő módon, formában és különböző időben indult meg.⁹³ Egyébként ezt a harmadik, 1904. évi szabályzatot egy igen sikeres szabályzatnak tarthatjuk, hiszen tizenkilenc évig maradt hatályban, de tartalmilag még tovább, mert a későbbi szabályzatoknak is ez lett az alapja.

Az egylet szabályzatai között találunk egy tintával, kézzel írt, két lapos, többszörösen belejavított 1923. évi módosítási javaslat-vázlatot. A végső elfogadott szabályzat dokumentuma azonban nincs meg a levéltárban. Az 1924. évi közgyűlés jegyzőkönyvéből is csak annyit tudunk meg róla, hogy az alapszabály-módosítást a belügyminisztériumnak még az előző év decemberében elküldték. A „Jubileumi írás” viszont kész tényként közli, hogy „1923. IX. 30-án új alapszabályzatot nyer a Kör.”⁹⁴ Annyit azért meg kell említeni erről a tervezetről, hogy először jelenik meg az ifjúság felé való nyitás szándéka, mert bevezeti az ifjúsági tagok csoportját egyetemi, főiskolai hallgatók számára. Ezt a tényt pedig

⁹² Intelligencia alatt ekkor az értelmiséget értették. A „katolikus intelligencia” összegyűjtése mögött pedig azt az alapítói szándékkal egyező felfogást ismerhetjük fel, mely ettől a társadalmi rétegtől várja a közélet katolikus alakításának hatékony lehetőségét.

⁹³ A kezdetekkor gazdapolgár (Wirtschaftsbürger) például nem lett tagja az olvasóegyesületnek. Viszont létrehozták 1877-ben saját egyesületüket, egy dalos egyletet. (Wirtschaftsbürger Männergesang-verein).

⁹⁴ Ns.J.: i. m. 15.

azért érdemes kiemelni, mert jól jelzi az egyesület gyors reagáló képességét, hiszen alig egy-két éve, hogy főiskola települt Sopronba. Magával a szabályzattal azonban dokumentum hiányában bővebben nincs módunkban foglalkozni. De hogy bevezették, az igazolható, hiszen az 1925-ben készült kinyomtatott jubileumi névsor VII. tételle alatt már 42 fő ifjúsági tag nevét olvashatjuk.

A negyedik, 1929. évi szabályzat egy kis formátumú nyomtatott füzet, címe: „A Soproni Katolikus Kör Alapszabályai.” Készült Sopronban vitéz Tóth Alajos könyvnyomdai műintézetében. A szabályzat alapja az 1904-es. Ugyanúgy négy római számmal jelzett fejezetbe és folyamatosan számozott paragrafusokba rendezi a szabályokat. Az I. fejezet általános előírásokat tartalmazva kimondja, hogy a Kör hivatalos nyelve magyar. Mivel az 1923-as szabályzatot részletesen nem ismerjük, itt a II. fejezetben láthatjuk először leírva, hogy nők is lehetnek rendes szavazatképes tagok. Új tag felvételét a szabályzat két ajánló tag aláírásával megerősített belépési nyilatkozathoz köti. Pártoló tagok a közgyűlésen felszólalási és szavazati joggal nem rendelkeznek. A fiatalság tagsági lehetőségével foglalkozva többek között megadja a soproni Szent Imre kollégium főiskolai hallgatóinak, valamint a soproni Szent Imre Kör tagjainak pártoló tagsági lehetőségét. A III. fejezet a Kör döntéshozó szervével, a közgyűléssel foglalkozik. Határozatképes, ha a szavazóképes tagok egyharmada jelen van. A tisztviselőket és a választmányi tagokat titkos szavazással választják. A 14. § több pontban a választmány feladatait írja elő. Állandó bizottságok a kultur-, vigalmi-, hölgy- és a könyvtár bizottság. A Kör vezetője az elnök, ill. alelnök, Az ő munkájukat segítik a tisztségviselők: főtitkár, titkár, főrendező, jegyző, ügyészek, pénztáros, ellenőrök, könyvtáros és két háznagy. Ezt a szabályzatot a Kör 1929. évi közgyűlésén fogadta el. Aláírók Dr. Halász Gyula⁹⁵ főtitkár és Feichtinger Mátyás⁹⁶ elnök. Az utolsó oldalon a belügyminisztérium 8. pontos megkötése, valamint a szabályzatnak 1929. június 15-én kelt kormányhatósági engedélyszáma 171.872/1929/VII. láthatók.

Az egyesület működésével kapcsolatos iratok között találunk még egy gépelt, két oldalas, ceruzával többszörösen belejavított 1938. évi alapszabály módosítási javaslatvázlatot is, de az elfogadott szabályzatnak nincs nyoma. Az 1939. évi közgyűlés jegyzőkönyvében ugyan a szabályzat tervezetről részletes leírást találunk, de egy summás megállapítást is, mely szerint: „[...] az alapszabály módosítás az érvényben lévő alapszabályt lényegében egyáltalában nem módosítja, csupán [...] a meghatározott munkaköröket több személy között ajánlja megosztani.”⁹⁷ Bevezetne ugyanis három elnököt, külön a szellemi kérdések, az anyagi ügyek és a rendezvények számára, főtitkár mellé két titkárt, két jegyzőt, valamint egy főrendezőt. Határozat ekkor nem születik, sőt e kérdést a következő évi 1940-es közgyűlésen is elnapolják. Közben a tisztségviselők bővítésének elképzelését titkárok és jegyzők esetében mégiscsak bevezetik, pedig elfogadott szabályzat nem született, mert akkor, amikor 1944-ben a M. Kir. Belügyminiszter egy rendeletre hivatkozva országosan

⁹⁵ Halász Gyula dr. (1881–1947) tanár, gimnáziumigazgató, az egyesület főtitkára

⁹⁶ Feichtinger Mátyás (1875–1957) lányiskola ig., címzetes apát, az egyesület elnöke.

⁹⁷ Kjk. 1939. 01. 29. MNL GYMSMSL, X 246-247. 3. d.

bekérte az egyesületek adatait, a Kör utolsó érvényes alapszabályaként az 1929. évi szabályzatot jelölte meg.⁹⁸

Miközben a szabályzatokban nincs szó politikai célkitűzésekről, sőt az 1904. évi szabályzat kimondottan politikamentességet deklarál, addig az egyesület megalakulásától kezdve működése során végig ott húzódik kitapinthatóan a mélyben az alapítói küldetés szándéka, a katolikusok közéleti szerepének fellendítése a katolikus érdekek és értékek védelmére. Erről a szándékról Völker József⁹⁹ alelnök az egyesület 70 éves jubileuma alkalmából Hummel Vilmos alapítóra visszaemlékezve így írt: „A Kath. Kör. intézményén át olyan közszellemet akart megteremteni, amely a keresztény világszemlélet és meggyőződés jegyében befolyásolja a magán-, a családi-, a társas- és közszellemet egyaránt.”¹⁰⁰ Halász Gyula dr. főtitkár pedig a 70 éves jubileumi ünnepi közgyűlésen mondott beszédében röviden és tömören így fogalmazott, az egyesület feladata: „[...] közéleti katolikus férfigárda nevelése.”¹⁰¹

Az alapítói küldetés felvállalása olykor kemény küzdelmet hozott, mégpedig a katolikus érdekek és értékek mellett kiállva megküzdeni a liberális és ateista egyházellenes nézetek térhódításával.¹⁰² Mindjárt a megalakulást követő évtizedben megindult ez a tevékenység, mely aztán különböző formákat felvéve végigkísérte az egyesület teljes működése során.¹⁰³ Ezt a harcot azonban, mely kétségtelen a város közéletében zajlott, alapvetően egy kifejezetten bibliai alapokon álló keresztény, defenzív, védekező taktika jellemezte. Az egyesület 75 éves jubileumi díszközgyűlésén 1940 májusában erről így vélekedett ünnepi beszédében a Központi Katolikus Kör elnöke, Hindy Zoltán: „A Soproni Katolikus Kör nem riadóra született, hanem megragadta az első lehetőséget és megalakult, nem valami ellen, hanem valamiért.”¹⁰⁴ Így történt meg, hogy az olvasóegylet és utóda, a Kör fennállása során végig szabályzatuk keretei között maradván a város közéletének egyik jelentős szereplőjévé lett. Ezt ugyancsak a 75 éves jubileumi díszközgyűlésen köszöntő beszédében Sopronyi Thurner Mihály¹⁰⁵ a következő szavakkal mondta el: „Évről évre előrehalad

⁹⁸ Egyesületi nyilvántartás M. Kir. Belügyminiszter 544.000/1944 sz. rendeletének 1. számú melléklete kitöltve. MNL GYMSMSL, X/246–247. 8. d.

⁹⁹ Völker József (1876–1966) tanár, siketnéma intézet-igazgató, az egyesület alelnöke, „örökös” konvent tag.

¹⁰⁰ Völker József: A hetvenéves Kath. Kör. In: Soproni Katolikus Élet. 7 (1935–36.) 5. sz. 15.

¹⁰¹ Halász Gyula dr. beszédének kézzel írt 13 oldalas szövege. Vegyes iratok. MNL GYMSMSL, X/246-247. 138. d.

¹⁰² Egyházellenes nézetek alatt itt most az egyesület dokumentumainak ismerete alapján valami olyasmit kell érteni, amit leginkább szembeállítással világíthatunk meg, azaz minden olyasmit, ami a katolikus érdekek és értékeknek alapuló életforma ellen tör, ezért erkölcsstelen, társadalom- és nemzetromboló.

¹⁰³ A küzdelem főbb formáinak (harc a katolikus autonómiáért, „magyar kultúrharc” és a politikai katolicizmus soproni megjelenése, katolikus sajtómozgalom előzményei, katolikus erők egységbe szerveződése, részvétel az országos katolikus sajtómozgalomban, helyi katolikus kulturális törekvések, katolikus politikai fórum) tárgyalását részben a II. fejezetben az aktualitásból fakadó rendezvényeknél, ill. az V. fejezetben fogom megtenni.

¹⁰⁴ Díszközgyűlési jegyzőkönyv. (Továbbiakban Dkjk.) 1940. 05. 02. MNL GYMSMSL, X/246-247. 3. d.

¹⁰⁵ Thurner Mihály (1878–1952) jogász, polgármester. Nyugdíjasként az egyesület tagja lett, miközben a Konventnek meg (1941-1942) elnöke.

a csapat, amely a közéletünk mezején ugart tör, szánt, betakarít, nem a saját, hanem a köz javára."¹⁰⁶

Jellegét tekintve az egyesület tehát egy olyan vallásos eszmeiség mentén szerveződött civil egyesület volt, mely alapszabályában rögzített célján keresztül a katolikus értékeken alapuló életformának nemcsak magán és egyesületi társas, de közéletbeli érvényesülését is szorgalmazni kívánta. Az egyesületnek ez a szándéka, mivel nem állt sem egyházi, sem politikai irányítás, vagy külső anyagi függőség alatt, belső önértékből fakadt. Ez az önérték vezérelte őket akkor is, amikor valamilyen aktualitásból adódó közéleti eseményen való részvétellel, vagy saját szervezésű rendezvénnyel kapcsolódtak be szűkebb-tágabb környezetük általános társadalmi megmozdulásaiba.¹⁰⁷ Ugyanakkor közvetett módon ugyan, de igen hatásos eszközük volt a szabályzatuk szerinti rendszerességgel megtartott szokásos rendezvényeik. Ezek a kezdetben zártkörű felolvasások csupán a tagságot érintették még, és az olvasóegylet megszilárdítását, belső, szellemi kohézióját szolgálták, de hamar nyitottak a városi közönség felé különböző rendezvények (kultúrestélyek, ünnepségek, fórumok) megtartásával. Az egyesületnek ez a közéletet alakítani kívánó eszközrendszere, persze az idők folyamán belső és külső hatások soron létrejött egyfajta fejlődés eredménye, amit majd a rendezvények ismertetése kapcsán igyekszek feltárni.¹⁰⁸ Ennek a fejlődésnek a lelkeségen alapuló csíráit azonban már a kezdeteknél megtaláljuk, hiszen ez az olvasóegylet már az alapításkor abban különbözött egy szokványos kaszinó egylettől, hogy itt „[...] *erkölcsi* (azaz katolikus eszmeiségnek megfelelő, szerző megjegyzése) *iratok s könyvek olvasása*[...]”¹⁰⁹ állt a tagok rendelkezésére. Erről az alapról kiindulva aztán az olvasóegylet és utóda, a Kör hatalmas ívet befutva létrehoz és működtet egy kultúrházat, mely a város közéletét a kultúra eszközeivel alakító katolikus központnak a szerepét fogja beolteni. Mindezeket jobban megértjük, ha a működését dokumentáló gyűlésekről készült jegyzőkönyveket, valamint rendezvényeiket a következő fejezetben közelebbről megismerjük.

¹⁰⁶ Dkjk. 1940. 05. 02. MNL GYMSMSL, X/246-247. 3. d

¹⁰⁷ Ezt a témát a II. fejezetben az aktualitásból fakadó rendezvények kapcsán igyekszem majd kifejteni.

¹⁰⁸ Az egyesület rendezvényeivel a II. fejezet foglalkozik majd.

¹⁰⁹ A soproni katolikus olvasó egyesületnek alapszabályai. Sopron, 1869. MNL GYMSMSL, X/246-247. 1. d.

Sopron vezetőinek, lakosságának életét évszázadokon át meghatározta az európai polgári kultúra, mentalitás. A város a polgárosodott Selmecen 1735-ben alapított intézmény 1919-es áttelepülésével az európai univerzitás gondolatiságát tartalmazó „selmeci szellemiséggel”¹ gyarapodott.² Az „együttélés” első szakasza az Országos Erdészeti Egyesület 1926-os soproni közgyűlésével zárult.³ A polgári és selmeci univerzitás szellemiségének egyesítése alapján az elmúlt 100 évben átélt történelmi válsághelyzetek⁴ és egyéni sorsok soproni kezelése az általánostól eltérő, egyedi példát mutat. A soproni áttelepülés sikerességének egyik feltétele volt a főiskolások elszállásolásának gyors megoldása, majd a következő évek során a lakhatási feltételek következetes javítása. A levéltári, irodalmi adatok, visszaemlékezések alapján megismert folyamatok ismertetésével egyúttal a sajátos, selmeci szellemiségű együttműködésről is megemlékezem.

A Soproni Egyetem történetével kapcsolatos kutatásaim eredményeként az *Erdészeti Lapok*ban kétrészes tanulmányban⁵ foglalkoztam a soproni Szent Imre Kollégium létrejöttével, működésével. Nagyszerű élményt jelentett számomra, hogy internetes kapcsolatok révén a dokumentumok mellett támaszkodhattam egykori lakói személyes, pontosságra törekvő visszaemlékezéseire is. Ebben az írásomban, a Sopronban új otthonot találó egyetemi hallgatók lakhatási lehetőségeiről kívánok általános képet adni 1959-ig. Ebben az évben zárult le a miskolci áttelepülés, amikortól a soproni és miskolci utódintézményekben teljesen új fejlődési szakasz indult meg.

A Selmecről Sopronba áttelepült M. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatóinak szállásgondjai jelentősek voltak. A menekült diákok nagy részét először az üresen álló laktanyákban helyezték el. A város vezetése felhívást tett közzé, melyben kérte a lakosságot a menekültek befogadására.⁶ Korábban, Selmecen a hallgatók többsége családnál lakott, ahol különleges, családi viszony alakult ki a lakosság és diákok közt. Sopron diák- város jellegéből adódóan szintén hagyománya volt az albréleti, kosztos diákrendszernek.

¹ *Bóhm József – Ormos Tamás*: A selmecbányai Bányászati Akadémia szellemi örökségéről aláírt Deklaráció története és hatása. In: Soproni Szemle, 73. (2019), 4.sz. 371–386.

² Legutóbb lásd a Selmectől – Sopronig Emlékkonferencia anyagának kiadását a Soproni Szemle 2019. évi 3. számában.

³ *Illyés Benjamin*: Az OEE első soproni közgyűlése. In: Erdészeti Lapok 149. (2014), 9. sz. 312–314

⁴ *Illyés Benjamin*: Erdőmérnökképzésünk történelmi sorsfordulói. 1735–1962/1990 Selmec–Sopron–Miskolc Vancouver Előadás. OEE Soproni csoport. 2018.02.18.

⁵ *Illyés Benjamin*: A soproni Szent Imre Kollégium története I. 394–395, In: Erdészeti Lapok 151. (2016), 11. sz. 394–395 Továbbiakban *Illyés*, 2016, valamint *Illyés Benjamin*: A soproni Szent Imre Kollégium története II. 27–29 In: Erdészeti Lapok. 152. (2017). 1.sz. Továbbiakban *Illyés*, 2017

⁶ MNL Győr-Moson Sopron Megye Soproni Levéltára, IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai. 5231/919.

A selmeci diákok és a soproni lakosok selmeci szellemiségű együttműködése egyedülálló kulturális örökséget teremtett. 1958-ban végzett „kintlakóként” én is második otthonomként emlékezhetem vissza albérleteimre.

A kezdeti, nagyon nehéz körülményeket a város és Főiskola következetesen javította. Átmeneti megoldások után, évtizedek alatt alakult ki a kollégiumok, magánszállások rendszere.

A diákszállások hálózatának elemei a vizsgált időszakban a következők voltak:

- Hotel Inter,
- 5. gyalogezred Ágfalvi úti laktanyája,
- „Új kollégium”,
- Levente Internátus,
- Erdélyi Diákothton,
- Kontra Kollégium,
- Soproni Szent Imre Kollégium,
- NÉKOSZ kollégiumok, MEFESZ Kollégium,
- Magánszállások (kamarák).

A Hotel Inter

Az áttelepülés első hónapjai után a Rektori Hivatal, a mai Erdőmérnöki Kar dékáni (A) épülete emeletén helyezték el a Hotel Interként ismert, közvetlen főiskolai irányítású diákszállót. Az első évek több mint 500 hallgatója után kb. 300 főben stabilizálódott a hallgatói létszám, ám ez a hely csupán 30-50 fő szállás gondjait enyhítette (1. kép). Az internátus igazgatója a 40-es években Walek Károly matematikaprofesszor, gondnoka pedig Kreszló József egyetemi quaestor volt.

Kaltenbach Ferenc 1923-ban lett a Hotel Inter lakója. Visszaemlékezésében⁷ említi, hogy elsőévesként nyolcágys szobában három erdész és négy bányász társával együtt helyezték el. Első év után már hármas, négyes szobában laktak. Kaltenbach, Magasi László és Kletz Károly az első évtől kamarások és jó barátok lettek. Szalmazsáktöméssel kezdődött az év. Télen napi egy kanna szénnel maguk fűtöttek. A takarítást is ők végezték. A szekrényekben egy osztat jutott fejenként. Első években Weigl Ernő vaskohómérnök volt az „Inter” gondnoka.

Czillinger János, az Erdészeti Lapok akkori felelős szerkesztője alaposan elemző cikkben⁸ foglalkozik a Főiskola általános, és ezen belül az internátus áttelepülés utáni, 1924 végére kialakult helyzetével. Eszerint az épületben 11 szobát alakítottak ki a hallgatók számára. 45 hallgatót tudtak el helyezni szorgalom, előremenetel és rászorultság

⁷ Kaltenbach Ferenc erdőmérnök visszaemlékezései. In: Gál Péter József: Selmeci-soproni diákélet. Visszaemlékezések. Sopron, 2019. 203–207. Továbbiakban Kaltenbach, 2019, illetve Gál, 2019.

⁸ Czillinger János: Erdőmérnöki Főiskolánkról. In: Erdészeti Lapok, 64. (1925), 6. sz. 177–192. Továbbiakban Czillinger, 1925

1. kép. A Hotel Inter egykori épülete, ma SOE Erdőmérnöki Kar Dékáni épület (Illyés, 2011)

figyelembevételével. A Főiskolai Tanács a tandíjmentes diákoknál elengedhette az egyébként is alacsony, havi 40 000 korona lakbér felét. A villanyköltség fejenként és havonként 15-25 ezer korona volt. Egy szobában 2-5 hallgatót helyeztek el. Külön olvasó-, vagy tanulóhelyiség nem volt. A szobákat vaságyakkal, pokrócokkal és szalma váncosokkal, ruhaszekrényekkel látták el. Házi feladataikat szobánként elhelyezett rozoga, kecskelábú asztalokon készítették el, melyeknek „teteje úgy illeg-billeg, mint a kétkarú mérleg”.

Mihalovits János rektor 1923 őszén a Népjóléti Minisztériumba írt levele alapján a soproni városi lakberek 160-300 ezer koronát jelentettek havonta. Az éves ösztöndíjak 7-8 napi megélhetési költséget fedeztek. A mintegy 200 hallgatóból 20 erdőmérnök-hallgató kapott 100 000 korona évi ösztöndíjat. Tanulás mellett többségük munkával teremtette meg tanulásuk költségeinek fedezetét.⁹

Czillinger János ismerteti a Főépületben kialakított *menza* működését is.¹⁰ Az alagsorban volt a konyha. A földszinten a diákok étkezését szolgáló nagyobb helyiség és mellékhelyiségek mellett a tanárok részére kisebb étkezdét alakítottak ki. Egy büfé egész nap nyitva tartott szerény áruválasztékkal. A mintegy 150 fő ellátására tervezett konyhán általában kb. 100 fő étkezett, emiatt a ráfizetés határán üzemelt. Sok diák a városi ínségkonyhán étkezett, vagy saját maguk főztek. A menzai ebédeket például 3 dl leves, 3 dl főzelék

⁹ Tamás László: Ifjúságunk élete a két világháború között. In: *Herpay Imre* (szerk.): *Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián, Sopron 1919–1969*. Sopron, 1970. 143–172. Továbbiakban *Tamás*, 1970

¹⁰ *Czillinger*, 1925, 185–186.

6 dkg húsfeltétellel, 10 dkg levesthús mártással és körítéssel, 10 dkg kelt, vagy főtt tészta, 10 dkg kenyéradagokból állították össze igen kedvező áron. A diákok 8000 koronáért kaptak ebédet (amikor 2,5 deci kávé 2500, ugyanannyi meleg tej pedig 1500 korona volt a büfében). Az állam havonta 2 millió koronával támogatta a menzát, melyet a cikk írója szerint a megfelelő ellátás, kulturáltabb környezet érdekében 6-10 millió koronára kellene emelni. A menza háttéréként a várostól névleges bérért egy 40 holdas gazdaság is rendelkezésre állt, azonban forgóhitelezés hiányában működése ráfizetéses volt. Utalás van arra, hogy a gazdaság Muck András erdőtanácsos irányítása alatt mezőgazdasági termékek mellett sertéshízlalással is hozzájárult a menza költségeinek csökkentéséhez.

Az 5. gyalogezred Ágfalvi úti laktanyája

A másik szálláslehetőség a rendkívüli történelmi helyzetből és Sopron katonaváros jellegéből adódott. Trianon után csupán 35 000 fős hadsereg fenntartására volt lehetősége az országnak. Az egyetemi és nagyobb városokban középiskolai diák- és egyetemi zászlóaljakat toboroztak. A 17. évüket betöltő diákok, fiatalok önkéntes jelentkezés alapján katonai kiképzésben részesültek, tanulmányaik alatt szállást, ellátást, zsoldot kaptak.

Rihmer László 1922 és 1926 között volt a bányamérnöki osztály hallgatója. Emlékiratában ehhez kapcsolódó, eddig kevésbé ismert tényeket is rögzít.¹¹ Középiskolás diákként Pécsen 1922 elejétől nagyon szigorú, öt hónapos, bentlakásos újoncképzésben vett részt. Osztályából 54 érettségiző közül 31 fő végzett kiskatonaként. Ezután Sopronba, a Főiskolára jelentkezett bányászhallgatónak. Ekkor már a korábbi Honvéd Főreáliskolában működött a Főiskola. A Főépületben a bányászati és kohászati tanszékek kaptak helyet. Az áttelepült selmeci Főiskolára az ország minden részéből érkeztek elsőéves hallgatók. A katonai kiképzésben részesült középiskolásokból 40 fős szakasz alakult. Az 5. gyalogezred Ágfalvi úti nagy laktanyájában kaptak elhelyezést és teljes ellátást. Szép zsoldjuk fedezte tanulásuk költségeit is. A laktanyában mostoha körülmények, nagyon szigorú katonai napirend feltételei között kellett tanulniuk. 40 fős „szakasz-szobákban” vaságyakon, pokróccal, szalmazsákokkal helyezték el őket. Először nem volt fűtés a szobákban, később vaskályhákat kaptak. Bár tanulószobát biztosítottak számukra, de a kecskelábú asztalokon és lócákon a műszaki rajz és egyéb feladatokat nehéz volt megfelelő minőségben elkészíteni. Ruháikat egy kis szekrényben helyezték el.

A mostoha körülményeket látva, az országos katonai vezetés a tanulás érdekében javított a feltételeken és enyhített szigorú katonai jellegű kötöttségeken. Néhány hónap múlva a katonai kiképzésben részesült hallgatók önkéntes jelentkezés alapján lehetőséget kaptak a kiköltözésre. A vállalkozó szelleműek zsoldjukon kívül jelentős összeget kaptak szállás- és étkezési költségeikre is, mely gyakorlatilag fedezte megélhetésüket. A katonaviselt, háborúból visszatért hallgatókat két külön, önkéntes szakaszban helyezték el.

¹¹ *Rihmer László: Egy mecseki bányamérnök 50 évi küzdelme a bányászok boldogságáért. III. kötet. Diákéveim 1918–1927-ig. XIII. fejezet, Pécs. Kézirat. 1975. 27–42. Továbbiakban Rihmer, 1975*

Emlékezete szerint a kezdeti kb. 500 főiskolai hallgató között mintegy 200 hadviselt volt. Többségük 1-2 év alatt befejezte tanulmányait. Az átmeneti években a laktanyai elhelyezés lehetősége nagy jelentőségű volt a Főiskola soproni letelepedése és az egyéni sorsok alakulása szempontjából.¹²

Az első év teljesítése után Rihmer László Pécssett, a nyári hónapok szigorú kiképzése és sikeres vizsga után tartalékos tiszti rangot kapott korábbi diáktársaival együtt. Ezután választaniuk kellett a katonai és polgári élet közül. Rihmer a bányamérnöki oklevél megszerzését tartotta legfontosabb céljának, emiatt a leszerelés mellett döntött és civilként fejezte be soproni tanulmányait.

Az általam megismert dokumentumok szerint a laktanyai elhelyezés fő motívuma a Főiskola áttelepüléséből adódó szociális feszültségek enyhítése, a tanulási feltételek megteremtése volt. Szállás, ellátás, zsebpénzként szereplő zsold biztosítása, a rendszeres beszámoltatás a tanulmányi eredményekről ezt támasztják alá. Ez a lehetőség a kezdeti években fontos tényezője volt az oktatás soproni megindulásának. A világháborút követő soproni katonai műveletekben való részvétel önkéntes volt, hazafias érzésen alapulva kiterjedt az egész hallgatóságra – e műveletek és a diákok egy részének laktanyai elhelyezése közti közvetlen összefüggésre utaló tényeket nem találtam.

Az Új Kollégium

Az 1940-es évek elején a visszacsatolt területekről ugrásszerűen megnőtt a hallgatók létszáma. 1942 őszén 134 bányász, 107 kohász és 319 erdőmérnök, összesen 560 diák iratkozott be a soproni Karra. A soproni Kar¹³ több, nagy jelentőségű kezdeményezést tett a tanulás feltételeinek és az egyetemi hallgatók szállásgondjainak radikális megoldása érdekében. Modrovich Ferenc 1942-ben helyzetfeltáró és fejlesztési célokat ismertető cikket¹⁴ közölt az Erdészeti Lapokban. Örömmel számolt be az ábrázoló geometria és matematika tanszékek elhelyezését szolgáló épület¹⁵ közelgő átadásáról. Felvázolta a mai Bajcsy-Zsilinszky út és Béke út nyugati sarkán létesítendő Kémia Intézet tervét is. Felépítése az oktatási feltételek további jelentős javítását jelentette volna. Az egyetemi városokkal összehasonlítva Sopronban a hallgatói létszámhoz képest igen kevés volt a kollégiumi szálláshely. Rossz minőségű, alagsori, dohos, emelkedő bérleti díjú albérleteket is kénytelen igénybe venni az ifjúság. Ismertette az előrelépést szolgáló új internátus és menza építési tervének főbb vonásait. Az új épülettel 160-180 hallgatónak biztosítanak szállást, főleg kétágyas szobákban. A földszintre menzát, az Ifjúsági Kör helyiségeit és az udvari részen orvosi rendelőt és betegszobát terveztek. Modrovich tudósított arról,

¹² *Hiller István*: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között. (A Soproni Szemle kiadványai 8.) Sopron, 1975. Továbbiakban: *Hiller*, 1975

¹³ A József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó-, és Erdőmérnöki Kara

¹⁴ *Modrovich Ferenc*: Karunk térbeli fejlesztése. In: *Erdészeti Lapok*, 81. (1942), 6. sz. 252–257.

¹⁵ Napjainkban a Soproni Egyetem F-épülete.

2. kép. Az „Új kollégium” alapkö-letétele. Szinyei Merse Jenő, Tárczy-Hornoch Antal, 1943. 04. 09.
(SOE Központi Levéltár képgyűjtemény)

hogy 1942 májusában Sopron jóváhagyta ingyenes telek juttatását és jelentős pénzügyi támogatását az Internátus építéséhez. A vallás- és közoktatásügyi miniszter is megígérte a kivitelezéshez még hiányzó összeget. A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar üléseinek jegyzőkönyveiből¹⁶ nyomon követhetők a megvalósítás érdekében tett intézkedések. Tárczy-Hornoch Antal dékán beszámolt a szakmai vállalatok és egyesületek bejelentett pénzügyi támogatásairól. 1942. december 31-i bejelentés szerint Becske Ferenc soproni építési vállalkozó megkezdheti a kőműves, vasbeton és szigetelő munkákat. 1943. május 3-án a Rahói Erdőgazdaság az építkezéshez szükséges faanyag ingyenes juttatásáról számolt be.

1943. április 9-én neves vendégek – köztük Michailich Győző¹⁷, a Műegyetem rektora és rektori tanácsa, valamint rangos politikusok és a magyar műszaki élet szervezeteinek vezetői, nevezetes személyiségei – jelenlétében rakták le az alapjait egy új, modern, állami kollégiumnak (2. kép). Szinyei Merse Jenő, a Kállay-kormány kultuszminisztere nagyhatalús beszédben méltatta Sopron gazdag polgári és kulturális hagyományait, amelyek gyarapodtak az Egyetem soproni letelepedésével. E folyamat fontos állomásának tartotta az alapköletételt. Kiemelten emlékezett meg az „Új Kollégium” létrehozása érdekében a város és korábbi polgármestere, Thurner Mihály által vállalt áldozatokról, erőfeszítésekről. Kezdeményezését utóda, Kamenszky Árpád is támogatta.

¹⁶ A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar üléseinek jegyzőkönyvei. 1942. szept. 22., okt. 28, nov. 30, dec. 31. 1943. ápr. 9, máj. 5, jún. 7. Soproni Egyetem Központi Levéltára (továbbiakban SoE KL) 3.a.

¹⁷ Michailich Győző (1887–1966). Műegyetem tanár. Kossuth díjas. A vasbeton-szerkezetű építmények nemzetközileg elismert, úttörő egyénisége. Az Európában 1939-ben elsőként létrehozott Mérnök Továbbképző Intézet első igazgatója, magyar mérnök társadalom egyik, meghatározó személyisége volt.

3. kép. Az „Új Kollégium” átalakított épülete és a „süllyesztett” sportpálya az '50-es években (Soproni Múzeum)

Az Egyetem részéről Tárczy-Hornoch Antal dékán ünnepi beszédében ismertette az alapkölvetétel előzményeit.¹⁸ Hangsúlyozta, hogy Sopron vezetése, két meghatározó pártja következetesen az internátus építése mellett volt. Az építkezésre a város 150 000 pengő értékű telket, 450 000 pengő készpénzt és 600 m³ terméskövet biztosított. Országos gyűjtés indult meg és megszervezték erdészeti és bányászati üzemek támogatását is. Külön kiemelte a Magyar Bánya- és Kohó Vállalatok Egyesülete, a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Amerikai Olajipar hozzájárulását a költségekhez.¹⁹ Az új szálló terveit Winkler Oszkár készítette.²⁰

Az alapkölvetétel befejezéseként a dékán a miniszternek bemutatta „a tervező építész, a vállalkozókat, a pallért, végül két kőművest és egy napszámost is.” Az építkezést a háború miatt nem sikerült befejezni. 1953-ban ebből az épületből hozták létre a bányászati oktatás bázisaként működő „Új épületet”, mely ma 400 férőhelyes kollégiumáról és a Nyugat étteremről ismert (3. kép).²¹

¹⁸ *Pethe László*: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Ünnepe. In: *Erdészeti Lapok*, 83. (1943), 5. sz. 201–208.

¹⁹ Új Sopronvármegye. 1943.04.09. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Továbbiakban SVL.

²⁰ *Winkler Oszkár*: A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem épületei. In: *Herpay*, 1970, 243–245.

²¹ *Sági Éva*: A selmeci kamaráktól a VUK-ig. Előadás. Szeged. 2012. szept. 3. SoE KL, vö.: 1960-ban a Művelődési Minisztérium a felszabaduló épületben nevelőotthont rendezett be. 1961-ben sikerült visszaszerezni, cserébe a volt Szent Imre és Evangélikus kollégiumokért. 2007-ben újították fel az 1973-ban közelében épített Új Kollégiummal együtt. Mai nevük Fekete Zoltán Diákhotel és Kollégium. *Sági É.* SoE KL közlése.

A Levente Internátus

Az 1940-es évekre az 500 főt meghaladó hallgatói létszám szállásgondjait a városi albérletek nem oldották meg. A diákok közül sokan nehéz anyagi körülmények között végezték tanulmányaikat. Az Új Egyetemi Kollégium építésének 1943-as gondolatával egyidejűleg felmerült egy szükséginternátus és menza átmeneti létesítése. Érdekes ebben a budapesti székhelyű Műegyetem és a soproni karok közös rektorának felesége, Michailich Győzőné szerepe. Felismerve a levente mozgalomban lévő lehetőségeket, a soproni városi és egyetemi vezetéssel összehangolva, szükségmegoldásként megszerezte Béldy Alajos²² altábornagy támogatását egy Levente Internátus soproni létrehozásához.

A Műegyetemmel egy szervezetben működő soproni Bánya-, Kohó és Erdőmérnöki Kar ülésein rendszeresen foglalkoztak a szállásgondokból adódó feladatokkal. Budapesti rektorunk felesége érzékeny volt a hallgatók szociális körülményeire is. 1942-ben többször járt Sopronban. A Kari Tanács jegyzőkönyveiben²³ nyomon követhető a szálláslehetőségek javítása, ruha-, segélycsomagok adományozása érdekében kifejtett tevékenysége, melyért a kari tanács köszönetet mondott. 1942 októberében a Kari Tanács már konkrét határozatot hozott a szálláshelyzet helyzet javítása érdekében. Döntés született, hogy a szükségszállás és menza céljára a Rákóczi u. 37-39 sz. Spitzer-házat fogják kibérelni. A lakószobákat az emeletre, a menzát a földszintre tervezték. A Honvédelmi Minisztérium 5000 pengőt biztosított erre a célra. A Belügyminisztérium 28-30 diák számára szállásköltségekre, ételmezési, ruházati célokra támogatást és zsebpénzt ígért meg. Novemberi ülésen Tárczy-Hornoch Antal, dékánként bejelentette, hogy a Spitzer-ház földszintjén december 1-jével megindul a szükségmenza, ahol 32 fő számára havi 4 pengőért biztosítanak étkezést (4. kép).

1942. december 31-i kari ülésen a szükséginternátus havi bérét 4 pengőben állapították meg. A dékán bejelentette, hogy a bútorokra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1200 pengőt biztosított. Béldy Alajos, a levente mozgalom vezetője 27 000 pengőt ígért a szükségmenza támogatására, amivel 120-140 főre bővíthető az ellátottak száma. Az 1943 februárjában tartott kari ülés jegyzőkönyvileg rögzítette, hogy február 15-ével beindul a szükségmenza. 1943. április 9-i kari ülésen megállapították, hogy 120 fővel „a szükségmenza kifogástalanul működik”.

A nagy létszámú hallgatóság gondjainak enyhítésére tehát a levente mozgalom bázisán az 1940-es évek elején ideiglenes szükséginternátust és menzát hoztak létre. A dokumentumok közt nem találtam utalást az intézmény levente mozgalom általi közvetlen irányítására. Egyetemünk meghatározó szerepét megerősíti az a tény, hogy 1943. júniusi kari tanácsülés a Levente Diákotthon vezetésével Cotel Ernő Vaskohászattani Tanszékének fiatal tanársegédét, dr. Diószeghy Dánielt bízta meg. Az Egyetem a nehéz háborús

²² Béldy Alajos (1889–1946) a levente mozgalom és az ifjúsági sportmozgalom meghatározó egyénisége volt a két világháború között.

²³ A Bánya-, Kohó és Erdőmérnöki Kar üléseinek jegyzőkönyvei. 1942. szept. 22, okt. 28, nov. 30, dec. 31. 1943. ápr. 9, máj. 5, jún. 7. SoE KL 3.a.

4. kép. Nékosz Kollégium. Spitzer ház és egykori Tiszti Leánynevelő Intézet épületei a Rákóczi utcában (Illyés, 2014)

években is törekedett autonómiájának érvényesítésére, és csak ennek megfelelő intézkedéseket vállalt. Ezt bizonyítja például, hogy a szükséginternátus és menza létesítésének időszakában a Kari Ülés visszautasította a soproni levante mozgalom helyiség biztosítása iránti kérelmét az Egyetem területén. Az Ifjúsági Kör is törekedett önállóságának megőrzésére, és gyakorlatilag az egész hallgatóságot összefogta. Megszűnéséig ellenállt az országos ifjúsági szervezetekbe történő, olykor erőszakos beolvasztási kísérleteknek, megőrizte szuverenitását.

Az Erdélyi Diákothton

1940-ben, Észak-Erdély visszatértével sok erdélyi hallgató érkezett Sopronba. Összefogással, 31 taggal újjászervezték az 1860-as évektől 1925-ig működött Erdélyi Kört. Ennek keretében Erdélyi Diákothont hoztak létre (5. kép).²⁴ 1940 őszétől az 1941-es tanév végéig 20 főt helyeztek el ideiglenesen az egykori Tanári Üdülőben (később Pedagógus Üdülő, Egeredi domb 2.). Ezután egy Radics József építésztől bérelt lakásban (Mátyás király út 5.) 18 diákot szállásoltak el havi 10, majd 12, végül 20 pengőért. Az önkormányzati alapon működő Kollégium vezetői voltak: az 1941/42 tanévben Zonda Pál elnök és Lőrincz Levente pénzügyi felelős, 1942/43-ban Bocsánszky János vette át a vezetést. Ezt követően 1945-ig Lőrincz Levente a pénzügyi feladatok mellett a vezetési feladatot is el-

²⁴ *Tompa Károly*: Ötven évi jegyzeteimet lapozom. In: OEE Erdészettörténeti Közlemények. XXVII. 1996. 248.. Továbbiakban: *Tompa*, 1996; *Tompa Károly*: Az erdélyi diákothton története és a hallgatók élete. Kézirat. Sopron, 1990. 60.. SoE KL Továbbiakban: *Tompa*, 1990

5. kép. Erdélyi Diákotthon, Mátyás király u. 5. (Illyés, 2014)

látta. 1946-tól a megszűnésig Tompa Károly volt a vezető és Kádár Zsombor a gazdasági felelős.

Az erdélyi bányavállalatok és erdőgazdaságok is jelentősen támogatták a fenntartást. A Diákotthon hatévi példás működés után, erdélyi hallgatók hiányában önmagától szűnt meg. Ma emléktáblával megjelölt, Mátyás király utcai házban 1946 végéig kaptak menedéket a messziről érkezett diákok.

Városi segítséggel a székely hallgatóknak Erdélyi Menzát is üzemeltettek (Várkerület 110. sz.), ahol ingyen ebédet kaptak (6. kép). Később a kosztolásukat a Szentháromság téren lévő „ínségkonyhán” oldották meg. Az ínségkonyha²⁵ az első soproni évektől sok, szegényebb egyetemista számára biztosított legalább napi egyszeri meleg ételt. A város szegényeitől elkülönített, egyszerű faasztalokkal és székekkel berendezett helyiségben étkeztek a hallgatók. Nagyon jószívű szakácsnő, kedves pénztárosnő segített a mindig éhes diákokon. A pénztárnál a kiírt menüből „elejét” levest, „közepét” főételt és „végét” tésztaféleséget lehetett kérni, legtöbbször elejét és végét kértek. A '30-as években 5 fillérért egy tál leves mellé nagy rakás zöldséget kaptak, és a „kedvenceknek” még velős csont is jutott. Ugyancsak 5 fillér volt a pörköltzsaft. 10 fillért fizettek a kis adag túrós tésztáért, de mindig a szakácsnőtől kapott nagy adaggal ültek le az asztalhoz. A teljes menü 60 fillérbe

²⁵ Kaltenbach Ferenc, Nemky Ernő, Mátyás Vilmos, Sík (Schmidt) Lajos visszaemlékezései. In: Gál, 2019.

6. kép. Erdélyi Menza, Szász kamara. Várkerület 110. (fehér épület) (Illyés, 2014)

került. 12 pengóból megoldható volt az egyhavi étkezés. A legendás híró Dzseki bácsi²⁶ is évekig felszolgált az ínségkonyhán. Sok anekdotája közül az ínségkonyhával kapcsolatos szerint a balek még könnyen beugrott kérdésének: a levest csülökkel kéri-e ugyanazért az árért? Határozott igenlő válasz esetében hüvelykujját dugta a levesbe.

Az Erdélyi Diáktothonban négy szobát hálóhelyiségnek, egy nagyobb szobát tanulónak alakítottak ki asztalokkal, rajzeszközökkel. Itt a beszélgetés, dohányzás szigorúan tilos volt. Csak a nagy hallban volt erre lehetőség. „Nyáron természetesen a tanulóhoz csatlakozó szép, nagy utcai erkély volt a pipatórium.” Csak egy ok miatt lehetett megszakítani a tanulóbeli stúdiókat: ha az ügyeletes cigarettázó füttye az utcán egy-egy „bátrabb” széplány közeledtét jelezte. Többségüknek havi 100 Pengős, ún. vizszolgáltatási ösztöndíjuk²⁷ volt két éven keresztül. Folyósításának feltétele a vizsgakötelezettségek teljesítése volt. Ezen kívül alkalmi munkavállalásokkal teremtették meg tanulásuk feltételeit. Munkában, szórakozásban, jóban-rosszban összetartottak. Hazai csomagokat – pl. Györke Zsombor vaddisznókolbász küldeményét, a Tompa Károlyék kisbaconi gyümölcsöséből származó „vitamin-csomagokat” - együtt fogyasztották el.

²⁶ Böszörményi Nagy Károly (1900–1985) bányamérnök, a Földtan-teleptani Tanszék adjunktusa, legendás örök diák.

²⁷ Ennek ellenében szolgálatot kellett vállalniuk az adományozó által meghatározott helyen és ideig.

A korabeli magyarországitól gyökeresen különböző, évszázados történelmi és kulturális hagyományokból levezethető erdélyi, demokratikusabb gondolkodás jellemezte közösségüket. Egyébként a népi íróknak a soproni hallgatók közt erős befolyása volt ezekben az években, és a székely diákok is részt vettek a kurucdombi szegények szociális helyzetét enyhítő, Ifjúsági Kör által szervezett akciókon is.²⁸ Ezzel magyarázható, hogy a háborús évek végén jelentkező náci és szélsőjobbos irányzatok, a németországi (Tharandt) és svájci kitelepítési kísérletekkel szembeni ellenállás egyik bázisát jelentették az erdélyi diákok. 1945 februárjában például a Turul Szövetség befolyása alatt álló Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE) megkereste őket, hogy működjenek közre erdélyiek svájci letelepítésében. Az ország elhagyásának és egy új Erdély alapításának gondolatát elutasították. Hivatkoztak az 1848-as szabadságharc után Amerikában „új Budát” alapító „Flamingók” példájára. Ők sem tudtak soha hazatérni, Új-Buda pedig eltűnt a térképről az évtizedek során. Álláspontjuk megegyezett az Ifjúsági Körével.²⁹ A később méltatlan címkékké jelölt ifjúsági szervezetünk³⁰ a háború utolsó, nehéz hónapjaiban is egységesen állást foglalt a németbarát, náci, szélsőjobboldali hazai irányzatok és a kitelepítés ellen.

Bakancsukról, bricsesz nadrágjukról, télen világosszürkés posztóból készült zekéjükéről messziről felismerhetők voltak a székely hallgatók. Az utcában mindenki barátjuk volt: Buranits úr ingyen borotvált, Luxander úr nem kért pénzt a bakancsaik javításáért, a Kocka cukrászdában és a tejivóban is sokszor ingyen szolgálták ki őket. Az Erdélyi Diákotthon történetének tragikus részeként személyesen érintve élték meg a Ferenczi testvérpár és Csaszlava Jenőné helyi SS-ek által történt brennbergi kivégzését a háború utolsó napjaiban.³¹ Az otthon lakói mártírjaik emlékének megőrzésben is szerepet vállaltak.³²

²⁸ Szőke László kohómérnök, az akkori idők hallgatójaként visszaemlékezéseiben megerősíti, hogy az Ifjúsági Kör szervezésében népi írók tartottak előadásokat, köztük Németh László, Kodolányi János, Tersánszky Józsi Jenő, Féja Géza, Szabó Dezső. 1941 tavaszán Szilas A. (Lichner) Pál, későbbi neves olajbányász kurucdombi Munkacsoportja nagycsaládos proletár gyerekek oktatását és segélyezését szervezte meg. Az alapvetően szociális mozgalom a Volksbund befolyásának csökkentését is szolgálta. 1942 őszén Buda Ernő (később gázkitörés-szakértőként vált ismertté) bányamérnök-hallgató a Casino nagytermében teltházasan népdaltanulásokat szervezett. Ennek egyik eredményeként Kodály Zoltán a Petőfi téren a „Forr a világ...” kórusművét kb. 2000 diák előadásában vezényelhette. E tények az Ifjúsági Kör és tagjai többségének hazánk megújulását szolgáló szemléletét, tevékenységét jelzik. Szőke László: Remek indulás, majd néhány újrakezdés. In: *Horn János: Életünk és hivatásunk. Kohászat. Vasas-Köz*, 2013. 228–229.

²⁹ Tompa, 1996, 248..

³⁰ Vö. Tamás, 1970, 160–170.

³¹ Hiller, 1975, 199–201.

³² Az egyetemi ifjúság Hagyomány Bizottsága Kárpáti László szervezésében 1983. november 1-jén Brennberg-Kovácsárokan, a mártírok kivégzésének helyszínén széles összefogással emlék kopjafát állított. 1984-ben az Erdélyi Diákotthon épületén a mártírookra is emlékeztetve elhelyeztek egy emléktáblát, melyet „felsőbb” utasításra rövid időn belül el kellett távolítani. 1989-ben került eredeti szöveggel az emléktábla méltó helyére. Tompa Károly megemlíti, hogy érdemes lenne az emléktáblát egyszer leszerelni és a „javasolt” semleges szöveget is megörökíteni.

A Kontra Kollégium

Tompa Károly visszaemlékezéseiben³³ említést tett a Jacquin (mai Batthyány) téren lévő kétbejáratú házban a 40-es években működő Kontra Kollégiumról (7. kép). Az Erdélyi Kollégiumhoz hasonlóan diákok összefogásával, támogatással, önkormányzati elvek szerint működött. Nevét arról kapta, hogy a Hotel Interrel szemben lévő oldalon volt. Két-három szobában és a manzárdszobában laktak hallgatók. Amikor valaki vizsgázni ment közülük, kitűzték saját, önálló zászlójukat. Ha valamelyik társuk sikertelenül vizsgázott, azon a napon félárbcra engedték lobogójukat.

Tompa Károly „jegyzeteiben” beszámol a lakók egy „kalandjáról” is. Egy sikeres vizsgasorozat megünneplése után hazafelé menet két lakó – később közismertté vált egyetemi oktató – elhatározta, hogy örömük betetőzéséül megfürödnek a Deák-téri szökőkútban. Egyikük a még önfeledten lubickoló társa ruhájával elindult a Kollégiumba. Társa kénytelen volt ruhátlanul hazafutni. A hajnali órákban munkába induló járókelők elégedettek lehettek a látvánnyal és megértőek a diákcsinnyel szemben, mert senki sem tett panaszt a rendőrségen.

7. kép. Kontra Kollégium: Jacquin tér, kétbejáratú épület. (Illyés, 2014)

³³ Tompa, 1996, 72–73.

A Soproni Szent Imre Kollégium

1928-tól az egyházi alapítású Szent Imre Kollégium épülete meghatározó szerepet játszott a soproni hallgatók életében. A 20. század elején országosan is elmaradott volt a felsőszintű képzésben résztvevő diákok kollégiumainak hálózata. Selmecen is ekkor merült fel a hallgatók tanulási- és életkörülményeinek javítását szolgáló internátus létesítésének terve. Az állami kollégiumok pedig teljesen hiányoztak. Jó példaként egyedül az 1895-ben alapított Eötvös Kollégium adott lehetőséget a kiemelkedően tehetséges diákok támogatására.³⁴

Glattfelder Gyula³⁵ nevéhez fűződik egy fontos kezdeményezés. Abból indult ki, hogy a századforduló-körüli gazdasági és kulturális fellendülés hatására az állami felsőszintű oktatásban háttérbe szorult a katolikus szellemű oktatás. Ennek kiegyensúlyozását kívánta kollégiumi hálózattal megteremteni. Fiatal papként 1900-ban létesített egy magánalapítványt, mellyel elsősorban a Budapesten tanuló katolikus egyetemisták életkörülményeit javította. Glattfelder magánalapítványa mögé széleskörű erkölcsi és anyagi támogatást szervezett. Gróf Zichy Jánossal közösen 1902-ben megszervezték a Katolikus Főiskolai Internátusi Egyletet, komoly pénzügyi háttérrel. 1911-től 1949. november 27-i feloszlásáig Szent Imre Főiskolai Internátusi Egyesület elnevezéssel működött az alapítvány.

Budapesten először néhány lakást béreltek erre a célra, majd rövid idő alatt létrehozták 1908-ban a 200 férőhelyes budai, majd 1910-ben a 300 férőhelyes pesti Szent Imre kollégiumokat. A két háború közt Szegeden és Sopronban is építettek 100-100 férőhelyes diákszállót. Az alapítvány épületeiben 1937-ben 400 diák kapott elhelyezést, általában egy-, illetve kétágyas szobákban. A tanulás feltételeit jól felszerelt könyvtár, klubhelyiség, menza is biztosította. A vallásos nevelés szolgálatában kápolna is volt az épületekben. Az üzemeltetést biztosító alapítvány a tehetséges diákok ingyenes felvételét is lehetővé tette és segélyekkel is enyhítette a jelentős anyagi terheket. Korábbi tanulmányaimban dokumentumok és személyes visszaemlékezések alapján részletesebben foglalkoztam a Soproni Szent Imre Kollégium létrehozásával és működésével.³⁶

1925-ben merült fel először hivatalosan a kollégium létesítésének gondolata. A soproni főiskolai Mária Kongregáció képviselője, Nagy Imre³⁷ 1926-ban egy országos értekezleten már Glattfelder Gyula támogatását is kérte. A város azonnal támogatta a gondolatot. Az Ifjúsági Kör vezetése egészségét féltve elutasította az ajánlatot. Ennek ismeretében feltételezhetően a Szent Imre Alapítvány képviselői az egyetemi vezetéssel és hallgatókkal tovább folytatták a tárgyalásokat. Az egyetemi autonómiát és a hallga-

³⁴ *Mészáros István*: Szent Imre kollégiumok 1902–1948. In: Magyar Felsőoktatás. 2000. 9. sz. 43–44.

³⁵ Glattfelder Gyula (1874–1943) a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára. 1911-től csanádi püspök, először temesvári, majd 1923 után szegedi székhellyel. 1927-től felsőházi tag, majd az Actio Catholica elnöke. Kiváló szervezőképességű, befolyásos személyiség volt. Klebelsberg Kunóval együttműködve építtette fel a Szent Imre Kollégiumok épületeit.

³⁶ *Illyés*, 2016; *Illyés*, 2017

³⁷ *Nagy Imre* erdémérnök visszaemlékezései. In: *Gál*, 2019. 200.

tók selmeci hagyományos egységességét tiszteletben tartó sikeres megállapodásuk után a város közgyűlése 1927. szeptember 27-én határozott ingyenes telek és építőanyag juttatásáról. Ezután felgyorsult a megvalósítás, és 1928. december 28-án Glattfelder Gyula csanádi püspök jelenlétében már fel is avatták az épületet.

A megállapodás szellemisége a Szent Imre Kollégium működése során egészen a megindulástól³⁸ az 1948. június 16-i államosításig mindvégig érvényesült. A soproni Kollégium célkitűzései közé a keresztény világnézet megerősítése, az ismeretek és a modern kor műveltségének elsajátítása mellé harmadikként bekerült „az évszázados selmeci hagyományok alapján örömmel teljes diákéletet teremteni a Kollégium falai közt, együttműködve a kívül élő diáktársakkal”.

Nagy szerepük volt a gyakorlati megvalósításban a Kollégium kiemelkedő emberi, pedagógiai és vezetői adottságokkal rendelkező egyházi vezetőinek, Kosztersitz Józsefnek³⁹ és Gacs Jánosnak.⁴⁰ Riedl Gyula például így emlékezik Kosztersitz atyára: „Nagyon szerette a főiskolásokat. Nem engedte, hogy a pesti-budai Szent Imrész szokások tért hódítsanak a selmeci hagyományokkal szemben. Én, mint az Ifjúsági Kör titkára és a Szent Imre Kör elnöke sokszor beszéltem neki hagyományainkról. Ezt mindig érdeklődéssel hallgatta.”⁴¹

1948-tól kiéleződött a küzdelem az új hatalom és az egyházak közt. Az országos tüntetések közül az egyik legjelentősebb Sopronban volt. A város keresztény lakói és diákjai az egyházi iskolák államosítása ellen és Mindszenty József bíboros melletti tüntetést szerveztek Sopron utcáin.⁴² A nagy létszámú tüntetést a tűzoltóság vízi fecskendőivel, rend-

³⁸ A Soproni Szent Imre Kollégium főiskolai tájékoztatója. In: Erdészeti Lapok, 67. (1928. 8. sz. 314–317.

³⁹ Kosztersitz József (1898–1970). Bécsi teológiai tanulmányai befejezése után hitoktatóként kezdte munkáját és magas egyházi tisztségeket töltött be. 1923–28-ig a pesti Szent Imre kollégium prefektusa, 1928–36-ig a soproni igazgatója. 1936–46 között ismét az alapítvány pesti kollégiumának igazgatója. A két háború közt a katolikus ifjúsági nevelés, a cserkészmozgalom meghatározó egyénisége volt. Vö.: Kovács László Koszter atyához, soproni Szent Imre Kollégiumhoz fűződő személyes emlékei. Sopron anno. 2016.12.08. <https://sopronanno.hu/tortenet/koszter-anya>, utolsó megtekintés: 2020. 11. 02.

⁴⁰ Gacs János (1897–1956) a soproni bencés gimnáziumban érettségizett. 1923-ban szentelték pappá. A pesti Szt. Imre kollégiumban prefektus, majd igazgatóhelyettes volt. 1936–48 között a soproni kollégium igazgatójaként dolgozott. A cserkész mozgalomban magas tisztségében a szociális gondoskodás szellemének erősítője volt. 1939–44 közt Sopron országgyűlési képviselőjeként a Hitler ellenes csoporthoz tartozott.

⁴¹ Pápai Gábor: Riedl Gyula (1914–2005). In: Pápai Gábor (szerk.): Gyökerek és lombok, 3. kötet. 2003. 507.

⁴² Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1997. 1-2 sz. 155–190. A tanulmány dokumentumok és visszaemlékezések alapján ismerteti a tüntetés hiteles történetét. A tüntetést az Isteni Megváltó Leányai tanítóképzőjének diákjai, tanárai kezdeményezték. Szülők, soproni lakosok csatlakozásával mintegy 2000 fő vett részt a felvonulásban. A győri népbíróság már június 17-én Antoni M. Aristella nővért, tanítónőképzői tanárt egyévi és Németh Mariann IV. éves tanulót egy hónapi börtönre ítélte. Internálótáborban tartották fogva eltérő időtartamon keresztül Radics Józsefnét (Katolikus Szülők Szövetségének elnöke az Orsolyitáknál), Németh Alajost (hittanár), Legény Jánost (tanár), Baumgartner Pál és Polán Géza bencés diákokat és Albrecht Ferenc péksegédet. További nyolc személyt, köztük Bánfi Miklós erdőmérnök hallgatót rendőri felügyelet alá helyeztek.

őrségi beavatkozással oszlatta szét. Az egyetemi autonómia elvét követő vezetői megállapodás alapján az Ifjúsági Kör és a Szent Imre kollégium tagjai testületileg nem vettek részt ezen. Szörényi Miklós, a Kollégium akkori lakója személyes visszaemlékezése szerint erre határozott eligazítást kaptak. Egyénileg sokan közülük mégis csatlakoztak a tüntetőkhöz. Az egyházi vezetés a politikai változások várható kedvezőtlen hatását igyekezett csökkenteni. Ennek keretében a Szent Imre Főiskolai Internátusi Egyesület esetleges feloszlátását 1947. december 15-én egy önálló, „örök és elidegeníthetetlen” Szent Imre Főiskolai Collegium Alapítvány létesítésével kívánták kivédeni. Az Alapító oklevélben hivatkoztak az 1715. évi 15. és az 1723. évi 70. törvénycikkekre, melyek „hazánkban mindennemű egyházi és iskolai alapítványok részére az államhatalom teljes védelmét biztosítják.” Az Alapítványba helyezték a működtetést szolgáló vagyont. Kezelésével és képviseletével a magyar katolikus egyház mindenkori legfőbb méltóságát bízták meg. Az alapítólevél 1947. december 18-i záradéka szerint az alapítvány képviseletét és kezelését Mindszenty József hercegprímás átvette. Az illetékes Minisztérium az alapító oklevelet 1948. február 7-n jóváhagyta. Ennek alapján a soproni telekkönyvi hivatal 1948. március 8-án az Alapítvány tulajdonjogát a Kollégium épületére és a Hof-dűlőben lévő belterületre bejegyezte.⁴³ 1948. június 16-án általános rendeletekkel előbb államosították az Alapítvány kollégiumait, majd 1949-ben feloszlatták az Egyesületet.

A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) kollégiumai

1946-49 között sok egyetemista a NÉKOSZ kollégiumban kapott elhelyezést.⁴⁴ Tompa Károly idézett művében három soproni kollégiumról tesz említést. Zilahy József, Kovács Mihály és Nagy Miklós a II. Rákóczi Ferenc u. 37-39. számú épületben (a Levente Internátusnál már említett Spitzer-ház) Berzsényi Népi Kollégium néven kis internátust alapítottak. Ezt követően a szemben lévő későbbi Ruhagyárban (II. Rákóczi Ferenc u. 6.) a Bólyai János Népi Kollégium kezdte meg működését, mely később átköltözött a Julianeumba (ma Nyugdíjas Pedagógusotthon, Szent Margit u. 4.). Középiskolás leány diákoknak a Várkerület 79. sz. alatt, a Görög Ilona Kollégiumban biztosítottak szállást.

Somodi Jakab⁴⁵ 1953-ban készített jelentésében megemlíti, hogy 1948-ban 20 „haladó szellemű” hallgató a II. Rákóczi Ferenc u. 37-39-ben berendezett egy 5 x 6 méteres szobát, majd csatlakoztak a városi középiskolásokat is összefogó népi kollégisták akciójához. A nagy zsúfoltság miatt önkényesen elfoglalták a szemben lévő, üresen álló egykori

⁴³ Az Alapító oklevél másolatát Wilfing János bocsátotta rendelkezésemre.

⁴⁴ 1939-ben, a parasztszarmazású diákok néphez hű nevelése szolgálatában, a népi értelmiség támogatásával létrehozták Budapesten a Bólyai (1942-től Győrffy) és Petőfi kollégiumokat. 1946. június 9-én összefogásukkal megalakult a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ). Irányításukkal rövid idő alatt 158 kollégium kezdte meg működését. Fő célja: a közösségi életet is vállaló baloldali értelmiség kialakítása. A kollégiumok autonóm, önszervező szellemiségben, fizikai munkát is teljesítve, „önként vállalt vasfegyelemben” éltek. A dogmatikus Rákosi vonal egyeduralma teljes kiépülése után, 1949. július 10-én feloszlatták a szervezetet és a kollégiumokat „államosították”.

⁴⁵ Somodi Jakab: Részletek a főiskola fejlődéséről. In: Tompa, 1996, 130-135 Továbbiakban Somodi, 1996

8. kép. Bánfalvi úti Szőlészeti és Borászati Szakiskola 1919 után, többször volt kisegítő diákotthon, 1949-ben MEFESZ Kollégium. (Illyés, 2014)

leánynevelő intézet romos épületét. Egy részét maguk tatarozták és összeszedett bútorokkal berendezték. 1949 őszén átköltöztek a Julianeum épületébe. Egyedül Somodi Jakab ír a MEFESZ Kollégiumról.⁴⁶ 1949 őszén ugyanis megemelkedett a hallgatók létszáma. A volt Szőlészeti és Borászati Szakiskola üresen álló Bánfalvi úti épületében, két szobában helyeztek el átmenetileg 40 főt (8. kép).

Az egyetemi karok diákotthonainak hálózata 1959-ig

Somodi Jakab korábban idézett jelentésében rögzíti a diákotthonok hálózatának kialakításának folyamatát 1953-ig. Az új hatalom háttérében 1949 tavaszán a Hotel Inter lakóit elhelyezték az államosított Szent Imre Kollégium egyik emeletén. Következő lépésként „1950 tavaszán a Szent Imre Kollégiumban elhelyezett internátusbeli hallgatók támogatásával a Szent Imre hallgatói csatlakoztak az internátusból állami kollégiummá alakult hallgatókhoz, s ide költözött össze az összes kollégium tagsága.”⁴⁷ A „csatlakozásra” Szörényi Miklós, egykori „szentimrés” hallgató így emlékezett vissza: „Az államosítás kapcsán

⁴⁶ A MEFESZ 1945-ben alakult meg az egyetemi és főiskolai hallgatók átfogó demokratikus szervezeteként. Az új értelmiség tanulását, művelődését és érdekvédelmét kívánta szolgálni. 1949-ben ezt is megszüntették. Működésének kezdeti időszakára emlékezve nevezték el az 1956-os forradalomban vezető szerepet játszó szegedi egyetemisták az új, pártirányítástól független diákszervezetet MEFESZ-nek.

⁴⁷ Somodi, 1996, 132.

9. kép. Földmérő hallgatók Diákothosa, József Attila úti Diákothon 1953-59. (Illyés, 2014)

nyilatkozunk kellett, hogy hozzájárulunk-e a Kollégium állami működtetéséhez? Több társammal együtt ezt a nyilatkozatot nem tettem meg. Valamennyiünket azonnali hatállyal kizártak az új vezetés alatt működő diákszallóból.”⁴⁸

1950-ben feloszlatták a szerzetesrendeket. 1951 őszén a Soproni Egyetemi Karok diákothon céljára megkapták a Templom utcai volt bencés gimnázium és a József Attila utcai volt evangélikus kollégium épületeit. Ezekben az épületekben mintegy 100-100 bányá-, földmérő- és erdőmérnök hallgatót helyeztek el. 1952 őszén a volt Szent Imre Kollégiumban (Dimitrov-téri Kollégium) és a Templom utcai épületbe vonták össze az erdőmérnök hallgatókat. A földmérő hallgatók az József Attila utcai Diákothont kapták meg (9. kép). A bányászokat pedig az Erzsébet utcai volt Pénzügyi Palotában helyezték el.⁴⁹ 1953 őszén az erdőmérnökhallgató lányok néhány hónapig a Gruber Szállóban, majd a volt II. Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet épületében (ma József Attila utcai öregek otthona) laktak. Egy év után ők is átköltöztek a Dimitrov-téri Kollégium épületébe. Ezzel kialakult az egyetemi karok szerint tagolt állami kollégiumi rendszer Sopronban. Az akkori viszonyok között egy átlagos tanulmányi eredményt elért hallgató ösztöndíjából fedezni tudta szállás- és megélhetési költségeit. A többségében 4-6 személyes emeletes vaságyas szobák zsúfoltak voltak, de az akkori viszonyok közt a hallgatók ezt elfogadták. A még épülő miskolci egyetemről két év után átjött bányászhallgatók számára

⁴⁸ Illyés, 2017, 29.

⁴⁹ Napjainkban a Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának épülete.

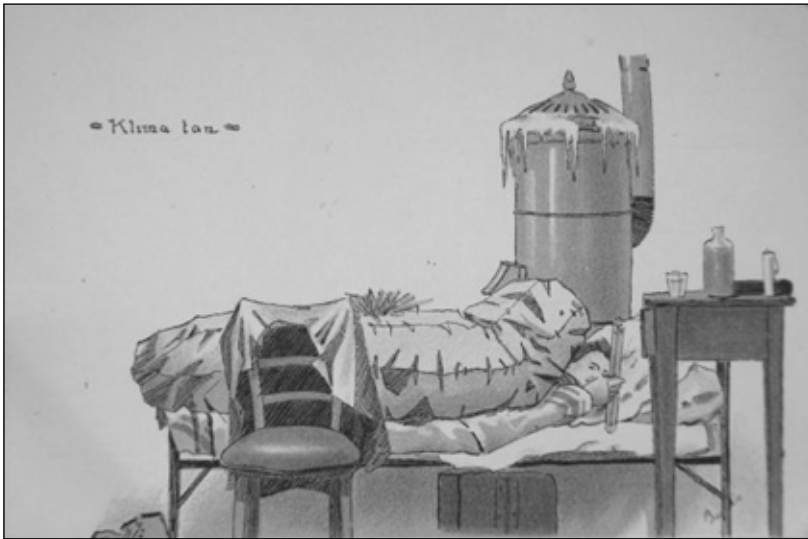
10. kép. Köztársaság (Erzsébet) úti „Bányász” Diákszálló, lányszoba. Kecskeméthy K., Tamás I., Gesztelyi É. 1955. (Karabélyosné Gesztelyi Éva, OMBKE (Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület) levelezőlistája. 2020.07.06. ombke-l@gold.uni-miskolc.hu)

előrelépést jelentett soproni elhelyezésük. A szobákat a régi diákkamarákhoz hasonlóan általában ízlésesen dekorálták lakói. Társalgók, tanulószobák biztosították a közösségi élet és az elkülönült tanulás feltételeit. Szobákban kézi mosdó és hetente egyszer az alagsorban közös forróvizés zuhanyzó állt rendelkezésre (10. kép).

Pingpongozásra minden épületben lehetőség volt. Az Erzsébet utca zárt belső udvarában és a Dimitrov téri kispályás pályán szinte minden nap nagy focimeccseket szerveztek, ahol a lakókból verbuvált játékosok és szurkolók váltották egymást. Az erdész kollégiumok első igazgatója, a diákokkal nagyszerű emberi kapcsolatot kiépítő fiatal matematika tanársegéd, Roxer Egon volt 1955-ig. Utóda Hárs László lett. A kollégiumok beosztottjai (gondnok, portások, takarítónők stb.) és diáklakók között családi kapcsolat volt jellemző.

Magánszállások (kamarák)

Selmecen a hallgatók tanulmányaik során magánházakban laktak. Többségük nagyon egészségtelen helyiségeket tudott csak megfizetni. Az 1900-as évek elején kollégium építésével akarták a körülményeket javítani. Trianon után is magánszálláson lakott a hallgatóság többsége. Többségük itt is egyszerűbb szobákat tudott csak bérelni. Mind Selmecen, mind Sopronban a bérbeadók és a diákok közt, sokszor egy életen át tartó emberi kapcsolat alakult ki. Az ifjúkor varázsa is megszépítette az emlékeket (11. kép).

11. kép. Klíma-tan, egy selmeci-soproni kamarában. Baleklap, rajzoló: Bartha Lajos.
(Marosváry István gyűjteménye)

A diákhagyományok jelentős része fűződik a „kamarákhoz.” Sík Lajos⁵⁰ így foglalja össze a kamarák jellegzetességeit: „Mi is a kamara? Ez a főiskolások otthona. A neve a kamrából ered. Ugyanis a régebbi időben a kispénzű fiúk nem palotákban, sőt nem is komolyan vett épületekben, hanem mindenfajta toldozott-foldozott kamrákban laktak. Bizony kietlennek bizonyult már akkor is. Egy szűk szobafélében foszlányos divány, rozoga ágy, asztalféle paddal, töröttlábú székkal. A falakon képek helyett mindenhol összelopott holmik, plakátok, címtáblák, csorba kardféle, szögeken ruhák, sarokban ócska cipők, csizmák. Egyik sarokban düledező kályha, téglalábakkal megtámasztva. De ez az Ő kamrája volt, mely jobban tetszett akkor, mint később a rendezett lakása. Ha pedig ketten vagy többen laktak egy ilyen helyen, ha más-más szobában is, akkor ezek „kamarások” voltak egymással. A kamarás szó pedig együttlakást jelentett.”

Sopronban a kezdeti évektől a hallgatók többsége számára a soproni családoknál bérelt szobák jelentettek megoldást. 2-3 fő összefogva a selmeci hagyományok szellemében szinte családtagként élte diákéletét a „kamarákban”. A Szent Imre Kollégium megépítésével napjainkig a kollégiumi szobákra és szobatársakra is kiterjedt a hagyományos szóhasználat.

A soproni áttelepülés első éveivel kapcsolatban Boross György említi meg, hogy 1919-ben a lakosságot rendeletileg kötelezték a menekült diákok befogadására. Kijelölés útján így került két idős leánygimnáziumi tanárnőhöz. Úgy érezte, hogy más megoldást

⁵⁰ Sík Lajos: Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián... Selmec – Sopron – Miskolc, 1735–1985. Mecseki Bányászati Múzeum, 1984. 125–126 Továbbiakban: Sík, 1984

kell keresnie. Velük megbeszélve ugyanabban a Deák téri időjelzővel szembeni házba, egy éppen felszabadult lakásba költözött át. Így került a 90 éves özv. Tóth Ágostonnéhoz, akinek férje az 1848/49-es szabadságharc honvédezredesnek felesége volt.⁵¹ Nagyon sok hasonló kisebb-nagyobb jelentőségű figyelmességgel a nehézsorsú, háborút átélő főiskolások alapozták meg a város és az egyetemisták különleges, hagyományt teremtő kapcsolatát.

Rihmer László⁵² is megemlíti, hogy a mostoha laktanyai körülmények miatt 1922-es megérkezésüket követően néhány hónap múlva a katonai kiképzésben részesült hallgatók önkéntes jelentkezés alapján lehetőséget kaptak a kiköltözésre. A vállalkozó szelleműek zsoldjukon kívül jelentős összeget kaptak szállás- és étkezési költségeikre is. Két társával a Russ-házban (II. Rákóczi Ferenc utca 3.) bérelt egy szobát özvegy Kenyeres néninél. Ezzel életük, tanulási feltételeik sokat javultak. Csak vasárnap kellett a laktanyában szolgálatot teljesíteniük. Horváth Detre bencés pap kezdeményezésére több egyetemista társával (Rihmer László, Kaltenbach Ferenc, Magasi László, Kletz Károly, Nagy Imre) megalakították a Főiskolai Mária Kongregációt. Egy héten egyszer jöttek össze. Ebből a közösségből indult el a soproni Szent Imre Kollégium építésének gondolata már 1925-ben.

Tagságuk révén az albérletben lakók ebédet kedvező áron, a „Szürkék” zárdájának és iskolájának konyháján kaptak. Heti egyszeri alkalommal, szombatonként („Badensamstag”) a kedves nővéreknél kétkádás fürdőszobában a laktanyához képest nagyszerű körülmények között tisztálkodhattak.⁵³

Sík Lajos⁵⁴ megemlíti Ruzsinszky László kamaráját, mely 1929-37 közötti „igen hosszú tanulmányi idő és udvarlás után mind szebb lett és így maradt hátra utódainak.” Ugyanebben az időszakban Nemky Ernő⁵⁵ ír a bérleti díjakról. Bánfalván és a Balfi utcában 2-3 pengőt, a „főúri” szobákért 5-6 pengőt, de a belvárosi szobákért már 15-20 fizettek havonta. A Szent Imre Kollégiumban ugyanekkor 70-80 pengőért teljes ellátást, sportolási lehetőséget is kaptak a hallgatók. Zsigó László szeretettel emlékezik vissza soproni kamarájára.⁵⁶ Raffay Béla nyugalmazott pénzügyi tanácsos Gensel Ádám utca 3. szám alatti lakásának 3 x 5 méteres „cselédszobája” volt a második otthona. Havi 25 forintért előszobán és konyhán át megközelíthető, a lakás többi részétől független helyiséghez jutott. A konyhát gyakorlatilag szabadon használhatta egyedül. Reggel megvárták, míg elment az egyetemre, estére ragyogó tisztaságú konyha várta.

Az Ifjúsági Kör székházában (II. Rákóczi Ferenc utca 13.) működő egyetemi menzán napi 1,50 forintért ebédet és vacsorát kapott. Az akkori állapotokat jellemzi, hogy az elsőévesek a környező falvakban zsákokkal gyűjtöttek élelmiszert a konyha számára. A

⁵¹ Boross György visszaemlékezései. In: *Gál*, 2019. 142–156.

⁵² Rihmer, 1975

⁵³ Kaltenbach, 2019

⁵⁴ Sík, 1984, 126.

⁵⁵ Nemky Ernő erdőmérnök visszaemlékezései. In: *Gál*, 2019. 237

⁵⁶ Zsigó László: „Erdészcsillag”. Egyetemi történetek Sopronból. 1946–1950. In: Nyáry László, Oroszi Sándor (szerk.): Sopron nem ereszt el. OEE Erdészettörténeti Közlemények. 1999. 7–80, 44.

felszolgálat menekült erdélyi diákok végezték ingyenes étkezés fejében. Egy nagy szobában egyszerre 96 egyetemista étkezhetett. Gyorsan túl kellett esni az ebéden, mert már sorakoztak a bejáratnál éhes társaik és vissza kellett érní időben a délutáni előadásokra. Személyes emlékei a menza vezetőjével, a „százados úrral” kapcsolatban nem kellemesek. A mendemondák szerint katonai konyhák vezetője volt korábban. Az államosítások után a menza a Dimitrov téri Diákszálló földszintjére került Nagy Tamás vezetésével. Matók János⁵⁷ menzával kapcsolatos emlékei közt megemlíti, hogy a Kolozsvári Egyetem 1920-as szegedi áttelepülésekor Tamás bácsi joghallgatóként került Szegedre. Közismert „ősjogász” volt, 8-10 évig listázott, de sohasem végzett. Jóságos, emberszeretete külön fejezetet érdemelne – írja a szegediként hozzá közelebb került, 1954-ben végzett erdész-hallgató.⁵⁸

Rumszauer János,⁵⁹ az 1949-ben iratkozott és 1954-ben „kék valétaszalagos” évfolyam tagjaként visszaemlékezésében a „Kiss-féle” Csengery utca 63 sz. alatti kamaráról ír. Kiss Rezső erdőmérnök és Kiss Ervin kohómérnök, akkor már egyetemi tanársegédek édesanyja pótolta bérbeadással szerény keresetét. Még a Templom utcai kollégium lakójaként, de már titoktartási körülmények közt 1950-ben itt tette le a balekvizsgát és keresztelték meg az akkor már szigorúan tiltott selmeci hagyományok szellemében Ghymessy László és Fülöp Zoltán. Rövidesen keresztzülei az 1951-es kizárások áldozatai lettek és Papp Ferencsel együtt költöztek be a felszabaduló kamarába. Szeretettel emlékezik meg a szomszéd Horváth Kálmánról, aki Zsuzsika lánya mellett két kosztos diáklányról is édesanyaként gondoskodott. Gardírozása mellett a „megbízható” egyetemisták felejthetetlen estéket tölthettek együtt nála.

A selmeci hagyományoknak ezekben az években bázisa volt a felsőlővereki „Néger villa”⁶⁰ és egy, Lenchés-testvérek által bérelt Hunyady-utcai kamara. Diákdalok, selmeci hagyományok oktatása, titkos balekkeresztelések voltak 1951-55 között emellett más külső, városi kamarákban is. 1953-ban több mint 100-an kezdtük meg tanulmányainkat az Erdőmérnöki Főiskolán. Első évben a Dimitrov téri Kollégiumban laktunk. Ekkor még örökölt Sztálin-kép is volt az egyik szobában. Később lakóik ízlését tükröző képek, plakátok kerültek a falakra (12. kép).

Az 1953-ban beiratkozott elsőéves, diákotthonban lakó erdőmérnök hallgatók költözése a városi kamarákba hamar elkezdődött. A kollégiumlakók közül Zádor Oszkár költözött ki elsőként a Stiaszny Györgyék által kiadott Alsólővér utca 8. sz alatti régi, hagyományos diáktanyába, a György Kálmán másodéves firma mellett felszabaduló helyet foglalta el. A következő tanév elején a 8 személyes diákotthoni szobából Grátzer Miklós

⁵⁷ Matók János. In: S. Nagy László (szerk.): Hagyásfák üzenete. Pilisi Parkerdő Kiadó, 2004, 152–153. Továbbiakban: *Matók* In: S. Nagy, 2004.

⁵⁸ Nagy Tamás, a Centurio (Tamás bácsi) menzavezetőre, csipkelődő humorára, tettetett szigorára és emberségére évtizedek menzalátogató hallgatóinak többsége nagy szeretettel és tisztelettel emlékezik.

⁵⁹ Rumszauer János. In: S. Nagy, 2004. 168–169.

⁶⁰ Matók János. In: S. Nagy, 2004. 149–150.

12. kép. Balsay-kamara a Dimitrov-téri Diákszállóban. (Balsay L., 1955, SOE Levéltár, 162/b.)

és Jandó Tibor, majd Oroszlán József és Szilágyi István költöztek ki a Lánzséri út 2. sz. kamarába.⁶¹ Török Pál geodéta hallgatótársuk hívta fel a figyelmüket a mellette lévő megüresedett szobára. A kamara egyik központja lett a löveri diáklakók közösségének. 1956 őszén Miklós és Tibor kezdeményezték a Steingrube „Nakkösség”⁶² hagyományainak felújítását és keretei közt az együttműködés megszervezését.⁶³

A Galagonya köz 7. számú „Sári nénitől” bérelt kamara helyzeténél és lakóinál fogva is meghatározó szerepet töltött be. Egyrészt a diák összejövetelek egyik kedvelt helyszíne, az Alm vendéglő útvonala mellett volt. Másrészt diáktársaink mentalitása (Baraksó János, Takács József, Tarnócai Károly, Zádor Oszkár) és a nagy gesztenyés, gyümölcsfás löver spontán és szervezett diáktalálkozók optimális helyszíne, kiindulópontja lehetett. A közelben, a Galagonya köz 1 sz. alatt lakó Vancsura Rudolf fiatal tanársegédünk, a Vendel-lőverben lakó bányásztársaink és Felsőlőver utca és Csongor köz sarkán lévő Kléber-lővér lakóiból hamar összeverbuválódott egy vidám társaság (13. kép).

⁶¹ *Tamási Miklós*: Ellopott ifjúság. A tanulmányokat, a jegyzeteket írta, a visszaemlékezéseket összegyűjtötte Ifj. Sarkady Sándor. Sopron, Soproni Egyetem Kiadó, 2019. 66–67.

⁶² Selmechbányára visszavezethető hagyományokkal rendelkező, vidám diákegyesület.

⁶³ *Dr. Illyés Benjamin*: Steingrube Nakösség működése az 1950-es évek közepén. In: Erdészeti Lapok. 152. (2017), 5. sz. 164–166.

13. kép. Baraksó- Zádor kamara. Galagonya-köz 7. (Zádor O. 1955, SOE Levéltár, 162/b.)

A Kléber-villa első emeletén nagy teraszra nyíló két szobában 1956 őszén együtt laktam Böleczy Bélával, Horváth Sándorral és Horváth Istvánnal. A kópházi csata után társaim a külföldre távozás mellett döntöttek. Búcsúzásunk tragikus pillanatai életem meghatározó emlékei közé tartoznak. Egyedül maradván a forradalmat követő válságos napokban Kléber néni őszinte aggodása, „anyai gondoskodása” nagyon erős lelki támaszt adott, felejthetetlen élményként őrzöm.

Diákkorunk kamarákhöz fűződő emlékei a soproni lakosság és egyetemisták rendkívüli, családi kapcsolatát igazolják. Ennek hátterében a selmeci-soproni polgári mentalitás, valamint a városi és egyetemi vezetésnek az 1919-es áttelepülés első pillanatától érvényesülő, tudatos együttműködése állt. Ezt igazolja a soproni egyetemisták diákszálásainak története is.

CSATKAI ENDRE EMLÉKEZETE

DOMONKOS OTTÓ

Csatkai Endre halálának
50. évfordulójára

„*Quos dedisti mihi custodivi*”
(„... a kiket nekem adtál, megőrizém ...”)¹

2020 márciusában emlékeztünk Csatkai Endre halálának félévszázados évfordulójára. Az alábbi események, megemlékezések és publikációk felsorolása azt kívánja érzékelteni, hogy Csatkai Endre életműve halála után is tovább hat és ma is elevenen él. Híres „különkiállításainak” bibliográfiája rendkívül széleskörű ismereteit, mondhatnánk polihisztor szemléletét tükrözi, és jó példával szolgálhat napjainkra is. Két posztumusz kötete, a *Cégérek* (1971) megjelentetése és 1925-ben írott doktori disszertációja, a *Kazinczy és a képzőművészetek közreadása* (1983) fontos munkákat tett hozzáférhetővé az utókor számára. A művészettörténészek és történészek elismerő értékelése a Csatkai Endre tiszteletére 1996-ban összeállított emlékkötet szerzőgárdájából is kiviláglik. Az utókor érdeklődést láthatjuk levelezése egy részének közléséből is (2012, 2014 és a Soproni Szemle jelen számában). Hagyatékának feldolgozása és az életére visszatekintő, azt elemző emlékezések is újabb és újabb értékekkel gyarapították és meggyőződésünk, hogy a jövőben is szaporítani fogják Sopron város történetének feltárását.² A negyven éven keresztül rendszeresen átadott Csatkai-díj pedig előbb részben tanítványainak, később a helytörténetírás ígéretes tehetségű művelőinek eredményeit jutalmazta.

1970. 03. 12. Csatkai Endre halála agyvérzés következtében

1970. Csatkai Endre halálhíre. Soproni Szemle (a továbbiakban SSz.) 1. sz. 96.

1970. *Zádor Anna*: Csatkai Endre művészettörténeti munkássága. SSz. 3. sz. 194–200.

1970. *Domonkos Ottó*: Csatkai Endre (1896–1970). SSz. 3. sz. 273–278.

1970. *Kovács József László*: Látogatóban Csatkai Endrénél. Vasi Szemle 24. 2. sz. 251.

1971. *Csatkai Endre*: *Cégérek* (Corvina Kiadó)

1971. Csatkai Endre emléktáblájának felavatása az Előkapu 11. sz. alatt.

1971. 03. 14. Csatkai Endre emlékkiállítás (Liszt Ferenc Múzeum; Rendezte: Domonkos Ottó és Környei Attila)

1971. *Környei Attila*: A helytörténész Csatkai Endre. SSz. 1. sz. 59–66.

1971. *Környei Attila*: Csatkai Endre irodalmi munkássága. SSz. 1. és 2. sz. 66–75. és 145–165.

¹ A sírfelirat mottója (Jn 17,12, magyar változat a Károli-fordításból).

² A bibliográfia összeállításában köszönöm Kollerits Beáta, a Soproni Múzeum könyvtárosa segítségét.

Csatkai Endre síremléke. (Fotó: Bolodár Zoltán)

1971. Özv. Csatkai Endrénétől Scholz János megvásárolta Csatkai Endre hagyatékának barokk rajzait és a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta azokat.
- 1972–1973. Csatkai Endre özvegye, Szattinger Erzsébet (Zádor Anna javaslatára) alapítványt létesített a helytörténeti kutatásban kiemelkedő fiatal kutatók számára.
1973. évi Csatkai-díj: Környei Attila.
1974. A Csatkai Endre Alapítványt a Városi Tanács elfogadta. *Domonkos Ottó: A Csatkai-díj alapítása és első odaítélése. SSz. 1. sz. 83–85.*
1974. évi Csatkai-díj: Dávid Ferenc művészettörténész. *Domonkos Ottó: A Csatkai-díj 1974. évi odaítélése. SSz. (1975) 1. sz. 79.*
1975. Csatkai Endre posztumusz díszpolgárságot kap a soproni Városi Tanácstól

1975. évi Csatkai-díj: Galavics Géza művészettörténész. *Mollay Károly: A Csatkai-díj 1975. évi odaítélése.* SSz. (1976) 1. sz. 72.
1976. Csatkai Endre autográf gyűjteménye. Különkiállítás a Soproni Liszt Ferenc Múzeumban. Rendezte: Környei Attila, 1976. 10. 02.
1976. évi Csatkai-díj: Szita Szabolcs történész.
1978. évi Csatkai-díj: Gömöri János régész. *Domonkos Ottó: A Csatkai-díj 1976. és 1978. évi odaítélése.* SSz. (1979) 1. sz. 76–77.
1981. évi Csatkai-díj: Szalai Lajos főiskolai tanár, műfordító.
1982. Csatkai Endre kamarakiállítás, Lábasház. Rendezte: Környei Attila és Domonkos Ottó.
1983. *Csatakai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek.* Szerk.: Galavics Géza.
1984. *Szita Szabolcs: Csatkai Endre munkaszolgálat (1944–1945)* SSz. 4. sz. 332–345.
1984. évi Csatkai-díj: Kücsán József etnográfus.
1986. Csatkai Endre emléktábla (Darufalva-Drassburg) születésének 90. évfordulóján (Sopron Városi Tanács, Soproni Múzeum) Emlékkiállítás a szülői házban. (Rendezte: Környei Attila) *Domonkos Ottó: Csatkai-emléktábla Darufalván.* SSz 4. sz. 363–364.
1987. Sopron és környékének története az új- és legújabb korban. Csatkai Endre Emlékszoba. Soproni Múzeum, Storno-ház, I. emelet. (Rendezte: Környei Attila és Domonkos Ottó)
1987. 05. 18. Megemlékezés Csatkai Endréről. Storno-ház, I. emelet.
1987. évi Csatkai-díj: Faragó Sándor erdőmérnök.
1990. Csatkai Endre utcanévadás a Múzeum utca helyett.
1991. *Zádor Anna: A kismartoni (Eisenstadt) egykori Wolf-gyűjtemény.* Új Művészet, 2. 10. sz. 29–31.
1992. évi Csatkai-díj: Szende Katalin történész.
1993. évi Csatkai-díj: Grüll Tibor klasszika-filológus.
1994. évi Csatkai-díj: Hadarics Tibor zoológus és Pellingner Attila zoológus.
1996. *Domonkos Ottó: 100 éve született Csatkai Endre.* SSz. 2–3. sz. 262–265.
1996. évi Csatkai-díj: Dominkovits Péter levéltáros.
1996. *Környei Attila, G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére.* (A Soproni Múzeum kiadványai 2.)³
- A szerzők a kötet sorrendjében: Mollay Károly; László Gyula; Schlag, Gerald; Póczy Klára; Gömöri János; Katona Imre; G. Szende Katalin; Holl Imre; Marosi Ernő; Urbach Zsuzsa; Szakál Ernő; Mikó Sándor; Kovács József László; Nováki Gyula; Grüll Tibor; Garas Klára; Galavics Géza; Rózsa György; Szilárdfy Zoltán; Dávid

³ A kötet online elérhető az alábbi címen: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_SMK_02_tanulmanyok_csatkai/?pg=0&layout=s

- Ferenc; Winkler Gábor; Dávidházy István; Kücsán József; Domonkos Ottó; Környei Attila; Horváth Zoltán; Nagy Alpár; Askercz Éva; Kiss Jenő; Hárs József; Lovas Gyula; Papp István; Szita Szabolcs; Kubinszky Mihály; Fírbás Oszkár; Csapody István; Faragó Sándor; Nikolics Károly; Szodfridt István; Wallner Ákos; Verő József; Varga Imréné.
1999. évi Csatkai-díj: Németh Ildikó levéltáros.
2002. *Domonkos Ottó*: Megemlékezés Csatkai Endréről. Előadás a Kitaibel Pál Természet-tudományi Asztaltársaság ülésén.
2002. *Tóth Imre*: Csatkai Endre. In: Bodó Sándor, Viga Gyula (szerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Pulszky Társaság, Budapest, 157–158.
2004. évi Csatkai-díj: Tóth Imre történész.
2005. *Domonkos Ottó*: Csatkai Endre és a Soproni Szemle. SSz. 4. sz. 349–351.
2005. évi Csatkai-díj: Krisch András levéltáros.
2006. *Galavics Géza*: Csatkai Endre (1896–1970). In: Emberek és nem frakkok. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Enigma 13. (2006), 442–462.
2007. évi Csatkai-díj: Csekő Ernő levéltáros.
2009. évi Csatkai-díj: Jankó Ferenc geográfus.
2010. *Domonkos Ottó*: Mozaikok Csatkai Endre ifjú korából. SSz. 1. sz. 114–124.
2012. *Kerny Terézia*: „Kedves Gyula Bátyám”, Csatkai Endre levelei Szentiványi Gyulához (1935–1940). *Ars Hungarica*, 38. 1. sz. 272–288.
2012. évi Csatkai-díj: Kelemen István történész.
2013. *Domonkos Ottó*: A Csatkai-díj 40 éve. (Kézirat a Soproni Múzeum Helytörténeti Adattárában.)
2014. *Csapody Miklós*: „Írok, tehát vagyok!” Csatkai Endre és Bálint Sándor levelezése (1943–1962). *Ars Hungarica*, 40. 3. sz. 364–423.
2014. Csatkai Endre öröksége. Összeállította a Holocaust 70. évfordulójára Domonkos Ottó. SSz. 123–221.
2016. *Kelemen István*: Csatkai Endre tevékenysége a Sopron vármegyei magángyűjtemények védelmében, 1945–1947. SSz. 4. sz. 388–417.
2017. *Bolodár Zoltán*: A Soproni Múzeum kiállításai. SSz. 4. sz. 397–424. Csatkai Endre különkiállítás sorozata (1–81.) SSz. 4. sz. 398–403.
2017. *Osváth Ádám*: Csatkai Endre (1896–1970). In: Vörös Ákos (szerk.): Nemzeti Sírkert – Sopron. Lions Club Sopron, 30–33.
2020. 03. 12. Tóth Imre emlékbeszéde Csatkai Endre halálának ötvenedik és Környei Attila halálának huszadik évfordulóján, az Előkapunál lévő emléktáblánál. Ezt követően koszorúzás a Szt. Mihály temetőben és az Evangélikus temetőben.

Bevezetés

Hetény János önéletrrásában, amelyben „a vallási néprajzi kutatások szemüvegén keresztül szemlélte és írta le életének történetét, s a leírásban már gyermekkorától keresve és megtalálva a néprajz, a kultusztörténet, a tudományos kutatás felé mutató szálakat”,¹ csupán két rövid bekezdésben emlékezik meg Csatkai Endrével való kapcsolatáról:

„Sopronból, Csatkai Endre múzeumigazgatótól, Endre bácsitól, kaptam egy ajánlólevelet Fél Edithez, a fővárosi Néprajzi Múzeum egyik osztályvezetőjéhez. Emlékezem szavára: »Ha néprajz, akkor Fél Edit«! valamikor még szeptemberben kimentem tehát a Könyves Kálmán körútra és átadtam a sorokat. Májig nem tudom, mi volt benn a levélben, de sejtem, hogy a beajánlás egyik pontja lehetett annak említése, hogy Endre bácsi saját (eredetileg zsidó) életét is édesapámnak köszönheti, mert Apának sikerült őt »munkaszolgálatosnak« átminősíttetni és így a gázkamráktól megmenteni. Úgy emlékszem, ez Alizka néném² mesterkedése révén történt, akinek fiainál Endre bácsi házitanítóként működött.”³ Egyetemistaként pedig, amikor „Nyaranként a muzeológus hallgatókat ki szokták hivatalosan közvetíteni egy-egy vidéki múzeumhoz. Magam azonban már akkor se kaphattam ilyen küldetést. Csatkai Endre bácsi vigasztalt ezért.”⁴

Fennmaradt levelezésük ugyanakkor arról tanúskodik, hogy Csatkai „Endre bácsi” atyai jó barátként, a pályakezdő etnográfus szellemi mentoraként egyengette Hetény útját. Kiterjedt kapcsolatrendszere révén segítette „Jani” tanulmányait, tanácsokkal, könyvekkel, tudománytörténeti adatokkal látta el szemináriumi feladatainak maradéktalan teljesítéséhez. Csatkai már 1948. február 13-án kelt, Bálint Sándorhoz írt levelében büszkén felemlítette, hogy „a Szabadművelődés vezető tanfolyamra hirdetett pályázatot, és íme az 5 pályázó közül a két első egy-egy gimnazista néprajzi tanítványom volt.”⁵ E két gimnazista Csapody István és osztálytársa, Heiszler⁶ János volt. Hetény ekkor már legalább két

¹ Barna Gábor: Bálint Sándor nyomdokain. Egy 20. századi tudós pap portréja. In: *Hetény János: Számvetésem. A valláskutatás kultúrakutatás könyvei* 31. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged, 2017. 10.

² Hetény nagyénje, Törökné Ullein Alíz, Ullein-Reviczky Antal húga.

³ *Hetény* 2017. 53.

⁴ *Hetény* 2017. 56.

⁵ *Csapody Miklós*: „Írok, tehát vagyok”. Csatkai Endre és Bálint Sándor levelezése (1943–1962). *Ars Hungarica* 40. (2014/3), 364–424. [389.]

⁶ „1948. tavaszán Komlós Géza bácsi képviselőnk közbenjárásával beadtam kérelmemet névmagyarosításra. Magam, egyedül, mert beláttam Apa magatartását: helyeselte az enyémet, de nem csatlakozik, mert ő ezzel nem akarja annak látszatát adni, mintha megtagadná előbbi életét. A belügyminiszteri válasz 112.310/1948/II. sz. alatt kelt április 7-én. Lettem tehát Hetény János, már az érettségim is.” *Hetény* 2017. 51.

1. kép. Hetény János kézzel rajzolt képeslapja a „Néprajzi levelezőlapok” sorozatból.
„Kiadja a 364. cserkészcsapat regőshada.”

esztendeje kapcsolatban volt a – nyilvánosan még nem is működő – Soproni Múzeummal, illetve Csatkai Endrével.⁷ Hetény 1948-ban „Rózsa Sándor a valóságban és a romantika tükrében” címmel már előadást is tartott a múzeum néprajzi szemináriumán.⁸ 1949. március 14-i levelében pedig arról számolt be Csatkai Bálint Sándornak, hogy a múzeumban „... a nyáron jó segítségem lesz egy tanítványom személyében, Hetény János, aki nagy nehezen Ortutay személyes segítségével mégis bejutott az egyetemre és igen nagy sikereket ér is el.”⁹ Június 14-én – többek között – már arról írt Bálint Sándornak, hogy

⁷ „A soproni Városi Múzeum ugyan még nem nyithatta meg kapuit a nagy nyilvánosság előtt, mégis nagyszabású munka folyik benne. 1946 nyara óta — egyelőre inkább csak középiskolások számára — szeminárium alakult, amelynek keretében nemcsak néprajzi irodalom és folyóiratok állnak rendelkezésére az érdeklődőknek, hanem előadásokat is tartanak. Résztvevői főleg a bencés gimnázium regős csoportjának tagjai, de tanárokból és más érdeklődőkből kikerülő törzsközönsége is akad. A munkát erősen korlátozza, hogy a diákokra való tekintettel, az iskolaéven kívüli nagyobb szünidőkben lehet csak összejöveteleket rendezni.” A soproni múzeum néprajzi munkássága. *Ethnographia* 58. (1947/1–2) 147–148.

⁸ Csatkai Endre: A Soproni Múzeum néprajzi szemináriumának tevékenysége 1947–1949-ben. *Ethnographia* 60. (1949/1–4) 394–395. [395.]

⁹ Csapody 2014. 393–394.

„A népeletben egymás mellett árulunk a gyékényen és már entanítványom Hetény Jankó is megjelent a porondon.¹⁰ Mi lesz, ha hivatalosan is lesznek tanítványaim!”¹¹

Csatkai hagyatékában húsz – Hetény János által hozzá írt – levél, levelezőlap maradt fenn, 1948 augusztusától 1952. május elejéig.¹² Vagyis a Soproni Múzeum igazgatója fontosnak tartotta már a végzős középiskolás beszámolójának archiválását is. Hetény első levele Fertőendrédén kelt 1948. augusztus 22-én. A néprajzi gyűjtésről való beszámoló mellett arra kéri Csatkait, hogy kapcsolatai révén nyújtson segítséget egyetemi felvételi-jéhez. A fiatal etnográfushallgató 1948 szeptemberétől 1951 végéig kéthetente, havonta adott hírt az egyetemen történelekről, s kért tanácsokat Csatkaitól a dolgozatai elkészítéséhez. 1951. április 12-i levelében beszámolt Bálint Sándorral történt első találkozásáról, későbbi levélváltásairól is.

2. kép. „Hárman a nyulakkal.” Vitnyéd, 1944. (Balról jobbra: Hetény János, Csapody István, ismeretlen személy.)

¹⁰ Hetény első közleménye 1948 júniusában jelent meg az Ethnographiában, *Fogadott ünnep és legendája Fertőhomokon* címmel. Ethnographia 59. (1948/1–4) 155–157.

¹¹ Csapody 2014. 396.

¹² E levelek őrzési helye: Soproni Múzeum. Kézirattár. Csatkai hagyaték. Levelezés. A továbbiakban SMCsL.

Hetény János hét Csatkai-levelet őrzött meg,¹³ amelyek közül négy 1951-es keltezésű, három pedig 1956 végén, illetve 1957-ben íródott. Egyértelmű ugyanakkor, hogy már 1949 elejétől rendszeres volt üzenetváltásuk; a Csatkaitól kapott levelekre, üdvözlőlapokra, meghívókra utaló sorok olvashatók többek között Hetény 1949. január 24-én, 1950. február 10-én, vagy 1951. április 15-én írott leveleiben is.

A Csatkai–Hetény levelek megszólítási is mindvégig bensőséges viszonyt mutatnak. Hetény következetesen „Endre bácsinak” írja leveleit, s „Jani”-ként írja alá azokat; míg Csatkai „Jani fiamnak” címzett leveleit „Endre bácsi(d)” aláírással zárja. A már pappá szentelt fiatalembert is „Kedves (Főtisztelendő) Jani (Fiam)!”-ként szólította meg,¹⁴ s utolsó két levelét „öreg tanítód Endre bácsi”, illetve mint „öreg mestered Endre bácsi” írta alá. A Csatkai–Hetény levelezés ugyanakkor nem hétköznapi magánlevelezés. Hetény beszámolóit pontosan felvázolják azt az útkeresést, ahogyan az egykori pályadíjas regös cserkész¹⁵ – soha el nem szakadva szülővárosa kultúrájától – később Bálint Sándor szellemi örökösévé válhatott.¹⁶ Csatkai levelei pedig nem csak széleskörű történeti, művészettörténeti és etnográfiai ismereteiről tanúskodnak, hanem arról is, hogy azokat önzetlenül, minden irigység nélkül, szívesen osztotta meg a nála három és fél évtizeddel fiatalabb pályatársnak tekintett tanítványával.

Forrásközlés

1. Hetény János – Csatkai Endréhez (Fertőendréd, 1948. augusztus 22.)

Fertőendréd, 1948. aug. 22.

Kedves Endre Bácsi!

Endrédi főhadiszállásomról tiszteletteljes üdvözetem küldöm. Munkám bőven van, bár a cséplések nagyon megkéstek és így sokakat nem lehet „vallatóra fogni”, legfeljebb csak az esti órákban, vagy vasárnap. Szergénybe naponként átmegyek. Annak a bizonyos templomnak még a nyomát se lehet látni, hírét-nevét csupán a „kápolna-dűlő” név és az emlékezet őrzi.¹⁷

¹³ Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Hetény János hagyatéka.

¹⁴ Az 1957. január 19-én kelt levél.

¹⁵ 1943-ban készített, *Cifrakapuk Vitnyéden* című munkája országos harmadik díjat kapott a Táj- és Népkutató Intézet pályázatán 1944-ben. Az ugyanebben az évben készült Vitnyédi fiú játékok című dolgozatából Kresz Mária a játékleírások mellett Hetény egyik rajzát is átvette. *Kresz Mária: A magyar gyermekjáték-kutatás. Népkutatás kézikönyve.* Budapest 1948. 1946 májusában Hetény megkapta a Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete néprajzi gyűjtőigazolványát is.

¹⁶ Bálint Sándor már 1958. „Boldogasszony Vigíliáján” – miután elolvasta Hetény Laureatusi dolgozatát, többek között ezeket írta: „Nem haragszol, hogy bizalmasan szólítottalak meg, de most úgy érzem, alig áll valaki közelebb hozzám, mint éppen Te. [...] Ne érts félre, komolyan mondom, mintha fiam, utódom született volna, aki tovább álmodja, alkotja, kifejezi, amire jómagam az életemet tettem.”

¹⁷ Hetény szergényi néprajzi gyűjtését „Néprajzi napló 1947; 1948” című füzetete őrzi. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Hetény János hagyatéka.

3. kép. A soproni regőcserkészek Vitnyédén, az „utolsó kontyos ház” előtt, 1943

Ma kaptam meg Sopronból szüleim lapját, melyben értesítenek, hogy váratlanul a Bölcsész karra is be kell adni felvételi kérvényt aug. 25-ig. Az irataim időben elmentek már, most csupán (csupán?) attól kell félni, hogy szeptemberben nagyot nézhet az ember, ha nagy garral bevonul Pestre és nem vették fel.

Kedves Endre bácsi, nem lehetne valakit megmozgatni, aki odafenn pártolná az én ügyemet? Azt sem tudom, manapság van-e mód a beajánlásra, függ-e valami a profoktól a felvétel intézésénél?

Ha lehetséges, tudom, hogy Endre bácsi segíteni fog, hiszen számomra a felvétel igazán döntő fontosságú lenne. Idő még volna, hiszen a kérvényeket 25-ig kell beadni, az elbírálók pedig azután döntenek „sorsok felett.”¹⁸

¹⁸ „Sikeres egyetemi felvételiük, majd elutasításuk után Hetény János és Csapody István 1948. augusztus 9-én Budapestre utazott, ahol az érdekükben Szabolcsi Bencénél és másoknál már eljáró Csatkai tanácsait követve, felvételük ügyében közbenjárásukat kérve felkeresték Schwartz Elemért és Vajkai Aurélt, majd a következő hetekben Andreánszky Gábort, Csapody Verát, Kovács Ágnest, Tálasi Istvánt, Vajda Lászlót és másokat.” – idézi Csapody István emlékezését. *Csapody Miklós: „Írok tehát vagyok”*. Csatkai Endre és Bálint Sándor levelezése (1943–1962). In: *Ars Hungarica* 40. (2014/3) 394. Csatkai Endre 1949. március 14-én Bálint Sándorhoz írt levelében írta, hogy „Különbön a nyáron jó segítségem lesz egy tanítványom

Tegnapelőtt volt búcsú itt Endréden, eredmény: egy ember meghalt a templomban, egyet elgázolt az autó, egynek bevették a fejét literesüveggel, egy gyerek meghalt vérmérgezésben.

Endre bácsit a szombat vagy vasárnapi viszontlátásig tisztelettel üdvözlö: Jani¹⁹

2. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1948. szeptember 15.)

Bp. 48. IX. 15.

Kedves Endre bácsi!

Úgy hiszem Vera²⁰ már részletesen beszámolt pesti kalandjainkról és tapasztalatainkról, s számomra csak az egyetemi reform széles kitergetése maradt fenn.

Megpróbálom kifejtetni amint tudom. Nehéz lesz, mert maguk a reformálók sem tudják még pontosan, hogy mit fognak csinálni, hát még mi, szegény halandó „gólyák”. Az újítások körvonala mégis mutatkozik már. Körülbelül a következő:

Határozottan elválasztják ezentúl a tanár-jelölteket a tudományos pályára igyekvőtől. Az utóbbiaknak persze nem kell Tanárképzőbe járniuk, de az előbbieket viszont az új rend értelmében nem alkalmazhatók majd tudományos helyeken.

A reformok által okozott kavargást legjobban saját nehézségemen mutathatom be. Tudvalevő, hogy magyar – francia – néprajz szakokat szerettem volna szaktárgyul felvenni. Az első kettőt főként (vagy legalább is részben) biztosítás céljából, az utóbbit életpályámnak. Vagyis eddig ezt mondtam: „Magyar – fr[ancia] – néprajz szakos szeretnék lenni, valószínű, nem akarok gyakorlati tanári pályán működni, de elvégzem a Tanárképzőt, hogy mégis legyen valami a kezemben!”

Mostan így nem lehet majd tenni! Mert ha csak a bizonyos tanári vonalon mozogok, akkor máris elvágom magam elől a jövőt, mivel a tanári képesítés nem lesz elegendő arra, hogy birtokosa tudományos intézetnél helyezkedjek el. Tehát hátra maradna a másik, átírni mind a 3 tárgyat az u. n. „tudós” fokozatra? – Ezt sem lehet, mert azt mondják, egy tárgy is úgy lefoglalja ezen a fokon az embert, nem hogy három, amit valószínű, meg sem engednének.

Választnom kell tehát, hogy „melyiket a három közül?” Nem kétséges, hogy a néprajz mellett maradok. De felelőtlenségnek tartom magam részéről azt, hogy csupán nép-

személyében, Hetény (Heiszler) János, aki nagy nehezen Ortutay személyes segítségével mégis bejutott az egyetemre és igen nagy sikereket ér is el.” *Csapody* 2014. 394

¹⁹ Levelezőlapra kézzel írva. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron. Múzeum. Feladó: Hetény János. Fertőendréd Szt. István u. 63.” SMCsL. 8.

²⁰ A levelekben több olyan személyre történik utalás, akiket Csatkai, illetve Hetény csak keresztnevén, vagy becenevén említ. E személyek biztos azonosítása a kézirat lezárásáig nem volt lehetséges. Ezek feloldásához ezúton kérem a T. Olvasók segítségét. (A közreadó e-mail címe a folyóirat végén, az „E számunk szerzői” jegyzékben található.)

rajzi képesítéssel bírnak. Jöhet egy B-lista,²¹ vagy csupán egy olyan V. K. M.,²² aki nem szimpatizál a néprajzzal, s kirúgnak, vagy leépítik a most olyan nagy mértékben kifejlődő néprajzi szervezetet. És akkor ott állok, csupán néprajzi diplomával. Mennyire más akkor, ha van egy franciám is!

Ezért ez utóbbihoz nagyon ragaszkodom, már csak azért is, mert kivezet az egy tárgyhoz és egy tájhoz való kötöttségből.

Úgy gondoltam, ha megengedik, franciát végezném tanári vonalon, néprajzot a „tudósín”. Így minden nehézség meg van oldva. De nem tudom, engedik-e ezt. Ha nem, azt ajánlották, kérvényezzem meg, Egyetemen mindig lehet ilyeneket csinálni.

Ha azután ez sem gyümölcsöző, marad utolsónak, de biztosnak, az Alliance Francaise, melyről azt mondják, hogy 2 évi sikeres hallgatás és vizsgázás után fr.[ancia] nyelvmesteri oklevelet ad ki, s ezt Franciaországban és nálunk is nagyon respektálják.

Ez a nagy helyzet, én így látom legjobbnak a megoldást. Szívesen venném Endre bácsi tanácsait is.

Schwartznál voltunk,²³ úgy tudom Vera beszámolt róla. Vargha László²⁴ kedves volt, úgy mondta, ha felvételünkről biztosat tudunk, újból menjünk ki hozzája. Vajkai szint-ügy.²⁵ Mindketten említették, hogy írni fognak Endre bácsinak.

Én be is fejezem leveletem, most megyünk az Egyetemre szemlélni. Nem hiszem, hogy megtudunk valamit. – De hátha?!...

Endre bácsit tisztelettel és szeretettel üdvözli: Jani.²⁶

3. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1949. január 12.)

Bp. 1949. jan. 12.

Kedves Endre bácsi!

Végre sikerült Kozocsát megtalálni.²⁷ A levelet már megérkezésem után másnap átadtam neki, de kijegyzésre csak most kerülhetett sor.

Szerettem volna lejegyzésemet géppel letisztázni, sajnos ezt nem tehetem, nem hogy nyakig, annál is túl vagyok a munkában. A lemásolást viszont szívesen megcsináltam, s

²¹ Az 1946. május 19-én megjelent 5000/1946 számú kormányrendelet alapján a “demokrácia ellenségeinek” tekintett állami alkalmazottakat írták össze.

²² Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

²³ Schwartz Elemér (1890–1962) ciszterci szerzetes, germanista. 1936–48 között a pesti egyetemen a német nyelvészet és néprajz professzora volt.

²⁴ Vargha László (1904–1984) építészettörténész, etnográfus. Ekkor a Néprajzi Múzeum főigazgatója.

²⁵ Vajkai Aurél (1903–1987) etnográfus. 1946–1948 között a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékének előadója volt.

²⁶ Kézvel írt levél. SMCsL. 9.

²⁷ Kozocsa Sándor (1904–1991) irodalomtörténész, kritikus, bibliográfus. 1927 és 1977 között az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, 1941–1948-ig az Irodalomtörténet szerkesztője.

mind látni tetszik az egész fejezetet, mert igen érdekesnek találtam s más célra is felhasználhatónak néhány részletét. Kérem Endre bácsi bocsánatát, hogy nem írtam szebben, de épen akkor sietni kellett, hogy le ne késsek a menzáról. De azt hiszem, elolvasható elég könnyen, az „apostrof” jel persze mindig az „a” után van a’ helyzetben, vagy: ’s. Mint nézem, ez a gyors írás közben néha eltolódott. A helyesírási különlegességeket (sic!) vagy (!) jelekkel tüntettem fel, kiemelve, hogy nem az én elírásaim. Talán néhány kevésbé érdekes helyre is kivettem. Az egyik lapról a másikra való áttérést: $\sqrt{227.0}\sqrt{227.0}$ -jelekkel tettem érzékelhetővé.

Engem nagyon érdekelt a cikk, s ha tehetném, elolvasnám a többit is e kötetből. Akad azért más érdekesség is! Most olvastam el Csokonai Tempetőiét, abban egy teljes népmese van kiválóan lejegyezve. Még a legvadabb tanulás közben is megengedhetem magamnak, hogy egy kis cédulára feljegyezzem az oldalszámot, ahol ezt találtam, vagy más hasonlót.

Ide utaztomban a vonaton „Sopron a régi magyar irodalomban” c. könyvecskével „mulatom magam.” S igen jól. Egy érdekes helyre találtam. Nyéki Vörös Mátyásnak „Butsuzására” (51. o.) melyben a 6. strófában a bíbor és a „tsiga vér” között ad kapcsolatot, ami tudvalevőleg megvan a bíbor latin nevének etimológiája szerint, s amelyet épen most adott le nekünk Pais Dezső²⁸ bőségesen illusztrálva, persze Vörös Mátyás vonatkozó helyét nem. Meg is mutattam neki, mire ő meghatódván, hogy valaki érdeklődik ilyen után is, „buzdíta további munkára”. (V. ö: Kazinczy: Pályám Emlékezete valamelyik sorával, ahol bizonyosan feltalálható e kitétel.)

Ortutay²⁹ f. hó 19-én tartja a Népr. Intézetben szokásos havi szemináriumát. Tárgy a gyűjtőcsoportok beszámolója lesz. A kétýieket nekem kell képviselnem.³⁰ Képzelteti Endre bácsi, mennyire megvagyok hatva az ilyen megbízatásoktól, mikor úgylis alig tudom, hol a fejem!

Az előadások lassan beveződnek, de még mielőtt beveződnek, már el is kezdődnek a kollokviumok. Még az a jó, hogy több tárgyból magunk kérhetünk időpontot, s így valahogyan beoszthatjuk a tanulást.

Endre bácsit tisztelettel köszönti és szeretettel üdvözli: Jani

²⁸ Pais Dezső (1886–1973) nyelvész. 1937-től 1959-ig a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudományi tanszék vezető professzora, egyúttal elnöke az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának (1943–1949).

²⁹ Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus. Már 1946-ban kinevezték a néprajz professzorává a budapesti tudományegyetemen, s ettől fogva haláláig tanított az egyetem Néprajzi Intézetében. 1946-tól a Magyar Néprajzi társaság elnöke. 1947 márciusától 1950 februárjáig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

³⁰ „Karácsony előtt még váratott magára egy hirtelen szervezett (vagy szándékosan szervezetlen) néprajzi út Baranya megye két községébe. Számomra a sváb kitelepítésektől nagyon megkopasztott Kéty község (későbbi számon 7174) jutott. Hirtelen odautazásunk miatt semmi felkészülésünk sem lehetett. [...] Arra emlékszem, hogy a karácsony közeli szokásokkal foglalkoztam és készítettek számomra egy aprószenteki korbácsot is, melyet leadtam a Néprajzi Múzeumnak.” *Hetény János: Számvetésem hivatásomról, családomról.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged, 2017. 55.

4. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Buda, 1949. január 24.)

Buda, 1949. I. 24.

Kedves Endre Bácsi!

Én tón dolgában nem merem felvenni a versenyt avval, aki már hatodszor olvassa Kazinczy levelezését. Maradok hát dicső korunk tónjánál – kitudja, száz, százötven év múlva mennyire bájjengzetes lesz ez is.

De egész komolyan, Endre bácsi nagyon megörvendeztetett k.[edves] lapjával. Ma volt első kollokviumom – Szendreynél³² / többet nem kell írnom azt hiszem! Vagy talán mégis: a Népr.[ajzi] Múz.[eum] folyosóján sétálgatva történt a nagy esemény! Legközelebbi a társ.[adalom] tudományi lesz, egy hét múlva. Akkortól fogva azután minden nap egy-egy. O.[rtutay] beszámoló most szerdán lesz. Különben kiadta népballadait 3. kiadásban.

Az egyetemi reform erősen érinteni fog. Most már teljesen bizonyos, hogy kijön. A néprajzot erősen eltárgyasítják, szellemi csak 3-ad, 4-ed évben fordul elő. Új előadók: Vargha L[ászló] és Tálasi.³³ A tanárin a magyar szak mellett lesz bizonyos néprajz, persze elég primitív.

Még nem tudom biztosan, mit teszek, pedig szombatig jelentkezni kell!

A kettő együttes végzéséről természetesen szó sem lehet.

Mi Endre bácsi véleménye? P. Gertrúd³⁴ bizonyára megátkoz, ha otthagynom.

Gondolkozni alig érek rá, folyton tanulni kell. Már az alvás is luxus számba megy.

Endre bácsit tisztelettel és szeretettel üdvözlö: Jani

Üi: Úgy tudom közös barátunk Sankival és kollégánk, Szabó Dénes,³⁵ írt valamilyen

³² Szendrey Ákos (1902–1965) etnográfus. A Néprajzi Múzeum munkatársa, 1947-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán magántanár.

³³ Tálasi István (1910–1984) etnográfus. 1944–1949 között a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa volt. 1949–1951 között az ELTE BTK Néprajzi Intézetének tanára lett. 1951-től a Tárgyi Néprajzi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.

³⁴ Palotay Gertrúd (1901–1951) etnográfus. 1928-tól a Néprajzi Múzeum, 1946-tól a Nemzeti-, majd az Iparművészeti Múzeum munkatársa.

³⁵ Szabó Dénes emlékezése szerint: „Azt találtam ki, hogy írok egy levelet Csatkai Endrének, a soproni múzeum igazgatójának. Igen barátságos zsidó ember volt... Azt írtam neki, hogy szeretnénk megcsodálni a múzeumát. És ő egy kis levlapon, ami nem volt borítékban, azt válaszolta, hogy »kedves kolléga úr, megkaptam sorait, örömmel látjuk akkor, amikor érkezik.« [...] Az volt a szerencsénk, hogy másnap reggel a rendőrtisztviselő behívta az öreg Csatkait, és megkérdezte tőle: »Mondja, igazgató elvtárs, Ön írta ezt?« »Igen, én írtam. Természetes, hogy én írtam, és vártam a kollégákat, hogy jöjjenek.« »Rendben van.« És akkor mondta: »Hát, fiatal emberek, legközelebb jobb lenne egy komolyabb dokumentációt is összeállítani. Most pedig menjenek isten hírével!« Mentünk hát a múzeumba, ahol nem volt pénz fűtésre, nagyon hideg volt. Becsületből ott maradtunk két napig az öregúrnál megcsodálni a múzeum gyűjteményét. Közben állandóan a határátlépés megszervezésén járt az eszünk. Lámfalussy apjának az erdészei tudták, mikor járnak a járőrök. Valaki elvitt bennünket a határig, ahol át tudunk majd csúszni két járőr között. Farkasordító hideg volt. Az erdőt jéges hó borította. Amikor az ember a havon járt, azt hitte, recseg egészen

ügyben Endre bácsinak. Nem tudom mit kér, de amennyiben lehetséges tessék eligazítani. Szégyenkezve mondta, hogy Endre helyett Dénes-t írt a címbe. Egy barátját t. i. Csapkai Dénesnek hívták. Megnyugtattam, hogy lapja jó lesz Endre bácsi gyűjteményébe.³⁶

5. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1949. február 16.)

Bp, 49. II. 16.

Kedves Endre Bácsi!

Az első szabad féldélelőttöt felhasználtam, hogy teljesítsem Endre bácsi megbízását. Az eredményt mellékelem. Kozocsa ismét nagyon kedves volt, ő kereste elő nekem a kötetet. Egyben üdvözetét is küldi. A kötet valóban „Bändchen”, vastagsága közepes, alakja kicsiny. Gótbetűs. Ami Istókunkról szól, azt teljes terjedelmében lemásoltam. Remélem írásom olvasható valamennyire. összeült már Sopronban az Országos Hany Istók Centenárius Ünnepek Előkészítő Bizottsága? Thalabér³⁷ nem vállalná a megrendezését?

Ami engem illet, benyújtottam Vajdának³⁸ dolgozatomat, miután az Intézetben a tagság majdnem szétszedte és kellőképp megbámulta. Vajda maga is kétszer fogott kezét és gratulált. Ezeknek itt semmi fogalmuk nincsen, komolyabb munkáról, vagy nincsenek hozzászokva. Én hivatásom területén az ilyen komolyabb, nem összecsapott munkát természetesen tartok. Úgy látom, ez itten nem nagyon dívik. Különben Vajda ajánlására Ligeti³⁹ kitűnőt írt a muzeológiai gyakorlatra. Kollokváltam Zsirainál⁴⁰ is, illetve tanárse-

Budapestig, a rektori hivatalig. Elértünk a határra, ahol az őr mondta, hogy menjünk tovább. »Tessék mindig arra menni!« – mutatta az irányt. Volt ott egy nagy kereszt, barna színű mohával borítva, amely elé letérdeltünk, imádkoztunk, elbúcsúztunk édes hazánktól, és nekiindultunk, remélve, hogy jó irányba megyünk. Átértünk Ausztriába, a szovjet zónába.» *Csepeli György – Méhes Gábor – Marcel Fournier: Egy élet pályája. Életinterjú Szabó Dénes kriminológussal. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Budapest, 2015. 30–31.*

³⁶ Levelező lapra géppel írt, az utóirat kézzel. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron Múzeum. Feladó: Hetény János Bp, I. Attila krt. 13–21 II. 4.” SMCsL. 2.

³⁷ Thalabér Lajos soproni „városi iparostanonc iskolai tanító” ekkor a Tanoncotthon igazgatója volt.

³⁸ Vajda László (1923–2010) etnológus, egyetemi tanár. Tanulmányai befejezése után 1947-ben szerezte meg a bölcsészdoktori oklevelet. 1947-től 1956-ig a Néprajzi Múzeum munkatársa, közben 1948–1955 között egyetemi tanársegéd, illetve adjunktus.

³⁹ Ligeti Lajos (1902–1987) orientalista. 1939-től nyilvános rendkívüli tanárként, majd 1941-től nyilvános rendes tanárként oktatott a budapesti Tudományegyetemen Belső-Ázsia történetét és mongolisztikát, majd 1942-től tibetisztikát a számára kialakított Belső-Ázsiai Tanszéken. 1942-ben a Bölcsészettudományi Kar megbízta, hogy megfelelő szakember hiányában ideiglenesen lássa el a Kelet-Ázsiai Tanszék vezetését is és oktasson keletázsiai tárgyakat (kínait, mandzsut, koreait) a leendő sinológusoknak. Ezt a feladatot végül húsz éven keresztül látta el fizetség nélkül.

⁴⁰ Zsirai Miklós (1892–1955) nyelvész. 1932-től a budapesti egyetem nyilvános rendkívüli, 1935-től rendes tanár, a finnugor intézet vezetője. 1944–1952 között a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. Az 1947/1948-as és az 1948/1949-es egyetemi tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja volt.

gédjénél, mert ő beteg. Itt is hasonló eredménnyel. Megtudtam már az írásbelik eredményét is: Szalainál⁴¹ társ.[adalom] tud[ományból]-ból és Waldapfel⁴² magyarból jeles. Pais szóbelire hívott. Tansegéd azt mondja, hogy a jelesek akarla személyesen megismerni. Majd holnap 10-kor eldől!

Holnap Tosuval⁴³ lezárom a tandíjmentességi kollokviumokat. Azon túl még kettőt teszek: Fél Editnél⁴⁴ és Szendreinél⁴⁵ (most a 2. kollégiumából). Mind a kettőt már csak passzióból. Jövőre lehet, hogy majd mindegyikből kollokválok; legyen tele az indexem.

Indexem muzeológusra való átültetése a legegyszerűbb mozzanat volt. Vajda adott néhány sor írást, mire az illetékesek egyszerűen áthúzták a beírást és új bejegyzést tettek. A beiratkozás körül persze megint új figurák vannak. Először a Tanulmányi Osztályon kell jelentkezni (Tanárképző utóda) már beírt indexel. Itt átnézik a felvett órákat és kihúznak, beíratnak még, vagy általában helyeselik és alája ütök az „Ellenőrizve” bélyegzőt. Most ezután mást nem kell csinálni, csak megvenni a nyomtatványokat és – járni előadásra, mert a tulajdonképeni iratkozást még nem lehet elvégezni, amíg meg nem jó az új tandíj-rendelet. Én magam részéről (beiratkozás kivételével) a többit már elvégeztem.

Az órafelvétel, tanrend összeállítás elég könnyű. Közölve vannak a kötelező előadások, majd az ember a maradék órára felvesz olyan tárgyakat, amiket akar. (Persze tekintettel saját szakjára és az alapvizsga követelményeire!) Kiadtak különben egy igen részletes és világos szabályzatot a reformról, abban minden tudomány benn van, ami az iratkozáshoz szükséges. Nehezebb a felsőévesek helyzete, akiknek elmaradt óráik vannak, esetleg még az első évről (a reform szerint). De most már annyira benn vagyok a tanrend összeállításban, hogy már akárkiét megszerkesztem.

A magamé ilyen: (a beírási sorrend így kötelező)

Szalai S.: Bev. a társ. tudományba (2 ó.)

Lukács Gy.: Bev. az esztétikába. (2)

3 órás történelmi kollégium / Nálam:

Szabó Á.: Római társ. tört. (2)

Szabó Á.: Görög társ. tört. (3)

⁴¹ Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, filozófus. 1945-től 1948-ig a Szociáldemokrata Párt külügyi titkárságának vezetője, 1945–1947-ben a Külügyi Akadémia vezetője, 1946-tól egyidejűleg a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a szociológiai intézet vezetője volt. Bárdossy László népbíróági perében a vád képviselője.

⁴² Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész. 1948-ban kezdte meg oktatói tevékenységét az egyetemi magyar irodalomtörténeti intézetben mint helyettes tanár, majd 1949-től haláláig az intézet igazgatója volt, egyúttal az I. számú magyar irodalomtörténeti tanszék munkáját vezette egyetemi tanárként.

⁴³ „Tosu” Pais Dezső akkoriak közt jól ismert „ragadványneve” volt.

⁴⁴ Fél Edit (1910–1988) etnográfus. A szegedi tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet 1946-ban. 1935-től nyugalomba vonulásáig a Néprajzi Múzeum munkatársa volt.

⁴⁵ Szendrey Ákos.

- Nagy T.⁴⁶: Általános régészet (5)
 Vajda L.: Egyet. néprajz: a világ népei (3)
 Györkösy A.: Latin nyelvgyak. (1)
 Győry J.: Középkori világirodalom tört. (2) / eddig kötelező a tanrend.
 Fél E.: Bev. az ethnoszociológiába (1)
 Dégh L.: Folklorisztikai alapvetés (2)
 Szendrey Á.: Évnyegyedes szokások. (2)
 Deme L.: Magyar nyelvjárások (1)
 Mendöl T.: Általános emberföldrajz (2)
 Bouteiller: Francia nyelvgyak. (3) Összesen 30 óra.

Így nekem nagyon tetszik az óraösszeállítás. A társaság felhördült, mikor Szendrey ismét „Évnyegyedes szokások” címen hirdetett előadást. Valaki megmondta neki, hogy most valami érdekeset adjon ám, mert különben nem vagyunk hajlandóak hallgatni. Erre azt válaszolta, hogy most úgyis egészen másképp fogja tárgyalni az anyagot, részletesen és külföldi párhuzamokkal.

Ami Verát illeti, ember-, állat-, növénytant „élettudomány” néven említik. Első évben a köv. órákat kell hallgatni:

- Haraszty Árpád: Bev. az élőlények szervezettanába. (3 óra)
 Haraszty Árpád: Gyakorlat. (2 ó)
 Gerendás Mihály: Biofizika. Fizikális kémia. Biokémia. (3 ó)
 Gerendás Mihály: Gyakorlat. (2 ó)
 Faludi Béla: Alapvető életfolyamatok és életfeltételek. (3 ó)
 Faludi Béla: Gyakorlat. (1 ó)

(Ez a tanmenet a mostani I évesek számára már életbe lép, a II, III, IV. évesek a régi tanmenet szerint tanulnak.)

„Élettudomány” a köv. szakokkal párosítható:

- É + vegytan
 É + vegytan + lélektan
 É + földrajz
 É + földrajz + társ. tud.
 É + társ. tud. + lélektan

Földrajzon az I. évesek ezt hallgatják:

- Bulla Béla: Ált. természeti földrajz. (3 ó)
 Láng Sándor: A mat. és csillagászati földr. elemei. (1 ó)
 Kretzoi Miklós: A szerves élet fejlődése. (1 ó)
 Láng S: Földrajzi gyak. (1 ó)
 Láng S: A földrajztud. tárgyköre és módszere. (1 ó)

⁴⁶ Nagy Tibor (Pécs, 1910. november 4. – Budapest, 1995. október 29.) régész. 1947-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett. 1949-től 1952-ig az Eötvös Lóránd Tudományegyetem előadójaként működött, így Hetény János is hallgatója volt.

Száva - Kovács J: Ált. éghajlatlan. (2 ó)

Koch Nándor: földtani alapismeretek. (3 ó)

Mindezeket főképp Verának szánom. Mivel arra nincs időm, hogy neki is egy részletes levelet írjak, kérem Endre bácsit, mutassa meg leveletem neki is.

Fél E. azt mondja, hogy szó sincsen nívó esésről. Legalább is a néprajzon.

Gertrud jelenleg Pécssett van, valószínű a hét végére jön meg. Varghának szóló levelet leadtam titkárnőjének, mert ő akkor nem volt található. Vajkairól semmi hír. Túl van a veszedelmen, de nem ad elő.

De bocsnát már a sok locsogásért, még átfutom „Paisot” a holnapi kollokviumra, s már késő van.

Endre bácsit tisztelettel és szeretettel üdvözlö: Jani

U. i.: Verának is üdv!⁴⁷

6. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1949. március 22.)

Bp. 49. III. 22.

Kedves Endre Bácsi!

Az állandó lekötöttség pillanatnyi szünetében „azon hév ragadá el lelkemet, hogy leüljek lapot írandó!”

De tréfán kívül! Két hete most van erre először alkalmam. Rengeteg a német mű a referátumok között. Sőt: magyar nincs is. Múlt héten tartottam egy beszámolót a neolitikumról Pittioni könyvéből.⁴⁸ Meg voltam győződve, hogy életem egyik legalaposabb beszámolóját tartottam – s a végén kiderült, hogy a maximum pontszámot adták meg érte, s az öreg régész rókák is úgy nyilatkoztak, hogy a lehető legjobb volt. Igazán nem tudom, akkor mi náluk a rossz. Azonkívül beszámoló Szendreynél, a tolnai gyűjtés cédulázása, cikk az Etnografiaba,⁴⁹ ezek azok, melyek teljesen kitöltötték az időmet, mely az óralátogatásokon felül megmaradt. Na, és még egy! Nem régen megkértem Fél Editet, vállaljon el külön megbeszélésre. A szokásos szerénykedése után szívesen elvállalt – s azóta megrak német könyvekkel. Ezekre mindig éjszaka jut idő, de szívesen csinálom, mert ebből lehet legtöbbet tanulni.

A nagy évforduló alkalmával sokat gondolok Istókunkra. Mi van szegénnyel?

Húsvétra 2 hét szünetünk lesz, okosan szeretném kihasználni. Lehetne szó arról, hogy az öreg Csányi bácsi dolgát most alaposan kézbe vegyük, azaz a húsvétra következő héten végbevigyem a „felgyűjtését”? Hogy van az öreg, dolgozik még? Kérem, erről tesék beszámolni.

⁴⁷ Gépelt, kézzel aláírt. Az óraszámok néhány helyen utólag, kézzel beírva. SMCsL. 3.

⁴⁸ Pittioni, Richard (1906–1985) osztrák régész.

⁴⁹ *Hetény János: Fogadott ünnep és legendája Fertőhomokon. Ethnographia 59. (1948/1–4) 155–157.*

7. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1949. április 3.)

B. 49. IV. 3.

Kedves Endre Bácsi!

„Versét fülem mikor hallja, Azt hittem, hogy majd meghala. Belsejéből kifordula, Mint a „gula”, megvadula!” Miből meg tetszik érteni, hogy roppant el voltam bájolván a citációtól. Valóban, valamilyen biztosítékot szeretnék, mely szerint húsvétkor már valaki más van soron koszorúsaink közül, s Gvadányi örökbérletben valaki mást boldogít! Bárki lehet helyette, csak Ilosvai ne és Kovách! – Erről jut eszembe az Alma Matertől elárvult három árva. Vajjon csak hárman vannak, és mi volt a közvetlen ok? Szeretném már látni Stephan v. Neusidlert új kelengyében! Pékinas barátunk életregénye úgy látszik új fejezettel bővül, s ott a hős, mint toreádor jelenik meg. Mottó: „Fel toreádor, öld meg a bikát!” – Megismertem közös barátunkat, Héj kollégát. Szenzációs tagosz! – remélem, Csányi elvegetál addig, amíg fölgyűjtjük!

Morvay Péterrel⁵² beszéltem már, ő is üdvözetét küldi. Ez még nem sok, de van egy Kazinczy portréja, ezt fogom megnézni én, vagy fényképeztetni le ő, hogy Endre bácsit meginterjúholhassuk mineműsége felől.

Nekem a szünetben el kell olvasnom az Odysseiát, a görög társ. történeti kollokviumomra. A Főv. Kvtárból ellopták a kötetet, nem tudom, megszerezhetem-e itt a könyvet. Ha nem, Endre bácsi bizonyára tud Sopronban ilyen nemű könyvterméket.

A viszontlátásig szeretettel és tisztelettel köszönti Endre Bácsit, a fiúkat üdvözlő: Jani⁵³

8. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Sopron, 1949. április 22.)

Kedves Endre bácsi!

Pröhleéknek⁵⁴ visszavittem a 2 könyvet a mai napon.

Tanár úr átadta a Fél Editnek szánt levelet. Vasárnap délelőtt még megjelenek és fölveszem a rendeléseket, illetve az üdvözeteket.

Kelt Sopron székvárosunkban, az írógép asztalon. a. D. 1949. ápr. 22-én d. e. 10 órakor.
Jani (a fazekas)⁵⁵

⁵² Morvay Péter (1909–1994) néprajzkutató. Ekkor a Néprajzi Múzeum munkatársa volt.

⁵³ Levelezőlapra gépelve, kézzel aláírva. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron. Múzeum. Feladó: Hetény J. Bp. I., Attila krt. 13–21.” SMCsL. 5.

⁵⁴ ifj. Pröhle Károly (1911–2005) evangélikus teológus. 1939–1951-ig gyülekezeti lelkész volt Sopronbánfalván. A Pröhle családról és soproni kapcsolataikról *Hambuch Vendel: A Pröhle család történetéből.* http://nemzetisegek.hu/repertorium/2007/04/belivek_20-22.pdf

⁵⁵ Egy papír cetlire kézzel írva. SMCsL. 6.

9. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1949. május 3.)

Bp, 49. V. 3.

Kedves Endre Bácsi!

Üdvözetem pillanatnyi főhadiszállásomról, a Néprajzi Múzeumból. Most az iram még eléggé lanyha (s 2 hétre már előre készen vagyok a referatumokkal) így mód nyílik beülni egy-egy délelőttre a Múzeum könyvtárába – és saját érdeklődési körömből olvasni valamit.

Leveleket, üdvözleteket átadtam. P.[alotay] Gertrúd nem régen jött meg Debrecenből. A közgyűjteményeknél most a keszthelyi múzeumot dajkálják. Elfelejtettem megkérdezni: Nagy Tibornak ne adjak át üdvözetet, vagy meghívást Sopronba?

Hány embert nyomtak már össze a Scholz-kiállításon⁵⁶ a kultúrszomjas tömegek?

Az egyetemen nagyban művelik az óraellenőrző bélyegzést. Mindenkinek van egy kis füzete, s egy-egy oldal egy-egy kollégiumnak van szánva. Óra előtt azután be kell írni a napi dátumot, s azt lepecsételik. Év végén pedig összeszámolják a pecsétet, s akinek kevesebb van, annak jaj!

Vajjon Kópházáról nincsen újabb hír?

Vera könyveinek majd utána nézek ezen a héten.

100 fokos üdvözlettel Jani

Üi: Dénessel nem találkoztam!⁵⁷

10. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1949. október 11.)

Bp. 49. 10. 11.

Kedves Endre Bácsi!

Ezer bocsánat és egy anyamedve – ahogy szokták mondani. Bizony szememet lesütve csak bocsánatot tudok kérni hosszú hallgatásomért. (NB. az írógép igen alacsonyan van, ezért sütöm le szemeimet!) Egyébként többször eszembe jutott, hogy bizony írni kellene, de utóbb azzal nyugtattam meg háborgó lelkiismeretemet, hogy majd akkor, ha áthurcolkodtam már az új helyemre. Hát most ez megtörtént, halogatásra újabb kifogásom nem lehet – íme e lap! (Ugye elég frappáns?!)

⁵⁶ Scholz János gordonkaművész 1948-ban barokk és biedermeier rajzgyűjteményt adományozott szülővárosának. Ezt állították ki a múzeumban. *Nagy Alpár*: In memoriam Scholz János (1903–1991). Soproni Szemle 50. (1996/ 1) 20–38., illetve *Nováki Gyula*: A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a felszabadulás után (1945–1955) 1. Általános történet. Soproni Szemle 9. (1955/ 3–4) 153. „Külön kiállításon mutattuk be Scholz János sokrétű adományát...” A kiállítás a Lenck-villában 1949. április 23 – május 8-ig volt nyitva. *Bolodár Zoltán*: A Soproni Múzeum kiállításai. Soproni Szemle 74. (2017/ 4). 397–424. [399.]

⁵⁷ Levelezőlapra kézzel írva. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron. Múzeum. Feladó: Hetény J. Bp. I., Attila krt. 13–21. II. 4.” SMCsL. 7.

Nálunk itt sok minden történik, még sincsen semmi. Adminisztrációs szörnyűségek-
ből kijut jócskán az embernek míg beiratkozottnak mondhatja magát – s akkor esetleg a
nyakába kap még egy 400 Ft-os tandíjvégzést (a legmagasabbat), mint jómagam. Erre az
ember nyel egyet, vár egy-két napot, hogy lehiggadjon és megírja a fellebbezést – azután
vár, vár, vár és vár. Most ebben a periódusban vagyok.

Még jó, hogy ugyanakkor az előadások csak nagyon álmosan folynak még, így van
ideje az embernek futni saját dolgai után. Rossz oldala ennek az, hogy ugyanakkor bizo-
nyos lelki tespedtség is üli az embert. Hogyne, hiszen az ember tulajdonképpen még min-
dig saját léte nyavajás biztosításáért talpal napestig s ha este fáradtan hazaér, – markában
szorít egy nagy semmit. Mert ezt „majd holnap”, amarra meg még nem érkezett válasz,
stb. stb.

Kérem, tessék elnézni, hogy most is csak ennyire futotta, majd máskor többet.
Szeretettel köszönti: Jani⁵⁸

11. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1950. február 10.)

Bp. 50. 2. 10.

Kedves Endre bácsi!

Örömmel vettem a nagy születésnapon keltezett k. lapját. Gratulálok a rokonság
sikereihez. Magam részéről tegnap léptem le a babérszerző porondról (e szép kifejezés
ihletője: „jó-lónevelő Ithaka”), esztétikával fejezve be a különben legkevésbé esztétikus
vizsgát. Most még orosz nyelvgyakorlaton kell dolgozatot írni, ez lesz még egy vizsga féle.
De azt mondják, nem lesz veszélyes, ilyen mondatok lesznek: „Ez itt Ivan kartárs, ez meg
Ivanova kartársnő”, vagy: „én magyar vagyok, te orosz” stb. Hát ezt még kibírjuk, bár sok-
kal többet nem tudunk. Az új, már megindult félévben hallgatom Bannert is, tudása igen
kellemesen hat – utóbbi előadók részéről ezt kissé hiányoltuk. Érdeklődve hallgattam
olvasom (azért húztam át a „Hallgatom” szót, mert bármennyire is elbájolt Endre bácsi
lapja, annyira nem tudtam magam beleélni, hogy „hallottam” volna). Tehát olvasom nagy
érdeklődéssel Endre bácsi új elfoglaltsági területeit a topográfia és a baromfitartás terüle-
tein. A topográfia kifejezetten a római település emlékeivel foglalkozik majd? Baromfite-
nyésztő kapcsolatokat ajánlhatok Katona Imrével,⁵⁹ aki nálunk intézeti tanár, igen kedves
ember. Gertrúd már az új helyén van, Edit rendületlenül a régien. Dobrovits⁶⁰ pedig az
Iparművészeti Múz. igazgatója, mint azt bizonyára tetszik tudni.

⁵⁸ Levelezőlapra gépelt, kézzel aláírt. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron. Múzeum. Feladó: Hetény J. Bp. I., Attila krt. 13–21. IV. 5.” SMCsL. 10.

⁵⁹ Katona Imre (1921–2001) folklórkutató. 1947-ben szerzett a szegedi tudományegyetemen középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet. 1949-től a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán a folklór tanszék tanársegéde volt.

⁶⁰ Dobrovits Aladár (1909–1970) művészettörténész. 1949-ben vezetője lett a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának, ahol az állandó egyiptomi kiállítást is megrendezte. Ugyanebben az évben kinevezték az Iparművészeti Múzeum főigazgatójává.

Kénytelen-kelletlen meg kell kezdenem kemencei gyűjtésem kicédulázását, mert feledésbe megy minden – pedig ez a munka elvesz majd kevés szabadidőmből jócskán.

Az Ethnographia utolsó lapján található egy bájos sajtóhiba. Tagányi: Hazai élő jogászok »jogszokások helyett« gyűjtése! Akik még élnek?

Egyébként (ha már írom, hát egész őszintén) én nem tudok lelkesedni az új Ethnographiába írt vagy írandó cikkeiért.

Tisztelettel és szeretettel köszönti: Jani⁶¹

12. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1950. május 29.)

50. 5. 29.

Kedves Endre Bácsi!

Engedje meg, hogy megzavarjam a babérain való megérdemelt nyugvásában. Valóban hervadatlan lombok, méltók a hősi fő köré! – De tréfán kívül: a pesti nagyvonalú nagyképűségnek (vagy nagyképű nagyvonalúságnak) valóban jó volt, hogy hallotta Endre bácsi kedves előadását.⁶²

Mindjobbban közeledünk az alapvizsgákhoz és még egy sereg jegyzet meg sem jelent. Persze még a megszerezhetőket se tudjuk! Így a hátralevő időben meglehetősen le lesznek foglalva. Ugyanakkor pedig még nyakamon a magyar néprajzi jegyzet utolsó részének legépelése is a hivatalos jegyzet számára. Igazán nem valami kellemes szórakozás, mikor az ember saját kaparását sillabizálja és mikor végre megvan, írógép fölé görnyed és nagy örömmel lekopogja. Azután ismét a füzet fölé, és így tovább.

Mindez nem akadályozott abban, hogy múltkor, minden egyebet unva már, bele ne kezdjek Huizingának a középkor alkonyába. Még csak az első fejezetet olvastam, de nagyon ügyesnek tetszik. (Ó, jaj, hogy örülhet Huizinga, ugye?!!!!)

Nagy Tibor⁶³ itt a Tabánon most fejezett be egy ásatást. Kelta eraviszkuszok voltak az ártatlan megbolygatottak, felettük pedig törökkori rétegek – főleg szemétködrök. Legfelül pár száz éves épületfal töredéke.

Kedves Endre bácsi! Az egyetemen most hirdetik a nyári munkára való jelentkezést. Nem tudom, hogy ez vonatkozik-e énrám is, de esetleg igen. Tudnom kellene, hogy

⁶¹ Levelezőlapra kézzel írva. „Dr. Csatkai Endre igazgató úrnak Sopron. Múzeum. Feladó: Hetény J. Bp. I., Attila krt. 13–21.” SMCsL. 11.

⁶² Csatkai a Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1950. május 20-i ülésén, „A nyugatmagyarországi barokkszobrászat problémái” címmel tartott előadást. MTA II. Oszt. Közleményei, 3. Muzeológiai sor. 2. 1. Budapest, 1951.

⁶³ Nagy Tibor (1910–1995) régész. 1937-től dolgozott régészként. 1948-tól a Fővárosi Ásatási és Régészeti Intézet vezetője, az 1950-es években az Ős- és Népvándorlaskori csoport vezetője. Munkássága során ásatásokat végzett a lágymányosi őskori telepen, az albertfalvai római tábor és települése területén, valamint a Főváros több avar kori temetőjét is részben feltárta. Az aquincumi polgárvárosban végzett kutatásai közül kiemelkedik az ún. festőlakás és a Mithraeumok feltárása.

Endre bácsi milyen és főként mikor végzendő munkát szánt számomra, vagy jó volna-e, ha Sopronba kérném magam (egyáltalában szükség van-e nálunk erre), vagy legyek egoista és mindenáron máshová igyekezzem, mondván, hogy így látok világot?? (És más anyagot!)

Még egy lehetőség: ne jelentkezzem-e inkább ásátásra, hiszen azt még egyáltalában nem próbáltam és illő lenne konyítani valamit ahhoz is!?

Ma Kari unokabátyámmal kimentünk Remetekert-városon túl a szép dolomit-sziklás erdőbe. Több barlangot figyeltünk meg, kettőbe látogatást is tettünk. Én persze, mint régész-palánta: és valóban az egyikben találtam is egy vonaldíszes edénytöredéket, sőt egy nagyon gyanús kőpengét is. Ez nem nagyzási hóbot: a barlangban valóban végeztek már kutatásokat és a feltöltődött réteget át is vágták, amint azt láthattuk is.

Szeretnék rövidesen Pistának⁶⁴ is írni, joggal lehetne eddig is mérges rám. Addig is üdvözlöm.

A múzeumnak eredményes statisztikát kívánok, Bözsi néninek⁶⁵ kezeit csókolom, Endre bácsit szeretettel köszöntöm: Jani⁶⁶

13. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1950. október 1.)

Bp. 50. X. 1.

Kedves Endre bácsi!

Nem akarok sorozásomra hivatkozni, hogy megmagyarázzam hallgatásomat, jól lehet azt mondják: inter arma, silent musae! Persze beváltam, gyalogos bakának. Majd meglátjuk, október végén jön-e tanulmányi szolgálathalasztás, mert ha nem...

Komolyabb ütemben 10-14 napja folyik előadás nálunk, de az óralátogatást nem ellenőrzik olyan szigorúan, mint máskor, tehát még szabadon lehet elmaradni is órákról, amit egy-két kellemetlen esetben meg is tesz az ember.

A heti 24 órából 4 óra szakmai szeminárium, tartják Ortutay, Tálasi, Balassa.⁶⁷ Mind-egyik kiadja a maga pontjait, azután jönnek a sorozatos szemináriumi referátumok és korreferátumok.

A néprajzi múzeum emberei most egy koreai kiállításra készülnek.

Nagyon érdekelne, mi lett az ásátások vége? Hogyan sikerült Endre bácsinak elintézni a különböző komplikációkat?

És a Zrínyi kiállítás ki-állt- e már, s készül-e az ásátási?⁶⁸

⁶⁴ Csapody István (1930–2002) botanikus. Hetény gimnáziumi osztálytársa volt.

⁶⁵ Szattinger Erzsébet Jozefa (1895–1982), Csatkai Endre felesége. 1945. június 1-jén kötöttek házasságot.

⁶⁶ Gépelt, kézzel aláírt levél. SMCsL. 12.

⁶⁷ Balassa Iván (1917–2002) etnográfus. 1944 őszén nevezték ki muzeológusnak a Néprajzi Múzeumba, ahol 1948-tól vezette a Magyar Osztály gyűjteményét, ezután a hat éven keresztül töltötte be a Néprajzi Múzeum főigazgatói állását.

⁶⁸ A „Zrínyi Miklós és kora” című kiállításról. *Bolodár* 2017. 399. Az újjárendezett régészeti tár állandó kiállítása 1951. augusztus 20-án nyílt meg. *Bolodár* 2017. 400.

Radnóti⁶⁹ mint fő-patrónus? – a harmadik tisztviselői hely betöltése? stb. stb.

Pistának írtam már egy jó ideje, valószínűnek tartom, hogy a sorozását várja meg, azután válaszol a boldog „honvédegyén” (most én ezen a kifejezésen sokat mulatok, de bizony ilyen létezik, és használatban van).

Bálint, úgy hallom, most Pestre készül, remélem, most nem Jánosházáról, mert akkor nem érkezik meg.

Szeretnék hallani Endre bácsi újabb néprajzi tevékenységéről, a kedves vadak helyzetéről. Kópháza, Sarród, Kapuvár sorra kerülnek-e?

Az itteniek Tiszaigara járnak le, az most az 5 éves tervben a Mekka.

Dénes még nem jelentkezett, pedig felírta címemet, vajjon egyáltalában itt lehet-e fenn?

Pufiról már hallottam, Dreiszigert láttam is.

Ilyenkor és iratkozáskor tapasztalja az ember, hogy múlnak az évek s íme már harmad éves vagyok és már a szakdolgozatom felől kérdezgetnek.

(Ugye Endre bácsit nem zavarja ez a kiváló minőségű papír és írás?)

Szívélyesen üdvözl, Bözsi néni kezeit csókolja: Jani⁷⁰

14. Hetény János – Csatkai Endréhez (Budapest, 1951. március 9.)

Bp. 51. III. 9.

Kedves Endre bácsi!

Bocsásson meg kérem, hogy oly hallgatag vagyok, s most sem lesz több egy-néhány sornál a produkció. Ha húsvétre hazamegyek, pótolom előszóval.

Tudatom Endre bácsival, hogy Gertrúd igen-igen súlyosan beteg, a Magdolna-kórházban fekszik belső daganattal, mely felfelé gyakorol nagy nyomást tüdejére. Az orvos végzetesnek tartja állapotát.

Nagyon kedves, amennyire lehet, vidám és nyugodt, bár fizikailag nagyon megvan törve. Imáinkat kéri, mint ahogy ő is egész idő alatt a nála levő Oltáriszentséget imádja.

Én csak az utóbbi időben tudtam meg, hogy mennyire kivételesen szeret engemet, most nagyon mélyen érint állapota. Bár szomorkodni igazán nem tudunk miatta, hiszen annyira jól áll Istene előtt.⁷¹

A viszontlátásig köszönti, sikereihez⁷² gratulál: Jani⁷³

⁶⁹ Radnóti Aladár (1913–1972) régész, ókortörténész. 1936–1938 között az egyetemen dolgozott. 1938-tól 1957-ig a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, osztályvezetője. 1957-ben elhagyta az országot, és Bajorországban telepedett le.

⁷⁰ Kézzelel írt levél. SMCsL. szám nélkül.

⁷¹ Palotay Gertrúd 1951. március 11-én hunyt el. Március 15-én helyezték végső nyugalomra a Farkasréti temetőben.

⁷² A múzeumok országos munkaversenyében, a soproni múzeum a vidéki múzeumok közül a második, az összes múzeumok között pedig a harmadik helyezést érte el, Csatkai ugyanekkor megkapta a „legjobb magyarországi muzeológus” címet.

⁷³ Kézzelel írt levél. SMCsL. 14.

15. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1951. április 15.)

Bp. 51. IV. 15.

Kedves Endre bácsi!

Nagy örömet okozott kiállítási meghívójával.⁷⁴ Valóban szeretnék ott lenni és mindent – most együtt – megnézni. Egy kis tréfát: a Petőfi féle idézet találós kérdés, mely a belépődíj helyett fejtendő meg?

A napokban rögzítettük a jövő évre elkészítendő szakdolgozatom címét. Ortutay nagyon megelégedett azzal, hogy (mégsem a Széchenyi kvár kéziratos énekeskönyveiről) hanem a népi ponyvákról szakdolgozom. Ezek szerint – foglalkoznom kell magával a ponyvaárusással, a nyomdákkal, a ponyvaárusítással, képmutogatással stb. A ponyváknak magukba felszívó és ismét szétárasztó tevékenységével, tartalmukkal stb. Ez elég szép nagy anyag, majd el kell mennem egy-két nógrád-honti vásárra, ahol még megtalálhatók ezek az árusok.

Endre bácsi gondolatait és tippjeit várom és kérem az egészhez előre is és globálisan segítségét. (Ebbe a keretbe esetleg Rózsa Sándor is belekerülhet egy fejezet gyanánt, amennyiben a ponyvákon is megfelelő nyomokra akadok.)

Ma reggel kaptam üzenetet Fél Edittől, hogy Bálint Sándor itt tartózkodik és ő már lehetővé tette találkozásunkat. Valóban, délután egymásra is bukkantunk, miután tisztáztuk, hogy mi vagyunk a két járóelő, akik a Várban egymást keresik. Egészen az elutazásáig beszélgethettünk, Endre bácsit sűrűn emlegettük. Én nagyon megkedveltem, eleinte kellemetlen volt hallani furcsa ejtését. A nyárra (amennyiben a fegyvergyakorlatunk miatt lehetséges egyáltalán) meghívott Szegedre, hogy megmutathassa gyűjtéseit és gyűjteményét.⁷⁵

Kénytelen vagyok itt zárni leveletem, mert a tollam csődöt mond.

Mégegyszer köszönöm, hogy gondolt rám, sok sikert a kiállításhoz!

Bözszi nénivel együtt köszönti: Jani⁷⁶

⁷⁴ A „Néprajzi gyűjtés 1950-ben” című kiállítás 1951. április 4-én nyílt meg és április 23-ig volt látogatható. *Bolodár* 2017. 399.

⁷⁵ Bálint Sándorral való találkozására így emlékezik önéletírásában: „Akkor, vagyis 1951. tavaszi vasárnapja délutánján, magam a budapesti I. kerületi Attila körút 13–21. sz. IV/5. emeletének lakója voltam, én »felülről« érkeztem, Bálint professzor ehhez képest »alulról«, gyalog. Persze nem tudom honnan, de jóval később rá gondolván, két valószínűségét sejtettem. Vagy az I. ker. Batthyány u. 61-ből érkezett. Ez volt ugyanis Bálint Péter addig már elhagyott feleségének, Paksa Katalinnak lakása, és övele Bálint Sándornak megmaradt a jó kapcsolata. Vagy attól a szintén budai ismerős lakásból érkezett, akinek említése még előkerül a halálos baleset délutánján. Ugyancsak kiestek az emlékeim közül az eléggé hosszú gyalogút beszélgetésének részletei”. *Hetény* 2017. 60.

⁷⁶ Kézvel írt levél. SMCsL. 15.

6. kép. A „Néprajzi napló” IV. kötetének címlapja.

16. Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz
(Sopron, 1951. május)

Kedves Jani Fiam!

Örömmel vettem leveledet, ez az öröm azzal a távolsággal arányos, amely vétele és megválaszolása között telt el. Ugyanis közbe jött elseje és sok egyéb körülmény, ami miatt nem volt módomban részletesen írni. Dolgozatod nagyon kedvemre való és sok örömd lesz benne, de természetesen sok munkával is jár. Küldök egy füzetet, amelyben egy és mást olvashatsz róla. Nekem egy kb. 70 éves kismartoni ács mondta el a következőket. Fiatal éveiben, tehát az 1890-es években még megjelent Kismartonban a vásárokkor a képmutogató. Egy nagyobb ponyvára, mint a Kogutowitz fali térképek, felrakta a képeket és egy pálcával bökködve magyarázta és énekelt róluk, utána eladta a szövegeket. Úgy látom, hogy a mesterség a néma mozi első idejében erre öröklődött át. Nekünk itt a múzeumban 4-5 efféle füzetünk van, a rém történetek prózában és versben. 4 közülök soproni nyomtatvány, a többi azonban osztrák vagy cseh. Meg kell még nézned az Arany verset is a mesterségről. Marktsinger mesterségű pasas meghalt Kismartonban a 18. század folyamán (az anyakönyv nyomán.) Magam már nem emlékszem rá, hogy Sopronban is lett volna efféle ponyva mű. Hirtelenében ez, amit elmondani tudok. Épen a Ti házatokban – Apád emlékezik rá biztosan – volt egy kis kereskedés, amelynek a kirakatában 1907 őszén sokat bámultam a kis ponyva füzeteket, egynek a címére emlékezem: Kályhafűtőből miniszter, a másíknak a címképe lebeg előttem: Patkó Bandi pisztollyal a kezében,

előtte térdel egy féregforma emberke, körül állják a rablók. A 12. oldalon Patkó Bandi nagy szakértelemmel meg is nyúzta a pasast. Ahogy Thier úrnak⁷⁷ sikerült egy kegyszer-árus raktárát felfedezni, tán ezen a nyomon valami módon hozzájutsz e ponyvaraktárhoz, bár jó 40 éve volt a dolognak. Esetleg Apád emlékezik, vagy nagynénéd. Mindkét szüled itt volt megnézni a néprajzi szerzemények kiállítását és megbámulták művedet, hogy úgy mondjam köteles tisztelettel. Maga a kiállítás általában tetszett, csak egy felkiáltásból tudtam meg, hogy volt ellene kifogás; Tolcsvay Nagy ugyanis ezt mondta: És erre mondják, hogy kevés! A mostani, a színháztörténeti, annál bővebb 240 darab látható. Egyelőre nehezen indul még, mert a 3 ünnepen bár nyitva tartottunk, ki azt hitte, vasárnap nem ünnep, nincs nyitva, ki azt hirdette, hogy hétfőn sohasem sincs nyitva a múzeum, ki meg arra gondolt, hogy május elsején csak nem lehet elmenni. Így a három ünnepnapot végig ásisította a múzeum. Hogy mégis legyen valami változatosság, Sípos Bandi az összes kulcsaimat elvitte, n. b. feleségem Győrött volt, így nem tehettem mást, mint este kikutyagolni a népünnepélyre ott keresve Bandit és a kulcsaimat. Szerencsére egy vad csürdöngölő közben megcsörrentek a kulcsaim és akkor kapott észbe a jó fiú. Így az éjszakát mégis saját lakomban tölthettem. Megelőzőleg ismét két napi tárgyalás volt Kópházán, mivel pedig rám csak estefelé került a sor, egypár házban érdekes faragású gerendát jegyeztem fel. Most már szabad kimennem is és Pisti jól van,⁷⁸ sajnálja, hogy nem szigorlatozhatik már most. Minden jót, kedves Fiam, sok szeretettel Endre bácsi⁷⁹

17. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1951. május 14.)

Bp. 1951. Pünkösdhétfő

Kedves Endre bácsi!

Nagyon köszönöm levelét és figyelmes szívességét a nagyon kedves füzet elküldésével! Igazán mindenki úgy segít, hogy csupán a szívességekből meg lehetne írni egy szakdolgozatot.

Erre sajnos most nincsen bőséges idő, mert vizsgákra kell készülni, május 23. lesz az első és jun. 30-án az utolsó. Az első 10-14 napra sűrítve, de azután kényelmes távolságokban.

Egy hónapot lehetek otthon (júl.) azután augusztusban katonáskodni kell 1 hónapot. Most soroztak másodszor és ismét alkalmasnak találtak.⁸⁰

⁷⁷ Thier László (1898–1960) műgyűjtő, helytörténész. *Csatkai Endre*: Thier László (1898–1960). Soproni Szemle. 14. (1960/4), 375–376.

⁷⁸ Csapody István.

⁷⁹ Gépelt levél, kézzel aláírva.

⁸⁰ Hetény visszaemlékezése szerint: „1951 tavaszán, egy hétfői napon, a budapesti Krisztina-körúton megtörtént a koromnak megfelelő katonai sorozásom. »Alkalmas«. A későbbi katonai igazolvány adata szerint 313, de ez áthúzva és helyette »513« – valaki azt mondta, hogy ez azt jelenti, hogy »első rohamoszlopra alkalmas«, amit tudniillik majd szétver az ellenség...” *Hetény* 2017. 59.

A napokban Péter László⁸¹ kérésére utána néztem valaminek a Bolond Istók c. vicclapban, s ráakadtam egy „Kutyális magyarság” c. kis cikkre, melyben a soproni rendőrség hirdeti a fenti stílusban, hogy a Neuhofban nem szabad a kutyákat szabadon engedni. Azután volt kortesnóta is a soproni választókerületről stb. Érdekes, az egész korszak felfogása, annyira benne volt ezekben a lapokban. (Vajjon minket is annyira jellemez a Ludas Matyi? Akkor nagyon furcsán állunk!) Egyébként Péter László egyik utóbbi levelében kedvesen újságolta Endre bácsi levelét. Úgy látszik, nagyon kedvezően érintette.

Most nyitották meg az Iparművészeti Múzeumban a textiltechnikákról szóló kiállítást, melyen Gertrúd dolgozott egészen a betegségéig. Még nem láttam.

Tálas István a magyar néprajzi forrás gyakorlatokról tartott előadásában megemlítette Bél Mátyás Tractatus... ainak azt a részét, ahol ő a fertői halászattal foglalkozik. Ez egyben az első hazai pontos leírás a vejszék használatáról. Persze Herman O. és Jankó is bőven foglalkozik a Fertő halászatával. Egyszer igazán lehetne egy kiállítást rendezni a „Régi Fertő halászatá”-ról. Még abból a kevés soproni anyagból is kitellenék, meg itt is van több fertői szerszám a Néprajzi Múzeumban.

Verát üdvözlöm, írhatna egyszer.

Endre bácsinak szívességét még egyszer köszönve szeretettel üdvözlö: Jani⁸²

18. Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz (Sopron, 1951. május 23.)

Kedves Jani Fiam! Leveledet épen akkor kaptam kézhez, amikor Péter Lacinak egy kiválóan érdekes levelére gépeltem a választ abban a percben bontottam fel, amikor Pisti és Pista beléptek. Ők is érdeklődve hallgatták a Rólad szóló híreket. Ha ennyire támogatnak, akkor vizet hordok a Dunába közölvén, hogy Viskynek van a Népünk és nyelvünk c. folyóiratban az 1934-es évfolyamban egy idevágó nagyon jó tanulmánya. Jó volna meg nézned a Magyar Ny. történeti szótárban a gyanús szavakat, mint kajdász és társai, ott esetleg nyomok találkoznak a régi irodalomból. A kóklerekre sokat találsz Csokonaiban, hiszen az ő darabjaiban szerepel a zsidó kókler. Örülök, hogy legalább júliusban itthon leszel. Mi most felfordítottuk az egész régészetet és a dísztermet, Gyuszi⁸³ kéjeleg, mert minden a földön fetreng és alapos ásatásokat végezhet, ha valaminek nyomára szeretne jutni, ő maga a pium desiderium.⁸⁴ Péter Lacival folyó levelezésem igen termékenyítő és nagyon örülök a kapcsolatnak. Ma Bálint⁸⁵ is írt és S. Szemle külön lenyomatokat kér. Pium des. II. 22. Kiállításunknak nagy a sikere: a 3000. látogatón már túl vagyunk. Most

⁸¹ Péter László (1926–2019) irodalomtörténész, folklorista.

⁸² Kézzelel írt. SMCsL. 16.

⁸³ Nováki Gyula

⁸⁴ Kegyes óhaj, latin.

⁸⁵ Bálint Sándor

vajúdok a 23.-kal, az még e hónapban nyílik, azután szabadságra óhajtok menni.⁸⁶

Ma az Ikvahídon édes anyáddal összefutottam, aggódik a vizsgák tömörülése miatt, én kevéssé, remélem Te a legkevésé. Pisti is sűrűn vizsgázik. Azért remélhetőleg még jutsz íráshoz. Addig is sok szeretettel gondol Rád Endre bácsi

Zoli Egonhoz utazik⁸⁷

19. Hetény János – Csatkai Endréhez

(Budapest, 1951.június 5.)

Bp. 51. VI. 5.

Kedves Endre bácsi!

Hálásan köszönöm k. lapját és jó adatait. Még nem ismertem őket.

A napokban kaptam Bálint Sándortól levelet és egy jó csomó jegyzetét, melyek első sorban érdekelnek.

Persze jó volna már gyűjtést is végezni a terepen, de én azt hiszem, hogy az egy hónapos szabadságot otthoni pihenésre fogom felhasználni.

Most még az egyharmada sincs meg a vizsgáknak; mind késői dátumúak. Csak az oroszból és a katonáiból vagyok még meg. Azután még Andics-történelem⁸⁸ és marxizmus, majd Ortutay – Tálasi – Tálasi és Oroszlán⁸⁹ (muzeológia).

Egyébként, ha lehet, messze elkerülöm az egyetemet, készülni otthon is tudok, sőt jobban – és ott nyugodt a légkör. Ha mást nem, egy esti Gellérthegyi sétát naponként közbe kell iktatni; mert egyébként nagyon csúnya ez a körengeteg. És még nekem hagyján, hiszen a ház egy park közepén van mögötte a Bécsi domb-szerű emelkedéssel és a Gellérthegy, de egy pestinek?

Kíváncsian várom, mi lesz a régészeti tervekből. László⁹⁰ itt Pesten, ahol van térbeli és anyagi lehetősége, igen nagyvonalú – Sopronban beleütközik a falakba, nem?

Nyárra mit terveznek Endre bácsiék? Folytatják-e Radnótiék az ásásokat? – És a bencés Móric kápolnát befejezik-e?

Remélem hazaérkezve jó eredményekről számolhatok majd be.⁹¹

⁸⁶ A 23. kiállítás, Steinacker Károly emlékkiállítása volt. 1951. május 27-én nyitották meg a Lenck-villában. *Bolodár* 2017. 399.

⁸⁷ „SOPRONI MÚZEUM” nyomtatott fejléces levelezőlapra, írógéppel írt levél, kézzel aláírva. A postai bélyegző dátuma 1951. V. 23. A címzett: Hetény János egyetemi hallgató, Budapest I. Attila körút 13–21.

⁸⁸ Andics Erzsébet (1902–1986) politikus, történész. 1950-től 1974-ig a Budapesti Tudományegyetemen volt tanszékvezető (is) volt.

⁸⁹ Oroszlán Zoltán (1891–1971) régész, művészettörténész. 1945-től oktatott a budapesti egyetemen archeológiát, művészettörténetet és muzeológiát.

⁹⁰ László Gyula (1910–1988) régész, történész. Amikor átrendezték a múzeum teljes régészeti anyagát László Gyula a népvándorlás kori leletanyagot gondozta. *Nováki* 1955. 140.

⁹¹ A jó eredmények helyett Hetény csak arról számolhatott be, hogy kizárták az egyetemről. 1951. június közepén „a Múzeum körüti főépület egyik nagytermébe idéztek, és ott az éppen dékán-tisztelet betöltő Tamás, angolszakos professzor egyedüli elnökletével, rendkívül nagyszámú, fiatal (soha sem látott) aligha elnökségi tag (?) részvétele mellett közölték indokaikat, melyek nem voltak mások, mint az én rész-nem-

Addig sok látogatót a Múzeumnak!
Endre bácsit melegen köszönti: Jani⁹²

20. Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz
(Sopron, 1951. szeptember 10.)

Kedves Jani Fiam! A schleissheimi képtárban (Münster mellett 2 Téged érdeklő kép van a 16. sz. első feléből /3067/8)

A) 4 apostol viszi M. koporsóját, Szt. János megy előtte, a többi apostol követi balról; Szt. Péter pálmával egy embert gyógyít, aki a földre esett, mert a halottat meg akarta gyalázni.

B) A nyitott szemű M-t 3 apostol sírládaiba teszi a többi jelenlétében. 1.03X1.21.
Részletesebben: Voss H. Der Ursprung des Donaustils, Leipzig 1907. 45. lap. Én a katalógusban jöttem a nyomára. A könyv meglesz a Szépműv. Könyvtárban, ahol Aggházy Mária a vezető. A halott meggyalázása új mozzanat. Reméljük, hogy a képet Voss úr fényképben hozza. A másodikon görög írás is van: az elsőn horvátosan rontott latin. S. Johannes ora pro norvis. Negatív eredmény: Memling Mária élete c. nagy képén nincs temetés. Mindamellett nézzed meg a Klassiker der Kunst sorozatban a Memling kötetet. Én most, olyan Úrvacsora képeket keresek, ahol Kr. állva beszél.

Sok szeretettel Endre bácsid
1951. IX. 10.⁹³

21. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1951.szeptember 27.)

Bp. 1951. IX. 27.

Kedves Endre bácsi!

A jó palócoktól szép gyűjtés után szerencsésen visszaérkeztem Budapestre.

Bocsárlapujtó nagyon szép volt. A szokás, melyet gyűjtöttem „Mária temetése” néven ismeretes ott.⁹⁴

vételem a »közösségi« (pártos) munkában. [...] Én hírvivő útján felkértem a szakma másik professzorát, hogy e féléből kollokváltasson le, mintegy bizonyítván annak elvégzését. A református Tálasi professzor ezt meg is tette Hoferék lakásán Budán, de ennek igazolását már nem merte az Indexbe írni, hanem külön papíron adta és nem is az én kezembe, hanem Tamásnak adta át.” *Hetény* 2017. 62.

⁹² Kézzelel írt levél. SMCsL. 17.

⁹³ „SOPRONI MŰZEUM” nyomtatott fejléces levelezőlapra, kézzel írt levél. A címzett: Hetény János, Budapest I. Attila körút 13/21.

⁹⁴ Hetény a karancshegyi Mária-halála ünnepi szokás felderítése miatt járt ott. „Kresz Mária... a református korábbi néprajzi jóakaróm... arra járva értesült e szokásról. Ezzel foglalkozni nem kívánt, de értékes adatnak tartotta. Ezért Fél Edit kartársnője révén átküldte értesüléseit számomra. Ennek indítására jutottam én oda és már akkor láttam, hogy az ebből kínálkozó munkám nagyon jelentős lesz.” *Hetény* 2017. 63.

Augusztus 14-én késő este felmennek gyertyás körmenetben az ott emelkedő Karancs-hegyre. A hegyen levő régi kegykápolnában akkorra már rendes halottként kiterítve fekszik Szűz Mária halotti szobra. Azt mondják, olyankor mindig el szokták siratni, mintha valódi halottjuk volna. Ezután a Jeremiás siralmainak dallamára elénekli az előénekes Mária halálának és mennybevitelének históriáját, úgy ahogy azt a ponyvából olvassa. Ezek után következik a körmenet. 4 fehérruhás lány veszi vállra a koporsót és az egész nép körbekíséri a hegyen. Visszatérve énekelnek, imádkozgatnak (4-5 fajta olvasót) egészen reggelig egyfolytában, amikor szentmise következik. Utána pihennek kicsit, majd ebédszünettel megszakítva egész délutánig tovább együttvannak, s csak akkor ér véget az ünneplés.

Egyébként a mostani kegykápolna régi (román?) romokon nyugszik. Állítólag más építmény (kolostor, remetelakás?) is volt mellette, s annak tényleg látni is csekély nyomát.

A hegy nagyon szép. Bükk-erdő borítja, s ahol irtás van, onnét ellátni a Zólyomi-hegyekig, nem beszélve persze a másik oldalról látszó Mátráról.

Ha előbb nem, jövő augusztusban nagyon szeretnék ismét eljutni oda.

Úgy látszik, az egész környék felgyűjtendő lesz, és ehhez a gyűjtéshez már egy két támpontom (ismeretségem, szálláshelyem) van is. Magam a legszívesebben most mindjárt mennék, de persze nem mehetek.

A tanulás ugyan meglehetősen lefoglal, két tárgy, amelyekkel minden nap foglalkozni kell: a görög és a héber. Így valami eredményt lehet elérni, de másképen (csak a vizgára készüléssel) nem.

Így meglehetősen középiskolás tanulási módot kell e 2 tárgynál bevezetni, de hát ha másképen nem megy?

Egyébként ezeket a nyelveket, a filozófiai és művészettörténeti órákat is beszámítva heti 20 olyan órában van, amelyeket nyugodtan bölcsészeti stúdiumoknak is lehetne nevezni.

Mostani helyemen persze sokkalta nyugodtabb az élet, ami nem megvetendő előny. Nekem nagyon jól esik.

Különben az eső is esik, s mostan már második vagy harmadik napja. Szóval, legalább is itt, beállott a szó legszorosabb értelmében vehető „szürke hétköznapok” sorozata. Az ember átázott cipővel érkezik mindig haza, pantallója alul sáros stb.

Ha elfogadható idő lesz vasárnap, igyekszem valamerre kifelé. Egy-egy eltöltött hét után dukál a kiruccanás ebből a körengetegből!

Hallom, hogy Bálint Sándort mellőzték az egyetemről. Nem tudom, Endre bácsinak írt-e már azóta, mert itteni ismerőseinek még nem, pedig nagyon szeretnék pontosabban is tudni róla.

Kiváló fényképészünket köszöntöm, remélem nem feledkezik meg rólam!

Bözszi néninek kézcsókkal, Endre bácsinak meleg üdvözlettel:

Jani⁹⁵

⁹⁵ Kézzelel írt levél. SMCsL. 18.

22. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1951. november 19.)

Bp. 51. nov. 19.

Kedves Endre bácsi!

Igen kellemesen érintett, hogy nagy segítségemre van érdeklődési területemen, nagyon hálásan köszönöm, hogy munkája közben minduntalan rám gondol és felfedezéseit megírja. Persze mindkét értesítése teljesen új volt számomra, igen jól tudom őket használni.

Ha Endre bácsi ilyen készségesen segített, talán nem untatja, hogy nagyon röviden összefoglaljam, mit tudok már e kérdésről.

Első teljes szövegében ránk maradt apokrif-irat a Pseudo-Melito féle IV. szdi elbeszélés, mely azonban megemlíti egy II. szdi gnosztikus iratot. A P-Melitó féle „Transitus B. M. V.” szövegében egész szakaszok egyeznek majdnem szószerint a magyar múlt szdi ponyvairodalom hasonlótárgyú históriáival, legelső sorban a mi Gitzynk által versbe szedettel, amely talán a legsikerültebb a maga nemében. Azok a részek, melyek nem szószerint egyeznek, gondolatmenet szerint fedik egymást. A tények persze megfelelő okot követelnek. Úgy látszik, Jacobus de Voragine az, aki a Leg. Aurea-ban összegyűjti az ókor legendái és keresztény apokrif irataival együtt ezt a legendát is. Az viszont irodalomtörténészeink előtt közismert, hogy Temesvári Pelbártnak egyik főforrása volt a Leg. Aurea. Nála meg is találjuk a mi elbeszélésünket, majd tőle jut az egész egyrészt kódexeinkbe, másrészt könyvein keresztül úgy látszik közvetlenül a korai magyar barokk ferences hitszónokaihoz és vallásos népkönyv íróihoz. Azután már csak egy lépés, hogy Gitz György⁹⁶ és társai népi ponyvára vigyék. Művészettörténeti vonalon még nagyon sok külön kérdés adódik, melyek az általános vonalat sokkal-sokkal plasztikusabbá teszik.

A karanci szertartás keletkezésének a summája pedig ez: Először is szem előtt kell tartani, hogy az egész környék dúskál a vallási népelet különböző megnyilvánulásaiban (Mátraverebély, Hasznos, egy csomó szent kút, gyógyulások, fogadalmi ajándékok stb.) Szóval itt olyan „szentségi táj”-jal kell számolni, ahogy ezt Bálint S. nevezi elég találóan. Ebből számunkra az a fontos, hogy a környezetben, a hagyományban és lélekben kézszen állnak azok a képességek, melyek tulajdonképpen adandó alkalom esetén bármikor újabb hagyományt képesek létre [hozni], melyek egészen újak, de jellegükben teljesen beleépülnek a már meglévők szövedékébe. A Mária-halála szertartásnál is ez történt. A ponyváról ismerték a históriát, Karancs hegyén régóta tisztelték a karanci Szület, hozzá búcsút vezettek, csak egyetlen emberre volt szükség, aki a hagyomány elemeiből, de első sorban saját feszülő vallási érzéseitől ihletve megkonstruálja azt a szokást, amely jóformán születése pillanatában máris a hagyomány állagába fogadtatott bele, s ma, nem is egy emberöltő után már teljesen begyökeredzett valami, ami erősebb az egyházi eredetű szertartásoknál is.

⁹⁶ Gitz György kapuvári „szentember” ponyvaverseit Hetény már egyetemistaként gyűjtötte. *Hetény János*: „Igen szép újabb énekek”. In: *Hitvallás Kalendárium 2006*. Szerk: Albán József. Győr, 2005. 71–80.

Persze rengeteg mellék kérdés kifejtésére nyílik alkalom még ezen kívül. Azt hiszem, hogy a leírtakból az is jól kiviláglik, hogy ha teljesen fel kívánom dolgozni a kérdést, úgy a tágabb környéken is kalandoznom kell, mert, amint említettem, a szokást én nagyrészen az egész szentségi táj önmaga által sarjasztott produktumának tekintem, amennyiben a legteljebben benne él ebben a szentségi tájban a szokás megkonstruálója is. A táj hatása rajta keresztül alakítja ki a szokást.

Bocsánat ezért a nagy kitérésért! De talán tartoztam Endre bácsinak vele, én legalább is úgy érzem.

Nagyon érdekesek Radó Póli bácsival⁹⁷ folytatott kódexolvasási gyakorlataink. Ma pl. kézbe kaptunk egy Corvinát, egy korai Dante kódexet. Majdnem minden lapján 2-3 miniatúrával. Most u. i. a karoling-minuszkulák után a korai gót minuszkulával ismerkedünk és ez elég keserves, szörnyű, hogyan összevontak és hogyan rövidítettek! – Héberben már az igeragozásra tértünk át, így karácsonykor már mást is tudok mondani, mint hogy מִלְךָ⁹⁸

Tanulni való persze mindig van elég. Nem vagyok túlterhelve, de minthogy a néprajzzal és gyűjtéssel is foglalkozom, hát mindig van munka. S most szaporodni fog, hiszen egy hónap múlva már zárjuk is a félévet.

A régiségkereskedőnél ma délben voltam. Mikor kimondtam azt, hogy „kérem Sopronból...”, a tulaj, füléig húzódó szájjal nyájasan dugta orrom elé a postára kész kis csomagot, amelyet épen akkor készült feladni. Így semmi bajom nem volt vele, hagytam jószándékában, hiszem hogy most már csak a postán van a sor és e levél után meg is érkezik.

Mégegyszer nagyon hálásan köszönöm Endre bácsi szívességeit, és kérem, hogy a továbbiakban is gondoljon rám, ha valami akad. Remélem, már jó egészségben találják soraim.

(Most jut eszembe, az álló Krisztussal ábrázolt utolsó vacsora számomra emlékképeim között egészen közönségesnek tűnik, de fogalmam sincsen, hogy melyik képen láttam így.)

Bizonyára megbocsájt Bözsi néni, ha kissé megkétséve, de legjobbakat kívánom névnapjára.

Bözsi néninek kezeit csókolja, Endre bácsit szeretettel köszönti:

Jani⁹⁹

⁹⁷ Radó Polikárp (1899–1974) bencés szerzetes, teológus. 1950-től az egyetem teológiai karának jogutódként létrejött Hittudományi Akadémia II. számú dogmatikai tanszéken egyetemi tanárként működött. Radó volt Hetény szakdolgozati témavezetője.

⁹⁸ Melekh (király), a bibliai héber órákon az egyik legkorábban megtanított szó, a Szentírásban való gyakori előfordulása miatt. Köszönjük Carsten Wilke (Közép-európai Egyetem) segítségét.

⁹⁹ Gépelt levél, kézzel aláírva. SMCsL. 19.

7. kép. Vitnyéden, a házigazdák portája előtt

23. *Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz*
(Sopron, 1951. december 8.)

Kedves Jani Fiam!

Ma régebbi könyveim között keresgéltem és az 1931-es nürnbergi ónémet kiállítás katalógusában találtam egy középkori ábrázolást Mária temetéséről. A kiállítást magam is láttam, de persze a képre nem emlékszem, engem akkor az érdekelt, hogy testvére, azaz egy nagyobb oltár szárnya Máriát fonva ábrázolja. A szóban forgó szárny arany hátteres, 107x136 cm. tehát elég tekintélyes nagyságú kép. A nürnbergi Germanisches Museum tulajdonakép szerepelt, tehát kérdés, hogy megvan-e épségben. Az irodalom azonban feltünteti K. Simon, *Die Grabtragung Mariae* c. tanulmányát, aminek megszerzése nem lesz nehéz, mivel a frankfurti Staedel muzeum V. évkönyvében jelent meg. Pár hete magam is használtam a Staedeljahrbuch egyik kötetét a Szépművészeti Múzeumban, tehát nyilván ez is meglesz. A katalógus említi, hogy az egész oltárról a *Belvedere* c. folyóirat is ír 1922-

ben képekkel. Ez a folyóirat Bécsben került kiadásra és egy pár füzet megvolt nekem is, valószínű, hogy így meglesz a budapesti könyvtárakban. A nürnbergi kiállítás katalógusa megvan nekem magamnak, mint úti emlékem. Örülnék, ha ez adatok számodra hoznának valami újat. Nekem úgy rémlik, hogy eddig még középkori képet nem tudtam Neked szállítani. Nyilván mostanában nagyon elfoglalt a félév vége. Pista éppen ma látogatott meg, mint általában minden vasárnap. Múlt héten igen jó előadást tartott, a természetrajzi munkaközösségünkben. Jelenleg Ady-Kodály kiállításunk van és nagy hideg.¹⁰⁰ Valahogy megvagyunk, v-vel és f-fel egyaránt. Ottó majdnem itt hagyott és helyébe Serghő Erzsébet jött, de mégis maradt a régi minden. Gyuszi¹⁰¹ Győrmegeyében földvára ment, szerencsére nem deszkát árulni. Hát minden jót, kedves Fiam, sok szeretettel Endre bácsi¹⁰²

24. Hetény János – Csatkai Endréhez
(Budapest, 1952. május 1.)

Bp. 1952. V. 1.

Kedves Endre bácsi!

Legutóbb egyh. művészeti órán több kép vetítése közben „találkoztam” egy olyan képpel, mely álló alakos utolsó vacsora. Tintoretto-nak a velencei San Giorgio Maggiore-ban levő festménye ez s amennyire a Sopronmegyei képre emlékszem, a kompozíció is hasonló. Sajnos, külön levelezőlapokról vetítették, így nem tudom, melyik könyvben van leközölve Tintoretto említett képe.

Remélem, jól tetszik lenni, s nincs annyi fárasztó utazás. vagy mostan a jó idők beálltával megint megkezdődik majd a megye bejárása? Igaz, mennyire van a műemlékek topográfiája?

Én most eléggé el vagyok foglalva a tanulással, mert már néhány nap múlva vizsgázzunk egy-két „előretolt” tárgyból. Az előadások egyébként e hó végéig fognak tartani.

Pünkösdkor, ha tudok annyi időt elvenni a tanulástól, elmegyek megint Karancsra, ha nem, majd csak a vizsgák után.

Tisztelettel köszönti és az ismerősöket is üdvözli: Jani¹⁰³

¹⁰⁰ Az Ady – Kodály jubileumi kiállítás 1952. december 8-tól 1953. március 21-ig volt látogatható a Lenckvillában. Bolodár 2017. 400.

¹⁰¹ Nováki Gyula

¹⁰² „SOPRONI MÚZEUM” nyomtatott fejléces levelezőlapra, gépelt, kézzel aláírt levél. A címzett: Hetény János, Budapest I. Attila körút 13–21.

¹⁰³ Levelezőlapra kézzel írva. SMCsL. 20.

25. Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz
(Sopron, 1956. december vége)

Kedves Jani!

Bizonyára már szószátyárnak is tartasz, hogy az ígért adatok megküldésével késedelmeskedtem, de hát a körülmények, a körülmények ... Te is bennük élsz, kedves Fiam, hát igazolsz talán.

Az egyik adat:

A Szépművészeti Múzeum legújabb katalógusa szerint a 113. lapon CIVERCIO Vicenzo, 1468-70 közt született, †1544. Sz. Mária temetés, csúcsíves zárású kép, 353x398 cm. Tehát nagyon tekintélyes méretű vászon. Jelzett és évszámos: 1531. Sajnos kép nincs róla, de elég tetemes irodalom. Ha egyszer Budapesten leszel, biztosan könnyen hozzáférsz. Gondolom azonban, hogy raktári anyag, legalább is egy-két éve amikor utoljára jártam végig a képtárat, nem láttam.

A másik, sajnos eléggé megbízhatatlan adat:

Romhányi Károly: A magyar könyvkötés művészete a 18–19. században. Bp. 1937. 115. lap. Forrása: Arch. Értesítő 1909: 385-392: Gyárfás: Ezüst könyvtáblák a Sz. Miklós templomban. A brassai May Mihály műve 1753-ban. A dombormű leírásában nekem új, hogy a koporsó előtt angyal vágja el annak a zsidó papnak [a kezét?], aki kezét emelt Máriára. Sajna az Arch. Értesítőben magában a leírást nem találtam.

A két könyv és az Arch. Értesítő megvan nekem és rendelkezésedre áll, amikor kívánod.

Még közlöm, hogy Pisti a napokban ismét hosszú levelet írt szüleinek. Még a St. Wolfgangi tó mellett Stroblban vannak, igen jó ellátással, kényelmes lakással. Pisti tanítja is a közelben levő hallgatókat. Lehet, hogy útjuk haza visz, de lehet, hogy Németországba vagy Kanadába kerülnek, az utóbbi nem rokonszenves Pistinek.

K. Szüleidet szívesen köszöntve Téged a régi szeretettek köszönt, kedves Jani Fiam Endre bácsi

Ha nincs érkezésed eljönni alkalommal, Kotzmanek János¹⁰⁴ énekestől elküldöm a három könyvet.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kotzmanek János (1911–1960) „múzeumi altiszt”, Csatkaival és Csipkés Kálmánnal együtt annak a triumvirátusnak volt tagja amely a háború után látogathatóvá tette a Soproni Múzeumot. „A vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Csatkai Endre múzeumigazgatót, Csipkés Kálmán múzeumőrt és Kotzmanek János múzeumi altisztet a soproni Városi Múzeum anyagának megmentése, a múzeum rendbehozatala és a korszerű múzeumi kiállítás megszervezése terén végzett értékes munkásságáért elismerésben részesítette.” (8.7900/1947. eln. V. K. M. sz.)” (Magyar Közlöny, 4. 1948. 1. [január 1.] 2.).

¹⁰⁵ Gépelt, kézzel aláírt levél. A Csapody István levelére való hivatkozás alapján Csatkai e levelét 1956 decemberében vagy 1957 januárjában írhatta. Csapody Strobl-i tartózkodásáról, illetve a Németországba, Kanadába való utazásról *Csapody István: Forradalom és exodus* (1956. október – 1959. február) Soproni Szemle 60. (2006/3) 74–86. [83–84.]

26. *Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz*
(Sopron, 1957. január 19.)

Kedves (Főtisztelendő) Jani (Fiam)!

A mellékelt kép tán azért érdekel, mert ősi temetési módot örökít meg és így tán a Mária temetésének kérdésénél használhatod. A kismartoni zsidó templomban volt 1938-ig, eredetileg is oda készített valószínűleg cseh darab, kb. 30 cm magas, szintelen üveg, a rajz feketére festett. Egészen balra árnyékszerűen az ollós templomszolga, az üveg tulsó oldalán kb. a halott alakjának közepén egy cserépbögrés asszony. A temetésnek ezt a módját, hogy nem ládában, hanem lepelbe takarva vitték ki a sírkertbe, Kismartonban még 1920 táján is folytatták, Csornán pedig 1930 körül is, mert emlékszem, hogy egy temetés alkalmával, amikor a hullát a sírba leeresztették, ki is borították a lepedőből. Ma már sehol sem szabad. A kép a burgenlandi topográfiámban jelent meg 1932-ben. A próbanyomatra most akadtam lomtalanítás közben. Örülnék, ha hasznát vennéd.

Sok szeretettel öreg tanítód Endre bácsi

1957. I. 19¹⁰⁶

27. *Csatkai Endre – Hetény Jánoshoz*
(Sopron, 1957. október 4.)

Kedves Jani! E minutomban olvasom Worringer Wilhelm Die Anfänge der Tafelmalerei Leipzig 1924 c. könyv 330 lapján egy érdekes Mária temetés kép leírását.

„Die Bestattung Marias behandelt ein ikonographisch seltenes Thema: die Juden, die das feierliche Begräbnis zu stören wagten, büssen des Berühren der Bahre damit, dass sie mit verdorrten Händen niederstürzen; durch dieses Wunder bekehrt, wird ihnen Heilung durch Berührung mit Petrus' Schlüssel zuteil.”

A kép festője nürnbergi, 15. század első fele, a nürnbergi Germanisches Museum birtoka volt; hogy ma még megvan-e, nem tudom. A könyvben a képe is megvan.

Örülnék, ha e kis adattal szolgálatodra lehettem volna és szeretettel gondolok Rád, mint öreg mestered Endre bácsi

1957 X. 4¹⁰⁷

¹⁰⁶ Gépelt, kézzel aláírt levél. A borítékon a címzett: Főtisztelendő Hetény János

¹⁰⁷ „LISZT FERENC MŰZEUM SOPRON” fejléces levelezőlapra gépelt, kézzel aláírt. Címzett: Dr. Hetény Képaláírások János Győr Püspökvár.

Bevezetés

Csatkai Endre művészettörténész, múzeumigazgató halálának 50. évfordulójára emlékeztünk ebben az évben. A „Cégérek” című posztumusz könyve csak egy vékony szelete életművének, ámde hatása terjedelménél jóval jelentősebb.¹ Könyvét a Corvina Kiadó a magyar mellett angol nyelven is publikálta, így Angliában is sikert aratott. A *The Times Literary Supplement* című londoni kritikai hetilap „lenyűgöző olvasmányként” értékelte.² A mű egészen a 20. századig vezeti az olvasót, amelynek közepén szinte teljesen eltűntek az utcákról a cégjelvények. Évtizedeket kellett várni, hogy újra felfedezve arculatformáló hatásukat, ismét legyenek sajátos, szembeötlő alkotások a házakon. Sopronban három kutató vizsgálta elmélyültebben a témát. Elsőként Csipkés Kálmán, majd Storno Miksa, azonban a tárgykör legjobb ismerője és feldolgozója Csatkai Endre volt.

Dolgozatomban szeretném elemezni a cégérek eltűnésének kiváltó okait és bemutatni az újrafelfedezés időszakát. Megismerjük az elmúlt évtizedek cégér-telepítéseit és látjuk, melyek voltak a leginkább figyelemre méltó művek. Érzékeltetni kívánom, hogy Csatkai Endre milyen jelentős hatással volt még a halálát követő időszakra is, és milyen erővel bírt az a szellemiség, aminek köszönhetően számos kutató, szakember és szervezet szorgoskodott önzetlenül a város szépítéséért.

A 20. század közepére szinte minden cégért leszereltek az üzletekkel zsúfolt soproni utcákban. A jelentősebb értékkel bíró figurális darabok közül csak a „Vasember” és az „Arany oroszlán” élte túl a háború viszontagságait és az utcaképben a megmaradt faportálok mellett leginkább cégfeliratokkal és üzletfeliratokkal találkozhattunk. Az első említésre érdemes esemény az volt, amikor 1960-ban a bádogból készült „Fekete elefánt” cégjelvényt szeretnék volna visszahelyezni. A Hátsókapu 8. épület homlokzatfelújítását fejezték be és a tárgyban több levélváltás történt.³ Az volt a téves feltételezés, hogy a háborús bombázást követően az üzlethelyiség akkori bérlője a cégjelzést engedély nélkül távolította el. A múzeumnak adta, miután úgy gondolta, hogy az üzlete jellegének nem megfelelő a figura. Levelet írt ez ügyben a Városi Tanács VB Ipari és Műszaki Osztálya a múzeum igazgatójának. Az írás meglehetősen utasító hangvételű volt, így Csatkai Endre válaszában megemlítette, hogy a modor nagyon meglepte, mert a felettes hatóságoktól mindig a szíves hangot szokta meg, ezen kívül felhívta a figyelmet a tévedésekre. A „Fe-

¹ Csatkai Endre: *Cégérek*. Budapest, 1971. (a továbbiakban: Csatkai 1971.)

² Kisalföld 28 (1972), 220. sz., szeptember 17. 12. p. „Kitűnő fogadtatás.”

³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: MNL GyMSM SL) XXXIII. 509. a. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban: VB), Ipari- és Műszaki Osztály iratai, 16266/1960, az osztály levele a Liszt Ferenc Múzeum igazgatójának, tárgy: Hátsókapu 8. számú épületen lévő elefánt cégjelző visszahelyezése, kelt: 1960. október 3.

keze elefánt” a gyarapodási napló szerint 1928. november 28-án került a múzeum tulajdonába, de nem megőrzésre, ahogy jelezték, hanem Sopron város ajándékeként. Az oka az volt, hogy az időjárás viszontagságai miatt rossz állapotba került – miként a Füredi-házon lévő vaslovag is – így azt nem adta ki. A kölcsönadáshoz amúgy is minisztériumi engedélyre lett volna szükség, valamint a szabadba való kihelyezés veszélyeztette volna a műtárgyat.⁴ Az osztályvezető elnézést kért a hangvételért és közölte, hogy az Országos Műemléki Felügyelőséggel egyetértésben (továbbiakban: OMF) az a nézetük, hogy másolatoknak az épületeken elhelyezése nem a leghelyesebb megoldás. Szerintük az eredeti használata a legjobb, a megfelelő és állandó karbantartás mellett. A történet teljes ségéhez hozzátartozik, hogy 1928-ban az Esterházy hercegi hitbizomány vette bérbe az egykori Müller Paulin-féle üzletet, a város pedig a cégér rongált állapota miatt döntött az eltávolításról és a múzeumnak ajándékozásról. 1929-ben restaurátorral hozatták jó állapotba. A múzeumigazgató utolsó levelében megjegyzi, hogy az „Arany oroszlánon” és a Hillebrand-ház ormán lévő kereskedő jelvényen kívül jóformán nem maradt semmi a városban, hiszen a vaslovag állapota is erősen romlik.⁵ Véleményét továbbra is fenntartja és az átiratot továbbítja a Művelődési Minisztérium Önálló Múzeumi osztályának. Furcsasága az üzeneteknek, hogy mindkét szakembert – a sérelmezett hangvétel mellett – a jószándék vezérelte, érdekeik mégis ellentétesek voltak a műemlékvédelmi és műtárgyvédelmi szempontokat figyelembe véve (1. kép). Az első próbálkozás visszhangja erős volt, de megoldás az objektív akadályok miatt egészen az 1970-es évekig nem született.

1. kép. Karikatúra a „Fekete elefánt” vitájáról (az 1961. január 29-i Kisalföld című napilapban jelent meg.)

⁴ MNL GyMSM SL XXXIII. 509. a. VB, Ipari- és Műszaki Osztály iratai, 16266-2/1960, Csatkai Endre válaszevele, tárgy: elefántos-cégér, kelt: 1960. október 4.

⁵ MNL GyMSM SL XXXIII. 509. a. VB, Ipari- és Műszaki Osztály iratai, 16266-2/1960, Csatkai Endre válaszevele, tárgy: elefántos-cégér, kelt: 1960. október 26.

A cégek hanyatlása

A 18. század második felére tehetjük a cégek fénykorát Sopronban.⁶ A 19. század közepén indul meg a lassú hanyatlás, amely a 20. század közepéig tartott. A korabeli ábrázolások alapján kijelenthetjük, hogy a 19. század közepe körüli négy évtizedben – 1830 és 1870 között – megépültek a faportálok összefüggő sorai. Mindezt több képpel is igazolhatjuk. Például Ehrlinger János: „A soproni színlaposztó” című akvarelljén⁷ a háttérben tipikus 18. századi üzleteket látunk, a Várkerület középső szakaszán⁸ (2. kép). A képen a faportálok előtti fejlődési fázist látjuk, kifelé nyíló – gyakran spalettás – nyílászárókkal és arra belülről szerelt kirakatszekrényekkel. A festmény jobb oldali épületén feltűnik még egy szabócéger is. Más fotók igazolják, hogy faportálok összefüggő sorai voltak a Várkerületen már 1860-1870 között⁹ (3. kép). A cégek fokozatos eltűnését okozó számos tényező egyike a faportálok megjelenése, de a visszafejlődés folyamán sokáig együtt alkalmazták a kettőt. Hogy miért okozta a cégek számának csökkenését? Ekkor vált a portál összefoglalásává a bejáratnak, a kirakatnak, a cégtáblának és a védőberendezésnek (ponyva, vasredőny).¹⁰ Korábban az üzletekre egy kis céger hívta fel a figyelmet. Az üzleti verseny mind nagyobb cégeket kívánt, nagyobb cégtáblákat, amiket először a bolt külső falára vagy a kihajtott ablaktábla belső oldalára helyeztek,¹¹ majd a portál kialakulásával a portálfej vagy cégtábla rész méreténél fogva alkalmasabb volt, hogy feltűnően, távolhatásra alkalmas módon – amely a cégeről nem mondható el – messziről olvashatóan propagáljon.¹² Ezen túl, az írni és olvasni tudók számának bővülése és a kötelező népiskolai oktatás 1868-as bevezetése is segítette, hogy a korábbi írás nélküli cégjelrendszert leváltásák a (néha több nyelvű) cégfeliratok. Mindez ahhoz vezetett, hogy a cégeket elhagyták vagy térbe fordított kiegészítőként együtt alkalmazták a faportállal. Az 1930-as években az üzletek többsége már nem használt cégért. A fennmaradt fotók alapján kijelenthetjük, hogy az üzletek alig harmadánál látunk – leginkább az árnyékoló ponyva fölött elhelyezett – cégért. Mások pedig azért alkalmazták, mivel az üzletük nem rendelkezett utcai fronttal, így az udvarban folyó iparüzési tevékenységet reklámozta. A soproni faportálok virágkorát az 1860-as és az 1920-as évek közötti időszakra tehetjük.

Számos tanulmány foglalkozott a polgári fejlődés következményeivel Sopronban. A 19. század folyamán látjuk a lakosok számának ütemes növekedését, az utolsó évtizedektől kezdődően a fokozatosan élénkülő turizmust. Megjelennek a nagyvárosi életmóddal együtt járó változások, például a tömegközlekedés. A legkezdetlegesebb eszköze ennek az omnibusz, aminek rendszeres járata a vidéki Magyarországon elsőként Sopronban

⁶ *Csatkai Endre*: Régi soproni kereskedő cégek. *Soproni Szemle* 24 (1970/3), 201.

⁷ Soproni Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény, Leltári szám: SOM-KP 54.746.1

⁸ Ezek a mai „Nagyrondelta” előtti üres terület háborúban lerombolt épületei voltak.

⁹ Soproni Múzeum, Fotótár, Leltári szám: SOM-AF 6739

¹⁰ *Kende Ferenc*: A kereskedelem és ipar építészetéről. *Tér és forma* 6 (1933/3), 83.

¹¹ *Szirmai József*: Az üzleti portálok és a városkép. *Tér és forma* 3 (1930/2), 103.

¹² *Kende Ferenc*: A kereskedelem és ipar építészetéről. *Tér és forma* 6 (1933/3), 82.

2. kép. Ehrlinger János: Színlaposztó. Készült: 1819. A kép háttérében a 18. századra jellemző üzletet látunk és feltűnik egy szabó cégér. (Soproni Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény, Leltári szám: SOM-KP 54.507.1)

indult, 1851-ben.¹³ 1900-ban a villamos is elindul, de a közösségi közlekedés ekkor még nem nevezhető általánosan használatosnak. Az évszázadokon át megszokott vendégfogadók (beszálló vendéglők) helyett már valódi szállodai funkciókkal építik meg a Pannónia városi nagyszállót.¹⁴ Mindezek már léptékváltást jelentenek. A megnövekedett forgalom és az élénkülő verseny miatt az üzleti életben is apró változások sorozata jött. Például: kedvezőbb, ha távolabbról látszik a cégfelirat, a cégér méretét pedig nem célszerű egy idő után növelni, így inkább a portálfeljen messziről olvasható feliratot választják.

¹³ Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szombathely, 2012. 27.

¹⁴ Winkler Gábor: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században. Soproni Szemle 55 (2001/3), 234.

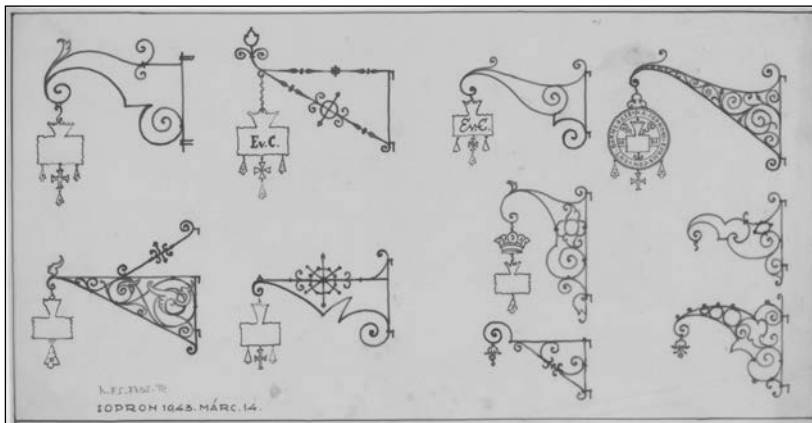

3. kép. A Nagyrondella környékének üzletei Fotó: Tiefbrunner Sándor, 1870 körül
(Soproni Múzeum, Lelt. sz.: SOM-AF 6739)

A cégér tovább élését segíti azonban, hogy az épület síkjára merőlegesen elhelyezhető, így helyenként kiegészítőként felszerelik. Az emberléptékű városban, a szűkebb utcákon, ahol a távolság miatt az ember magához viszonyítani képes a távolságot és az épület méretét, kedvezőbb volt a hatása a régi cégérfiguráknak. Az arányok megváltozása az előbbieket miatt érthető módon negatív hatással volt az alkalmazásukra. A többszöri szabályozás sem volt előnyös. 1836-ban tilalmazták, majd 1857-ben végleg elrendelték, hogy csak falhoz simuló cégérek lehet alkalmazni.¹⁵ A 1930-as években megjelentek az első modern üzletek a Várkerületen, amelyeket követően két évtized alatt szinte az összes még meglévő cégér eltűnt. A funkcionális szempontú tervezés, amely kerüli a díszítést, szintén nem kedvez és tegyük hozzá a közelmúlt divatját kényelmetlennek érezve gyorsan szabadulunk a megunt móditól.

Ekkor már a múzeum – felismerve kultúrtörténeti értékét – egyre inkább gyűjtötte nívósabb kivitelű vagy ismert helyi fogadó, kereskedők vagy iparosok cégjelvényeit. Az első figyelemfelhívó tanulmányt 1939-ben Csipkés Kálmán írta a Soproni Szemle hasábjain, amelyben összefoglalta az értékesebb darabokat, de szót ejtett a még eredeti helyü-

¹⁵ Csatkai 1971. 29.

4. kép. Storno Miksa cégértervei. Készült: 1943. (Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, SOM-ST 2017.27.1)

5. kép. Storno Miksa kéményseprő cégér terve Készült: 1944. (Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, SOM-ST 2017.27.2.1)

kön lévő cégekről is.¹⁶ Látva az állapotokat a Soproni Városszépítő Egyesület 1942-ben az ízléstelen, stílustalan cégekek kicserélését javasolta. A polgármester több intézkedést tervezett, nemcsak a cégekeket, de a régi karos gázlámpákat is szeretnék volna visszaállítani. A város ezért megvásárolt több mintapéldányt, amit Storno Miksa 1943-ban készített (4-5. kép).¹⁷ A tervező elmélyült a témában és több cégér, konzol és lámpatervet készített,

¹⁶ Csipkés Kálmán: Régi soproni cégekek. Soproni Szemle 3 (1939/4), 240–249.

¹⁷ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története (1864–1946) II. rész. Soproni Szemle 37 (1983/2), 130–131.

amelyekből néhány megtalálható a Soproni Múzeum Képző- és Iparművészeti gyűjteményében. Ez a kísérlet a háború miatt félbeszakadt, és az akkor divatos nagyméretű cégtáblák és cégfeliratok, valamint a hatvanas években rendkívül látványos neonfeliratok tömeges telepítése is elfeledtette a házfalakra függesztett bájos cégfigurákat. Már a hatvanas években Csatkai Endre számos publikációjában foglalkozott a témával és a *Soproni Szemlében* megjelent cikke, valamint 1971-ben kiadott könyve olyan mértékben keltette fel a figyelmet, hogy több oldalról is elmozdulás történt a megmentésükre. A programszerű cégértelepítések „nagy erővel” indultak meg a hetvenes években.

Cégértelepítések 1945 és 1990 között

A Jéhn-patika portáljának modernizálása

Mielőtt a tervszerű telepítésekről ejtenék szót, ismertetni szeretnék egy olyan átalakítást, ami egyedi kezdeményezés volt és egy környék máig jellegzetes látványát adja az arra járóknak. A soproniak által szeretett és tisztelt Jéhn-család faportálos patikájának üvegéből készült – feltehetőleg – első cégérét még felfedezhetjük az átalakítás előtti fotókon. A közepén lévő cégtábla felett volt rögzítve és a múzeum leltárkönyve szerint 1896 körül készült (6. kép)¹⁸, majd az átalakítást követően lekerült az üzletről. Az 1940-es évek törekvéseivel ellentétben Jéhn Antal gyógyszerész 1946-ban olyan arcú portált építtetett az Újteleki külvárosban, ami modern megjelenése ellenére számos funkcionális szempontot figyelmen kívül hagyva valósult meg. A letisztult megjelenést megbontva, három cégért is installáltak az üzlet bejáratához!¹⁹

Az Aranykereszt Gyógyszertárt 1938-ban vette át édesapjától, Jéhn Vilmostól. Az eredetileg 1893. december 16-án, még „Vörös Kereszt” néven alapított patika az Élesszög 1. szám alatt kezdett működni (ma: Rákóczi utca 51.). 1903-ban költözött át az Újteleki utca 54. szám alá és a védett név miatt „Arany Kereszt” lett az új neve.²⁰ A portálfej cégfeliratának betűit Baumann Béla tervezte (7. kép). A cégek mindegyike színvonalas munka. A gyermekét itató anyát ábrázoló plasztika süttői mészkőből készült és Szakál Ernő munkája (8. kép). A portál bal oldalán helyezkedik el a díszes konzolon álló kehely, rajta a tekeredő kígyó, amely Aszklépioszra a gyógyítás görög istenére utal. A jobb oldalon lévő cégér egy aranyozott öntött-kovácsoltvas kereszt volt a fal síkján. Az aranyozott kereszt jelenleg a Soproni Múzeum Helytörténeti tárgygyűjteményében található,²¹ ezen kívül a gyermekét istápoló anyának készült egy kirakatszobor változata, amely a fotókon az üveg

¹⁸ Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, leltári szám: SOM-HT 56.213.1, Jéhn-patika cégére, Aesculap kígyója.

¹⁹ *Tárkányi Sándor*: Változások és modernizáció a Várkerületen a 20. század első felében. *Soproni Szemle* 69 (2015/4), 380., A tanulmányban felsorolást találunk a modern portáloknál elvárt letisztult, nyugodt, finom plasztikájú homlokzatról és a díszítés lehetőség szerinti elkerüléséről.

²⁰ *Katona Csaba*: A Jéhn-család két nemzedéke. *Soproni Szemle* 57 (2003/3), 239–242.

²¹ Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Leltári szám: SOM-HT 74.34.1, Arany Kereszt Gyógyszertár cégére.

6. kép. A Jéhn-patika üvegégére Készült: 1896 körül, Fotó: Bolodár Zoltán (Soproni Múzeum, Helytörténeti tárggyűjtemény, SOM-HT 56.213.1)

7. kép. Készülnek a betűk az Arany Kereszt patikára Fotó: Diebold Károly, 1946. (Soproni Múzeum, Fotótár, Lelt. sz.: SOM-AF 20952)

mögött észrevehető (9–11. kép).²² Nincs megjelölve a készítője és 1920 körülinek datálták a leltárkönyvben. Több tényező is arra utal, hogy később készülhetett, egyrészt a stílusa, másrészt Szakál Ernő feltételezhetően nem más alkotását másolta le. Ebben az esetben szintén a szobrászművész alkotása lehet, így szerintem az 1920 körüli besorolás téves.

²² Soproni Múzeum, Helytörténeti tárggyűjtemény, Leltári szám: SOM-HT 68.42.1, Az Újteleki utcai Arany Kereszt patika kirakatszobra.

8. kép. Szakál Ernő készíti az Arany Kereszt patika cégéjét Fotó: Diebold Károly, 1946. (Soproni Múzeum, Fotótár, Lelt. sz.: SOM-AF 20953)

9. kép. Az Arany Kereszt patika kirakatszobra Fotó: Bolodár Zoltán (Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Lelt. sz.: SOM-HT 68.42.1)

10. kép. Az Arany Kereszt patika cégére Fotó: Bolodár Zoltán (Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Lelt. sz.: SOM-HT 73.34.1)

11. kép. Elkészült a modern portál Fotó: Diebold Károly, 1946. Soproni Múzeum, Fotótár, Lelt. sz.: 20950)

Programszerű telepítések: mennyiségi és minőségi változások

Csatkai Endre cégekkel foglalkozó könyvének ösztönzésére a Soproni Városszépítő Egyesület 1972-ben kezdeményezte, hogy a Liszt Ferenc Múzeumban található eredeti cégjelvények alapján minél több régi cégérmásolat kerüljön vissza eredeti helyére. Elsősorban azért, hogy gyönyörködtessék az embereket és díszítsék az épületeket. Már abban az évben a 403-a számú Ipari Szakmunkásképző Intézet tanulói elkészítették a „Fekete elefánt” és a „Lovag” (Vasember) cégérmásolatokat.²³ Elsőként a Vasember került fel régi helyére, de utána, mintha megakadt volna a kezdeményezés és néhány évnek el kellett telnie, hogy a telepítések felgyorsuljanak, annak ellenére, hogy több cégér is elkészült.

A hetvenes évek közepén aztán két szálon is intenzív munka kezdődött. Az egyik törekvést Városszépítő Egyesület és a múzeum képviselte, a másik vonal a modern cégek telepítése volt, amely a Városi Tanács és az Iparművészeti Főiskola szervezésében zajlott. Az utóbbi ötletet Dávid Ferenc művészettörténész adta, aki külföldön járva látott hasonló példákat, és szerette volna meghonosítani a kezdeményezést. A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban: VB) még 1971-ben döntött, hogy Sopron szabad királyi várossá nyilvánításának 700 éves évfordulójára ünnepségsorozatot szervez, ezért előké-

²³ Kisalföld 28 (1972.), 102., május 3. 4. p., „Csatkai Endre gyűjtése nyomán. Régi helyükre kerülnek a régi soproni cégérmásolatok?”

szító bizottságot hozott létre, amelynek felállítása még abban az évben megtörtént.²⁴ A programot 1974-ben hagyták jóvá. Ebben az is szerepelt, hogy új, igényes cégeket kell a városban telepíteni.²⁵ A VB és az Iparművészeti Főiskola 1976-ban megállapodást kötött és vállalták, hogy a végzős ötvös szakos hallgatók cégeket terveznek és készítenek a városnak.²⁶

Ugyanebben az évben rendezték meg két turnussal a 46. Soproni Művésztelepet. Az elsőben nyolc festőművész dolgozott, a másodikban (július 4–13. között) az Iparművészeti Főiskola végzős növendékei, akik a diplomamunkájukat készítették el, s ezek műemléki környezetbe illő cégek voltak. Tanácsokkal segítették és támogatták őket soproni képzőművészek: Giczó János, Sz. Egyed Emma, Rázó József.²⁷ Járták a várost, közelről tanulmányozták az épületeket és vizsgálták azt a környezetet, ahova az általuk elkészített céger majdán kerül. Hat hallgató készítette el az érdekes munkákat: Schlosser Béla, Munk Katalin, Jánossy Éva, Francz Ferenc, Kiss Gábor és Koburger Zsolt. A lektorálást az OMF munkatársai és az Iparművészeti Főiskola tanárai végezték.²⁸ Az értékelést az OMF részéről Dávid Ferenc művészettörténész adta, aki különösen jónak ítélte a Templom utca 5. számú házban elhelyezett „Fodrász” cégért.²⁹ A modern cégjelvények mind értékes, szép alkotásaivá váltak a városnak, annak ellenére, hogy történtek félreértelmezések. Például a „Vörös kakas” esetében a vendéglő neve az 1676-os, szomorú emlékü tűzvészt idézte, avagy a Pékmúzeum „boksokó oroszánjai” közül hiányzott a pékcégérnek értelmet adó perec. Amikor a múzeum akkori igazgatója meglátta a stilizált cégért, azonnal kérte az eltávolítást, de azt válaszolták, hogy erre már nincs lehetőség.³⁰ Ettől eltekintve a Bécsi utca ma már elképzelhetetlen számunkra a jellegzetes és szívünknek kedves alkotás nélkül.

A 700 éves évfordulóra a szocialista brigádok vállalásokat tettek és brigádmozgalom indult „700 percet a 700 éves városért” néven, de találkozhatunk a „700 percet a 700 éves Sopronért” elnevezéssel is. A mozgalomban vállalt társadalmi munkát ún. szocialista szerződésben rögzítették. Ez történt az OMF Soproni Építészeti Osztályának Hild József Szocialista Brigádjáé esetében is, amely a Városi Tanáccsal kötött szerződésben a főiskolások által elkészített cégek felszerelését vállalta.³¹

²⁴ MNL GyMSM SL XXXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottságai iratai. 1971.07.30. ülés, 3. napirendi pont, 10. p., határozat: 99/1971.VB.

²⁵ MNL GyMSM SL XXXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottságai iratai. 1974.04.23. ülés, melléklet 2. napirendi pont, „A 700 éves ünnepek programjának jóváhagyása.”

²⁶ Kisalföld 32 (1976) 164. sz., július 13. 5.p., „A 700. évfordulóra. Új cégek régi házakon.”

²⁷ Kisalföld 32 (1976) 156. sz., július 3. 7. p. „Soproni Művésztelep. Alkotásra ösztönző légkörben. Cégek a városnak.”

²⁸ Kisalföld 32 (1976) 164. sz., július 13. 5. p. „A 700. évfordulóra. Új cégek régi házakon.”

²⁹ Dr. Domonkos Ottó néprajzos muzeológus, a Soproni Múzeum nyugalmazott igazgatójának szíves szóbeli közlése.

³⁰ A korábbi hivatkozásban említett beszélgetés alapján Dr. Domonkos Ottóval.

³¹ Soproni Múzeum, Helytörténeti kézirat, leltári szám: SOM-K 2009.7.1, Brigádnapló 1974–1989. A brigádnapló vezetője 1989-ben utóiratot írt az átadott naplóba, amelyben leírta, hogy a munkákat valóban elvégezték, de úgy igyekeztek, hogy azt a rendes munkaidejükben tegyék meg. A valóságban nem volt társadalmi munka, csak papíron.

Bár a cégértelepítések alapötlete és lebonyolítása (az engedélyeztetésig) a Városszépítő Egyesülettől indult, azonban a múzeum is mindvégig támogatója volt a programnak, mivel a másolatok elsősorban a gyűjteményi raktárakban voltak elhelyezve. Domonkos Ottó múzeumigazgató az egyesület aktív tagjaként két szervezet oldaláról is alakítója volt az eseményeknek. Megkereste Lőrincz Lászlót, a 403-as számú Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet igazgatóját, aki nagyon sokat tett a szakmát tanuló diákokért és a szakmunkásképzésért. Ő azonnal partner lett a megvalósításban, s odaadón támogatta a jó ügyet. 1975 októberében tartott a múzeumban összejevetelt a Városszépítő Egyesület, ahol elhatározták, hogy másolatokat készíttetnek, amelyek az eredeti helyükre kerülnek a Hátsókapuba, a Kolostor és az Ötvös utcákba.³² A múzeum és a szakmunkásképző intézet elhatározta, hogy az elmúlt néhány éves együttműködést és a további közös munkát szocialista szerződésben rögzítik, amely több más területre is kiterjedt.³³ A tanulók – természetesen az oktatók támogatásával – magas minőségű, kiváló munkákat adtak ki a kezükből. A „Fekete kutya” viszont – amit bádog helyett tömör vasból kiöntve az Öntöde készített el – túl súlyosra sikerült, ezért senki nem vállalta a felhelyezését. A többi másolatot az iskola növendékei gyártották, de közülük több nem került ki.³⁴ Igyekeztek megtalálni minden egyes darabnak a helyét úgy, hogy ne tévessze meg az arra járó és a város díszje lehessen. Így került például a Szentlélek utcába a könyvkötő cégér Hillebrand Imre üzlete fölé. A mai napig ékessége a könyveknek az utcába illő tárgy. Sajnos nem került a tervezett helyére például a bádog cukorsüveg (Kolostor utca 9.), a szappanos és gyertyamártó cégér (Ötvös utca 13.) vagy az Arany nap fogadó cégére (Rózsa utca 5.).³⁵

<i>Cégér (felszerelés helye)</i>	<i>Készítette</i>	<i>Kezdeményező és intéző</i>	<i>Felszerelés éve</i>	<i>A másolat eredetije</i>
Lovag, Vasvitéz vagy vasember (Várkerület 67.)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszépítő Egyesület	1972.	Hackstock-féle (előbb Ritter-féle) vaskereskedés, alapítva: 1777.
Fekete elefánt (Hátsókapu 8.)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszépítő Egyesület – Soproni Múzeum	1976.	Giefing által 1835-ben felépített fűszeresbolt a Hátsókapu 8-as számú házban a Fekete elefánthoz címezve.

³² Kisalföld 31 (1975) 255. sz., október 30. 1. p. „Képzőművészek, történészek, hidrológusok ülése Sopronban.”

³³ Kisalföld 32 (1976) 83. sz., április 7. 6. p., „Muzeológusok és ipari szakmunkástanulók együttműködése.”

³⁴ Korábbi hivatkozásban említett beszélgetés alapján Dr. Domonkos Ottóval.

³⁵ MNL GyMSM SL XXXIII. 509. a. VB, Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztály 21178/1977, Iparos cégek elhelyezésére kérelem, kelt: 1977. március 28. Az „Arany nap” fogadónál többek között az épület rossz állapot volt az indok.

Kesztyűs cégér (Várkerület 27.)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	1976.	Wrana János kesz- tyűsmester cégére
Fekete kutya (nem került ki)	Öntödei Vállalat Soproni Vasön- tödéje	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	Elkészült, de nem szerelték fel.	1810 körül. Drogéria az Előkapu közelében.
Cukorsüveg (nem került ki)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	Elkészült, de nem szerelték fel.	Rechtberger-üzlet jelvénye: vasbádogból készült, festett (kék- fehér) cukorsüveg.
Szappanos és gyertyamártó cégér (nem került ki)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	Elkészült, de nem szerelték fel.	A volt Manninger-féle szappanüzlet jelvé- nye a 19. század első feléből.
Arany Nap fogadó (nem került ki)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	Elkészült, de nem szerelték fel.	Arany Nap fogadó cégére a 19. század elejéről.
Cézár pince (Hátsókapu 2.)	Iparművészeti Főiskola hallgató	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1976.	-
Gyógygödör (Fő tér 4.)	Iparművészeti Főiskola hallgató	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1976.	-
Pékmúzeum (Bécsi út 5.)	Iparművészeti Főiskola hallgató	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1976.	-
Fodrász (Mozsolits női fodrász, Templom u. 5.)	Iparművészeti Főiskola hallgató	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1976.	-
Fórum presszó (Szent György utca 3.)	Iparművészeti Főiskola hallgató – Francz Ferenc	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1978.	-
Vöröskakas (Vár- kerület 25.)	Iparművészeti Főiskola hallgató – Koburger Zsolt	Városi Tanács – Iparművészeti Főiskola	1978.	-

Generális (Fő tér 7.)	Péter Vladimír	HungarHotels	1978.	-
Könyvkötő (Hillebrand Imre könyvkötő, Szentlélek utca 9.)	403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézet	Soproni Városszé- pítő Egyesület – Soproni Múzeum	1979.	Printz József soproni könyvkötő (1816— 1907) üzleti jelvénye.
Bécsikapu Borozó (Bécsi út 6.)	n.a.	Lokomotiv Tourist	1980.	-
Halászcárdra (Fővényverem 15.)	n.a.	Lokomotiv Tourist	1985.	-
Bagoly (Antik- várium, Szent György utca 16.)	n.a.	Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat	1985.	-
Holló (Corvinus söröző, Fő tér 8.)	n.a.	HungarHotels	1986.	-
Jegesember (Jégverem utca 1.)	Szabolcs Péter	HungarHotels	1987.	-
Orsolya Divatház (Orsolya tér 4.)	n.a.	Soproni Ruhagyár	1988.	-

1. táblázat: Az 1970-es és 1980-as években készített másolatok és új cégek

A Városszépítő Egyesület az 1980-as évek elején többször kinyilvánította, hogy a telepítéseket folytatni szeretnék, a program mégis elakadt.³⁶ Ennek oka az volt, hogy a gyártási és anyagköltséget nehéz volt előteremteni, amit a hetvenes években a szakmunkásképző intézet az oktatás keretében megoldott. A kezdeményezés azonban mégis sikerrel járt, mert ekkor már magán- és céges kezdeményezésre egyre több szép cégér készült, amelyeket még ma is láthatunk ha járjuk az utcákat. Ilyen például az 1978-ban megnyitott Snack Bár (Ételbár és Eszpresszó a Generálishoz) a Fő téren, amelynek cégérét Péter Vladimír ötvös- és szobrászművész készítette el (12. kép). (A rendkívül kedves és bájos Generális figurához hasonlókat más városokban is láthatunk a művésztől, például: Tapolca-Diszelen.) Említhetjük továbbá a HungarHotels által működtetett és 1986-ban megnyílt Corvinus sörözőt, amelynek hollót ábrázoló cégérét 1986-ban helyezték fel.

³⁶ Soproni Múzeum, Helytörténeti kéziratár, leltári szám: SOM-K 2009.5.2, Húsipari Vállalat Vörösmarty Mihály MEOS brigádnapló 1983–1985. melléklete: Tájékoztató a Soproni Városszépítő Egyesület 1983. évi munkájáról és 1984. évi terveiről.

12. kép. Ételbár és eszpresszó Fotó: Finta Béla, 1980 körül (Soproni Múzeum, Fotótár, Lelt. sz.: SOM-AF 69575)

A cégérek napjainkban

Az elmúlt két évtizedben számos szép cégér került ki a városban. Nemcsak a Várkerületen, de a belvárosban, például az Új utcában is. Az elindított kezdeményezés, amelyet Csatkai Endre inspirált, gyümölcsözőnek bizonyult. Nívót adott és ma is arra ösztönzi az utódokat, hogy törekedjenek az emberek által leginkább kedvelt figuratív cégérek készíttetésére. Az 1950-es, 1960-as éveket követően sikerült példát adni arra, hogy lehet reklámozni másként is, nem csak az aktuális divatot követve (13. kép).

Egyetlen tendenciát szeretnék megemlíteni, amely sajnos eluralkodott: az uniformizálódás. Elterjedtek a dobozszerű, általában kör, négyzet, téglalap, vagy ellipszis formájú, belülről ledes fényforrással megvilágított cégérek. A Várkerületen, a Mátyás király utcában és az Erzsébet utcában is láthatunk belőlük többet. Megjelenésük alapján bármely városban járhatnánk, és amikor eltűnnek, senkinek nincs hiányérzete. Annyira egyformák, hogy legfeljebb a színük és a ráragasztott kép különbözik, így az útbaigazító funkcióról végképp nem beszélhetünk, ami a régi cégérek esetében megvolt. Az idegennek könnyen el tudtuk magyarázni, hogy amikor meglát a ház sarkán fenn egy fekete elefántot,

akkor ott forduljon valamelyik irányba. Tegyük hozzá, hogy régen is voltak csúnya cégek és ma is látunk szép példákat. Azt kellene elérni, hogy az utóbbiból legyen minél több. Mondjuk érdekes lenne a „Fekete kutyát” alacsony posztamensen az Előkapu környékén látni! Ha már a súlya miatt a magasba nem kerülhetett az egykori drogéria cégére, de a gyermekek kedvence lehetne és az idegenvezetők mesélhetnének róla a turistáknak. A Városszépítő Egyesület egykori ötlete nyomán elkészült másolatokból még többet a múzeumi raktárak rejtenek. Lenne helye az Arany Napnak az egykori fogadó épületen a Rózsa utcában, és a cukorsüveg és további hasonmások kihelyezésével is kiteljesíthetnénk a több évtizedes kezdeményezést.

13. kép. Vöröskakas Fotó: Finta Béla, 1980 körül (Soproni Múzeum, Fotótár, Lelt. sz.: SOM-AF 70775)

Cégek napjainkban, a szerző felvételei,
2020

a.) Fodrász, Templom utca 5.

b.) Pékcégér, Bécsi út 5.

c.) Hillebrand Imre könyvkötő, Szentlélek
utca 9.

d.) Cézár pince, Hátsókapu 2.

MŰHELY

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Nagybirtok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon.
Beszámoló az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport uradalomtörténeti műhelyéről
(Sopron, Megyei Levéltár könyvtárterme, 2020. február 26–27.)

A Magyar Tudományos Akadémia által tíz éve elindított Lendület-program célja, hogy olyan, nemzetközi tudományos érdeklődésre is számot tartó kutatásokat támogasson, amelyek kutatói hazai műhelyekben tevékenykednek. E pályázatnak köszönhetően indult meg 2019-ben a *Tíz nemzedék és ami utána következik... Vidéki társadalom az úrbérrendezéstől a vidék elnéptelenedéséig* című kutatási program az ezzel összefüggésben megalakult MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport keretében. A kutatócsoport tíz nemzedéknyi időt átfogva vizsgálja az úrbérrendezés megindulásától, 1767-től – tágabban: a 18. század közepétől – a jelenig tartó két és fél évszázadnyi időszakot, s döntően arra keresi a választ, hogy milyen pályákat futottak be a Kárpát-medencei vidéki térségek. A területi egyenlőtlenségek regionális történeti vizsgálata, s ezen belül az egykori nagybirtokok jelentőségének vizsgálata mellett a kutatás szeretné feltárni a hazai eliteknek a vidékkel kapcsolatban elképzeléseit és attitűdjeit, elkészíteni a paraszti népesség köréből fennmaradt egodokumentumok annotált kataszterét, rekonstruálni a jobbágyszabadítás gazdasági és társadalmi következményeit, illetve összehasonlítani a Trianont megelőzően Moson-Sopron-Vas megyék nyugati feléhez tartozó mai Burgenland és Nyugat-Magyarország által az elmúlt száz évben bejárt fejlődési utat.

A 16 főt számloló műhely két kutatója is soproni illetőségű. Az összehasonlító Burgenland-kutatás motorja a geográfus Jankó Ferenc, az ELTE és a Soproni Egyetem oktatója, a történész-levéltáros Dominkovits Péter pedig az MNL Soproni Levéltárának igazgatója. E lap olvasóinak ezt nyilván nem kell külön jelezni, de mindketten egyúttal a *Soproni Szemle* szerkesztői is.

A fentebb vázolt kérdések közül a legkomplexebb, intenzív kutatói együttműködést és interdiszciplináris megközelítést feltételező kérdéskör a Kárpát-medencei területi egyenlőtlenségek és a nagybirtok témája. Az eddigi kutatások fényében vélelmezhető, hogy a jelenben elmaradottnak számító területek a múltban is a gyengébb gazdasági teljesítményt mutató övezetekhez tartoztak, miként a prosperálóbb régiók előnye korábban is megvolt. Mindez összefüggést mutat nemcsak a centrumoktól, elsősorban a Bécstől való távolsággal, de a nagybirtok lokális kiterjedésével, s helyben betöltött szerepével. Tekintve, hogy a kérdések sokrétűsége, a források és a kutatási módszerek gazdagsága a kiválasztandó irányok tisztázását kívánja, a kutatócsoport tizenegy tagja a Magyar Nem-

zeti Levéltár Soproni Levéltárának szervezésében 2020. február 26–27-én workshopon vett részt, amelynek helyszíne a levéltár könyvtárterme volt.

A kutatócsoportnak az uradalmakkal kapcsolatos kiindulópontjai közül az első és talán legfontosabb az a felismerés, hogy miközben a professzionális hazai történetírás megindulása óta az elmúlt másfél évszázadban a magyarországi uradalmakkal hozzávetőleg félezer tanulmány és több tucat monográfia foglalkozott, mindmáig elmaradt az ezen munkákban felhalmozott ismeretanyag szintetizálása. Újabb alap kutatások megkezdése előtt ezért először meglévő tudásunkat kell mérlegre tennünk és csak ezután, amennyiben szükséges, célzottan új kérdéseket feltenni. Célunk, hogy az eddig megjelent szakirodalomban közzétett adatok másodelemzésével a nagybirtokrendszert a maga komplexitásában lássuk és láttassuk. Regionális típusok megalkotásával és eredményeink európai kitekintésű összehasonlító elemzésével kísérletet teszünk a hazai későrendi-korai polgári nagybirtokrendszer modelljének kidolgozására.

Előbbihez hasonló fontosságú, de talán kevésbé látványos probléma a fogalomhasználat kérdése. Ugyan sokak véleménye szerint mára meghaladottnak tűnik, hogy az egykori nagybirtokokat a német terminológia szerint a földesúri járadékok rendszerén alapuló *Grundherrschaft* és az aktívan a piacra termelő *Gutsherrschaft* típusú kategóriákkal jellemezzük, amelyek ráadásul időben is egymásra következő fázisokat jelölnek, de épp a nyugat-magyarországi történeti irodalom int arra, hogy a fogalomhasználat tétje, hogy az újkori társadalomfejlődés melyik pólusán helyezzük el a mai Burgenlandot és Nyugat-Magyarországot. Az osztrák szakirodalomban és a hazai tanulmányok német nyelvű rezüméiben ugyanazon korra és uradalmakra vonatkozóan rendre visszaköszön a két fogalom párhuzamos használata. Tágabban ugyanezzel a fogalmi kavalkáddal jellemezhető a történeti Magyarországról megjelenő szakirodalom is. Vélelmezhetjük persze, hogy mindez tudatos és átgondolt fogalomhasználat eredménye, a gyakorlat mégis mást sejtet.

A még jelenleg is domináns történetírói narratíva szerint a középkorban általános, járadékszedő *Grundherrschaft* Nyugat-Európában az újkor folyamán fokozatosan visszaszorult, s nyomában kialakult a szabad paraszti egzisztenciákból álló agrártársadalom szöveve. Ezzel szemben az ideáltipikusan az Elbától keletre értett, döntően a keletporosz és lengyel területeken a koraujkor nem a földesúri kötelékek lazulását, hanem feszesebbé válását hozta. Itt a nagybirtok a nemzetközi piacon is jelen levő, exportorientált, robotmunkán, később a saját cselédség munkáján alapuló agrárnagyüzemmé alakult. Nagy kérdés, hogy Magyarország helye hol található e két eszmei végpontot jelölő skálán. Nyilvánvaló, hogy az egykori valóság tarkasága, csakúgy, mint minden más modellalkotás esetében, ez esetben is sok csorbát szenved. Történeti tapasztalataink azt mutatják, hogy a *Gutsherrschaft* típusú nagyüzem is lehetett egyszerre hatékony és a jobbagyaival, cselédjeivel a kor viszonyai között humánusan bánó mintagazdaság, és a hagyományosabb, a kései rendiségben már elmaradottnak számító, bevételeit inkább a földesúri járadékok rendszerére alapozó *Grundherrschaft* rideg, az alávetettséget és a szegénység kultúráját konzerváló uralmi szervezet. De mindennek az ellenkezőjére is hozhatnánk példákat. A piaci szempontból elmaradottabb, de patriarchálisabb és ezért akár ember-léptékűbben működő *Grundherrschaft*hoz képest a bevételeit, jövedelmeit maximalizáló, a humán

bázisra is hideg racionalitással tekintő *Gutsherrschaft*, jóllehet üzemként hatékonyabb volt, az általa uralt társadalom szövetét sokkal inkább primitív szinten homogenizálta és roncsolta. A 19. századi Magyarországon, a rendiség alkonyán és a polgári kor hajnalán párhuzamos agrártársadalmi világok éltek egymás mellett. Egy-egy kisebb régióban, sőt birtokosonként is eltérő gazdálkodási lehetőségeket, stratégiákat találunk, amelyek nem egyszer mozaikszerűen helyezkedtek el egymás mellett.

Harmadsorban a Kárpát-medence is illeszkedik abba az európai modellbe, amely egy angliai központú, nyugatról keletre, délkeletre tartó fejlettségi lejtő mentén írja le a kontinens gazdaságtörténetét. A modellbe jól illeszkedően, a Bécshez mint centrumhoz gravitáló mai észak-nyugat magyarországi és az egykor a Felvidék nyugati részét alkotó területek gazdasági teljesítménye és életminőségi mutatói magasabb értéket mutatnak, mint a később újra települt hódoltsági vidékek, vagy az ország keleti részei. Ezzel együtt a mozaikos szerkezet, egy-egy fejlettebb (mező)városi vagy bortermelő övezet enklávé-szerű kiugrása sokban árnyalja e sematikus képet.

Egy további lényeges faktor, hogy a struktúrákban gondolkodó társadalomkutató gyakran hajlamos megfélekezni az egyén szabad akaratáról, az érdekei és értékei mentén döntő emberről. Akár a jelenben, amikor egy-egy vállalat vezetésének személyzeti stratégiája meghatározó a munkatársak közérzetének alakulásában, s ennek megfelelően egymás mellett működnek a családbarát és a beosztottakat pótolható „humán erőforrásként” kezelő multik, a történeti időben is elmondható, hogy egy-egy főúri család emberképe, az általuk elvárt vagy eltűrt uralmi gyakorlat nagyban visszahatott az adott uradalom területén élők lehetőségeire, mozgásterére, értve ez alatt úgy az alattvalók anyagi gyarapodását, mint a községi autonómiák védőernyője alatt megerősödő, az újtól nem elzárkózó, vállalkozni, kockáztatni képes maga ura ember polgárius vonásokat mutató ideáljának elterjedését és megerősödését.

Mindezeket szem előtt tartva, egy az uradalmak társadalomszervező funkcióit feltáró vizsgálatnak ezért egyszerre kell törekednie

- 1) a történeti és földrajzi meghatározottság körébe sorolható jellemzők,
- 2) az uradalom mint üzem és társadalomszervezet és

3) mindazon, a működést meghatározó személyi konstellációk (utóbbi esetben pontosabban az ezekről legalább nyomokban hírt adó információmorzsák, pl. a birtokos és gazdatisztjeinek műveltsége) feltárására, amelyek együttes szemlélése lehetővé teszi a típusalkotást, az uradalmak közvetítette eltérő társadalomszervezeti mintázatok rekonstrukcióját.

A kutatócsoport soproni workshopja mindazonáltal arra is rámutatott, hogy még a közkeletűnek vélt, egyértelmű jelentésűnek hitt tudáselemek, forrásértelmezések sem szolgálhatnak magától értetődő kiindulópontul. S miközben a számtalan részletkérdés a további tisztázás irányába vonja a kutató érdeklődését, mindenkor szem előtt kell tartanunk, hogy az uradalmak jelen kutatásban elsősorban mint a társadalmat megszervező uralmi és gazdasági keretek érdekesekek, s nem pedig önmagukban. Figyelmünket végső soron arra kell összpontosítani, hogy mivel magyarázhatók a társadalomtörténetileg releváns regionális különbségek, e kérdéskör megválaszolásakor pedig megkerülhetetlen a nagybirtok, ennek üzemi egységeként pedig az uradalmak vizsgálata.

Wohlmuth Ferenc 1855. július 27-én született a Sopron, illetve Harka melletti Sopronnyéken (Neckenmarkt, Au.). Iskoláit Sopronban, majd Győrben, a bencéseknel folytatta, s 1881-ben szentelték pappá. Nezsider, Sopronkeresztúr, Harka és Bánfalva után 1894-ben került a Győri Egyházmegyéhez tartozó Császár községbe plébánosnak. Új helyén az ökumenizmus jegyében szolgált, hiszen a körülbelül 2400 lelkes helységben csak 700 körüli volt a katolikusok száma, a többiek nagy többsége református volt. Wohlmuth huszonöt éven át végezte lelkesi szolgálatait a falu teljes lakosságának megelégedésére. Szociális érzékenységét mutatja, hogy nem sokkal a halála előtt, 1919-ben vállalta el egy 13 éves árva kislány nevelését. Erre a célra adományokat is gyűjtött, melyet azonban később a Tanácsköztársaság idején elvettek tőle. (A kislányt később herceg Batthyány-Strattmann László szemészorvos vette pártfogásába.)

Wohlmuth Ferencet 1919. június 5-én koholt vádak alapján kivégezték és felakasztották. Nincs rá forrásunk, de a hagyomány szerint több református birtokos felajánlotta a vagyonát az atya életéért cserébe, ezt azonban kivégzői visszautasították. (Beke Gyöngyi, Császár polgármesterasszonyának közlése szerint dédapja volt az egyik nagygazda, aki ökröket is felajánlott, továbbá komoly anyagi áldozatot is vállalt volna a plébános szabadon bocsátásáért cserébe.)

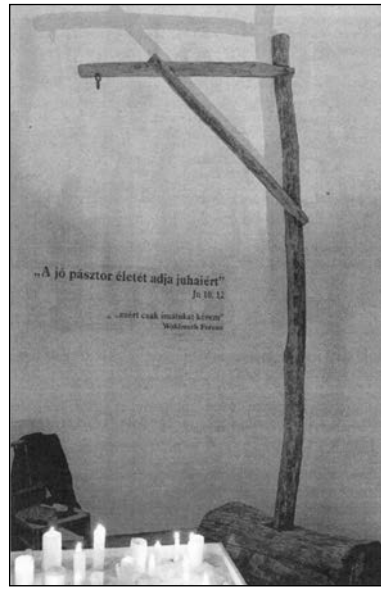
Az egész falut dobszó kíséretében kirendelték a kivégzésre. Először lőfegyverrel akarták meggyilkolni, de azt „túl hangosnak” találták, ezért végül a „közérdekre” hivatkozva az akasztás mellett döntöttek. Nyilvánvalóan azonban, hogy a megszegyenyítés, az erkölcsileg és fizikailag is fájdalmasabb halál volt a kitűzött cél, melyben a terror gögje is megmutatkozott. A rögtönítélő bíróság vezetője, Lantos-Löwy Bertalan közölte: „A csuhásnak lógnia kell!” A falusi asztalosok csak a szuronyok árnyékában voltak hajlandóak megácsolni a leendő akasztófát. Császár káplánja, Szabó Géza elérte, hogy a kivégzés előtt közösen imádkozhatott plébánosával. A síró káplánt jellemzően Wohlmuth vigasztalta következő szavakkal: „Ne sírjon káplán úr, én már készen vagyok és nyugodtan megyek a halál elé.”

Hóhérai cinikusan arra kötelezték Wohlmuth-ot, hogy szóljon az utolsó szó jogán. *„Hatvannégy esztendőm – mondta –, és ebből huszonöt évet szenteltem plébánosként a császáriaknak. Életem utolsó pillanataiban állok előttetek. Elmegyek, mert elveimért pusztulnom kell. Sokat dolgoztam értetek, hogy boldogok legyetek. Ezért csak imáitokat kérem. Isten veletek.”* Ezek a gondolatok olvashatók Wohlmuth síremlékén is. Breviáriumát a kivégzéskor magánál tartotta. Szenttanúk szerint, miután a rögtönítélő törvényszék egyik tagja kirúgta a széket alóla, még percekig hagyták himbálózni az agonizáló testet, sőt még lóbálták is mind a négy égtáj felé.

1920 és 1945 között számos megemlékezés volt vértanúsága színhelyén. Emléktáblát is emeltek a helyen, melyet 1945-ben az új rend képviselői össze akarták törni, az ezzel

1. kép. Wohlmuth Ferenc arcképe

2. kép. Wohlmuth bitófája, melyet a mai napig őriznek a templomban

megbízott személy azonban évtizedekig padlásán rejtegette. A padláson őrzött emléktáblát az 1990-es években visszahelyezték a községi hivatal falára.

Wohlmuth Ferenc halálának kilencvenedik évfordulóján, 2009. június 5-én Pápai Lajos megyéspüspök fehér mészkőszobrot avatott fel, melyet az alkotó Illyés András szobrászművész mutatott be. Az életnagyságú alkotás Wohlmuth-ot papi ruhában, jobb kezében keresztet tartva ábrázolja. Lábánál kötél.

2016-ban elindították Wohlmuth Ferenc boldoggá avatási eljárását. Sopronnyéken (Neckenmarkt, Au.) megalakult a Wohlmuth-társaság, mely kitűnően működik együtt a császári Wohlmuth Ferenc Alapítvánnyal. Nagyszerű példája ez a határon átnyúló közös gondolkodásnak, a közös emlék ápolásának és a boldoggá avatás előkészületeinek. Az Alapítvány alapító okirata Wohlmuth Ferenc idézettel kezdődik: „Sokat fáradoztam értetek, hogy boldogok legyetek, ezért csak imátokat kérem. Az Úrjézusnál rögtön imádkozni fogok azért, hogy elveitek és az én elvem, amiért meg kell halnom, rövid időn belül győzedelmeskedjen.” Majd így folytatódik: (...) Az Alapítvány létrehozásával a Hit évében a köz és a kultúra javát szolgálva ápolni kívánjuk a vallási hagyományokat, Wohlmuth Ferenc emlékét és az általa képviselt értékeket, jó együttműködési kapcsolatok kialakítására törekszünk hasonló szellemiségű hazai és nemzetközi intézményekkel.

Nem messze a soproni Mucktól, illetve a Kaltes Bründltől sem nagy távolságra található a Wohlmuth-kereszt – a környékbeliek csak nyéki erdőnek nevezik – melyet az osztrák hívők, főként sopronnyékiek emeltek a vértanú pap emlékének 1999–2000-ben. A hős pap életét és vértanú halálát szülőfalujának jelenlegi plébánosa Mag. Konrad Haspel

írta meg német nyelven, „Für euch abgemüht” (Értetek áldozta életét) címmel. Magyar részről a vértanú pap életét a 2013 márciusában elhunyt győri városplébános, dr. Galavits József kutatta.

Császár plébánosa, Író Sándor felkérte Tarics Pétert a felvidéki származású rendezőt, színészt, forgatókönyvírót, hogy írjon Wohlmuth-ról is dokumentum-jellegű irodalmi művet. A „Vértanú Krisztus erejéből – Wohlmuth Ferenc keresztútja” című monodráma ősbemutatójára 2014 augusztusában Révkomáromban, a Selye János Gimnázium dísztermében került sor. Az egyórás, háromszereplős darabot némi idő elteltével a császári katolikus templomban is nagy sikerrel állították „színpadra”. Tarics Péter, a darab írója és rendezője a sajtónak elárulta, hogy a produkció a Felvidékről indult ugyan, de megye tovább Kárpát-medencei körútjára, hiszen számos meghívást kaptak már. Mindehhez kapcsolódóan az író ekképpen szólt, érdemes öt szó szerint idézni: „Egyrészt Wohlmuth Ferenc életútját és mártírhalálát szeretnénk minél több nézővel megismertetni, másrészt a darabbal a katolikusok és reformátusok közti barátságot, az ökumenizmust szeretnénk sokfelé hirdetni. E téren jó példával jár elől a Komáromhoz közeli Császár község, amely lakosainak kétharmada református, az ott élők mégis követendő módon őrzik a hajdani katolikus atya emlékét, a református polgármestert őszinte barátság fűzi a helyi katolikus paphoz. Várjuk a hozzájuk hasonlóképpen gondolkodó érdeklődők további meghívásait is, hiszen ilyen településeken nagyon jó érzés fellépni.”

3. kép. Wohlmuth Ferenc szobra

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

Írás a porban. Születésnap-i beszélgetés
Rakovszky Zsuzsával¹

Életútinterjúkat írok, ami kicsit más, mint amit készíteni szoktak veled. Hosszabb és alaposabban vizsgálja a felmenőket, a gyermek- és ifjúkort. A családról innen-onnan kis mozaikok élnek bennem, egy részüket a levéltári kutatásaid során említetted, másokról beszéltél, írtál valahol. Itt az alkalom, hogy pótoljam a hiányokat! Azt tudom, hogy édesapád, Rakovszky Tibor politikus volt, képviselő, egy ideig miniszteri segédtitkár. Édesanyád, Szűcs Zsuzsa² családja a Felvidékről érkezett.

Anyai nagyapám tanító volt, aki az I. világháborút követően nem esküdött fel az új csehszlovák államra, ami az állami foglalkoztatás feltétele volt. Így átjöttek Magyarországra a három gyerekkel és Nana nevű dadájukkal, aki később az én dadám is lett.³ Édesapám, aki jóval idősebb volt anyámnál, ekkor már fiatal felnőtt volt. Elvégezte a jogot, tüzértiszti beosztásban katonáskodott. A leszerelését és a Felvidék elcsatolását követően érkezett Sopronba, később Árpád öccse is követte. Talán azért választották ezt a várost, mert közel volt Pozsonyhoz, ahol korán megözvegyült nagyanyám élt. Valamiféle rokonság is lehetett itt, az unokatestvérem, aki kislány korában, a II. világháború után többször nyaralt a szüleimmél, emlékezik idős hölgyekre, akiket látogattak. Hogy pontosan kik lehettek ők, arról én már semmit nem tudok.

Apám jogászként a vármegyeházában helyezkedett el, Zsembery István⁴ majd Simon Elemér⁵ főispánsága alatt. Idővel főszolgabíró lett, végül főispáni titkárként került el 1927-ben. 1931-ben képviselő lett, ha jól tudom, 1937-ig kisgazda párti, azután független. 1939-ben már nem választották meg. A soproni népszavazást megelőzően részt vett az akkori történesekben, Somogyvári Gyula az És mégis élünk⁶ című könyvében név szerint is megemlíti. Azt nem tudom pontosan, milyen minőségben vett részt a nyugat-magyarországi felkelésben. Nem verték nagydobra, ha valaki a közigazgatásból fegyveresen, vagy akár csak a szervezésben is részt vett benne. A későbbi képviselői életrajzában, amely

¹ Az írás több, 2015 és 2020 között felvett beszélgetés hangfelvételei alapján készült. A Soproni Szemle ezzel az interjúval köszönti a 70 éves Rakovszky Zsuzsát.

² Szűcs Zsuzsanna (Privigyé, 1918 – Sopron, 1981)

³ Mellus Anna (Privigyé? 1889 körül – Sopron, 1961)

⁴ Zsembery István (1871–1942) politikus, 1921-ben Sopron város és Sopron megye kormánybiztos főispánja.

⁵ Vitéz Simon Elemér (1875–1953) politikus, 1922 és 1935 között Sopron vármegye főispánja, 1935–1944 között a Magyar Vöröskereszt elnöke, felsőházi tag.

⁶ *Vitéz Somogyváry Gyula: És mégis élünk.* Az eredeti megjelenés éve 1936.

megtalálható az interneten, az áll, nagy érdemei voltak abban, hogy Sopron magyar maradt. Nem részletezik, pontosan mik voltak ezek az érdemek. Részt vett magának a népszavazásnak a szervezésében is, ez már legális tevékenység volt.

Mikor született?

1893-ban. Ahogy elvégezte a jogot, rögtön bevonult. Egészen fiatalon került Sopronba. A testvére akkor is a városban maradt, amikor ő elkerült innen. Mintha a takarékpénztárban helyezkedett volna el. Valószínűleg nem végzett egyetemet, közbejött a háború. Őt már nem ismertem, csak az özvegyét, Gömöri Erzsébetet. A családban Lieschennek hívtuk, illetve tántinak (én kisgyerekként Tánti néninek, mert azt hittem, az a keresztnéve.) Ő volt az egyik öreg hölgy, akit anyám meghívott a családi ünnepekre, karácsonykor, húsvétkor (vagy legalábbis akkor öregnek éreztem, bár lehet, hogy nem is volt nagyon idős). A másik Jeszenszky, mert a családi hagyomány szerint szegről-végről rokonságban állunk a Jeszenszky családdal. Ő volt a tiszteletbeli nagymamám.

Mit tudsz az apai nagyapáról?

Községi jegyző volt Szenicén.⁷

Kimutatható valamilyen kapcsolat ama Rakovszkyval, akit az ónodi országgyűlésen az „Eb ura fakó” felkiáltással megölték?

Igen, tudtommal az egyik felmenőnk volt.

A család tehát a megyei hivatalvállaló nemességhez tartozott valamikor.

Ami a nagyapámat illeti, ő már lecsúszott, szegény családba született. Az anyakönyvekből az is kiderült, hogy a dédpapa tímármester volt, a dédmama 15 évesen ment hozzá.

Amikor a kisenemesi famíliáknak annyira felaprózódott már a birtoka, hogy nem tudta eltartani őket, gyakran előfordult, hogy mesterséget tanultak.

Nagyon sok gyerek volt és úgy tűnik, a férfiak korán haltak, az asszonyok korán megözvegyültek. A nagypapa már jegyzősködött. Volt a családnak egy nevesebb, birtokos ága, akik talán segítették a szegény rokonokat. Szenicén, ahol nagypapám jegyzősködött, nekik is volt birtokuk. Másként nem tudom, a 11 gyerekes családba született nagyapámat hogyan taníttathatta volna korán megözvegyült dédanyám. De erről semmi biztosat nem tudok, csak annyit, hogy végül jegyző lett, amihez, gondolom, legalább érettségi mindenképpen kellett, és talán az is, hogy elvett egy Soóky-lányt, akinek a családjában magas rangú megyei hivatalnokok is akadtak.

Ehhez a tekintélyesebb ághoz tartoztak a jeles Rakovszky-ikrek, akik az országos politikában is jelen voltak.

⁷ Ma Senica, város Szlovákiában

Igen, ők voltak azok a bizonyos rokonok, akiknek birtokuk volt Szeniczén, illetve az ő felmenőiknek. Rakovszky Iván⁸ az 1920-as évek közepén a Bethlen kormányban belügyminiszter volt. 1944-ben kultuszminiszter a Lakatos kormányban, majdnem ő lett a miniszterelnök-helyettes, de a németek nem akarták. A politikai szerepvállalásán túl a Közmunkatanács elnökeként is híres volt. A sikertelen kiugrás, október 15. után úgy tudom, őt is elvitte a Gestapo. Az ötvenes évek elején kitelepítették, Jászapátiban halt meg. Az unokaöccsével szoktunk levelezni, aki München mellett él. Az ő édesapja, István, Iván ikertestvére, ugyancsak képviselő volt és a Magyar Teniszsövetség elnöke. Ezenfelül mindketten verseket írtak, sőt az édesapjuk is, akit szintén Istvánnak hívtak. Ifjabb Istvántól van is egy verseskötetem, még régen kaptam valakitől, aki egy antikváriumban találta.

Az anyai nagyapám tanító volt, ahogy már említettem. Miután átjöttek Magyarországra, Kőbányán lett igazgató tanító. Nem volt közük Sopronhoz. Ide a szüleim a háború után jöttek vissza, mert édesapám hűvösvölgyi lakását bombatalálat érte. Egy darabig az öcscsééknél laktak, azután a Kürti fényképész⁹ bérelték a Torna utcai lakást. Jött az államosítás és a lakást kiutalták a benne lakóknak.

Édesapád tehát a leszerelését követően került Sopronba, ahol fiatal jogászként 1927-ig a megyeházán állt alkalmazásban. Hogyan jutott tovább, magasabb pozíciókba?

Sztranyovszky Sándor belügyi államtitkár mellett lett segédtitkár. Hogyan került oda, arról nem tudok semmit. Rakovszky Iván esetleges támogatása mellett pozitívumot jelenthetett a népszavazás érdekében végzett tevékenysége. 1931-ben választották meg képviselőnek Kapuvár, majd Sopron környékén.

Hogyan élte át a háborút? Azt tudom, hogy a németek bevonulása után Sopronkőhidára került.

Igen, részt vett az ellenállásban. Tudtommal a nyilas hatalomátvétel után vitték el. Túlélte Kőhidát, valamelyik német faluban engedték szabadon az amerikaiak, de nagyon betegesen jött haza.

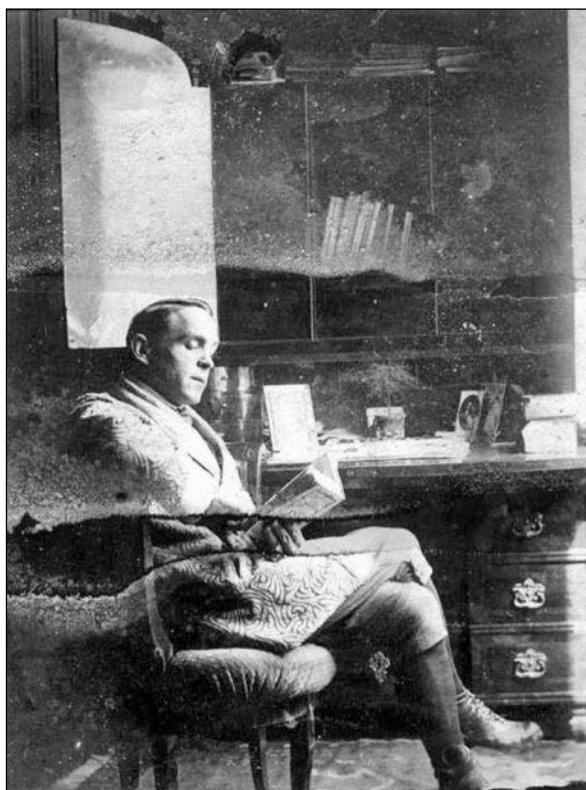
Említetted, hogy együtt raboskodtak Jávor Pállal, a híres színésszel.

Igen. Jávor írt egy könyvet erről az időszakról, abban az édesapámat is említi.¹⁰

⁸ Rakovszky Iván (1885–1960) politikus, országgyűlési képviselő, majd 1922 és 1926 között belügyminiszter Bethlen István kormányában, 1928-tól 1935-ig a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke. 1944. augusztus 29-től október 16-ig a Lakatos kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Belügyminisztersége alatt a nevéhez fűződött a rendőrség újjászervezése, a vármegyei törvényhatóságok reformja.

⁹ Kürti D. Dezső fényképész. 1913 és 1937 között üzemeltetett műtermet a Torna utca 14., ma 22. alatti épületben. Forrás: <https://sopronanno.hu/bejegyzes/fenykepesz-a-torna-utcaban>

¹⁰ Jávor Pál: Egy színész elmondja. Budapest, 1946., 1987., 1989.

I. kép. A fiatal Rakovszky Tibor

Mikor találkozott édesanyáddal?

A háború előtt. Még élt édesapám előző felesége, akit elmebetegintézetben kezeltek. Volt valamilyen törvény, hogy elmebetegtől nem lehet elválni. 1944-ben meghalt a feleség, Bauer Olga, ekkor viszont elvitték édesapámat, anyám a háború utolsó hónapjait édesapám rokonainál töltötte. Amikor ők, mint katonatiszt-család, Nyugatra távoztak, az első feleség családja, Bauerék vették pártfogásukba Szombathelyen. Innét járt át Kőhidára édesapámat látogatni. Mesélte, hogy autóstoppal utazott, mert a vonatközlekedés akkor már nemigen működött. Olga édesapja, Mihály szintén képviselőkodott a századelőn, Nagymarton országgyűlési képviselője volt. Röjtökön, majd a Vas megyei Herényben volt kastélyuk. Édesapám Berg Miksán keresztül ismerhette meg a Bauer-családot,¹¹ az esküvői tanújuk is ő volt. A pozsonyi egyetemen tanult jogot, onnét ismerhették egymást. Ő vásárolta meg Baueréktől a röjtöki kastélyt. Ebből a házasságból egy féltestvérem született, Mária, akit a családban Bébinek nevezünk.

¹¹ Bárány Berg Miksa (1895–1960) földbirtokos, országgyűlési képviselő, főispán.

Anyukám 25 évvel volt fiatalabb apámnál, Budapesten találkoztak. Úgy tudom, anyai nagynénémnél ismerkedtek össze, akit egy orvos vett feleségül. Ugyan anyai nagyapám halála után nehéz anyagi helyzetbe került a család, ők jó körülmények között éltek, volt egy házuk Kőbányán, ahol nagy társas élet folyt. Ezt a házat még én is ismertem, megmaradt a háború után, néha ott szálltunk meg anyámmal, ha Pesten voltunk. Máskor meg György nagybátyáméknál, aki zenés vígjátékokat írt a háború után.

A nővéreddel tartottátok a kapcsolatot?

Igen. Ő a háború alatt férjhez ment egy olasz orvoshoz, pár évvel később kivándoroltak Venezuelába. Onnan küldtek csomagokat, egészen addig, amíg édesanyám újra férjhez nem ment. Ikka kakaót, szardíniát kaptunk. Balett-táncosnő volt a szardínia dobozán, erre máig emlékszem. Úgy rémlik, nem közvetlenül küldték az élelmiszereket, kuponokat kaptunk, amiket be lehetett váltani. Emellett ruhák is érkeztek, amiket édesanyám eladott. Így jutottunk egy kis mellékes jövedelemhez, erről írtam is. Itthon akkoriban csak csúf konfekció ruhákat lehetett kapni.

Amikor visszatértek a szüleid Sopronba, édesapád egészsége már megromlott. Gondolom, ez valamilyen módon összefüggésben volt az előző évek megpróbáltatásaival.

A háború után már nem tudott dolgozni. Lebénult, kisebb agyvérzése lehetett. Ráadásul nagyon szegények voltak. Édesapámnak részvényekben lehetett némi pénze, de azok a háború után már nem értek semmit. Volt a közelben egy kis földje, talán annak a jövedel-

2. kép. Rakovszky Zsuzsa édesapjával, 1951.

3. kép. Édesanyjával az 1950-es évek első felében.

méből, később bútorok, egyebek eladásából éltek, a venezuelai segítség is működött. Fehérvérúságban halt meg 58 évesen, 1952 januárban. Én 1950 decemberében születtem, alig múltam egy éves, amikor meghalt.

Anyukád mivel foglalkozott?

Ápolónőnek készült, de hamar rájött, hogy nem bír vért látni. Kereskedelmi érettségit tett, és a háború előtt egy gyümölcsexport cégnél dolgozott. Később, Sopronban gépírónőként helyezkedett el, elvégzett mindenféle tanfolyamot, pénzügyi előadóként ment nyugdíjba. Egy ideig Sopronkőhidán dolgozott. A börtönhöz tartozott egy textilgyári kirendeltség, amely később egyesült a Pamutiparral. Emlékszem, hajnalban teherautón vitték ki őket Kőhidára. A Pamutiparnál talán egy vagy két évig maradt, később az Afit elődjéhez, az autógyárba került.

Hogyan telt a gyermekkorod ebben a sok szempontból nehéz helyzetben?

Erről az időszakról sok minden olvasható a *Hullócsillag évében*.¹² Erős kötődésem alakult ki a városhoz, jól éreztem magam itt. Volt egy lehetőség, felmehettünk volna Pestre, de én kézzel-lábbal tiltakoztam. Nem akartam elmenni.

¹² Rakovszky Zsuzsa: *A hullócsillag éve* Budapest, 2005.

4. kép. Gyerekkori karácsony

Ahogy megírtad, idős néniket és bácsikat, öreg katonatisztek családjait, özvegyeit látogattátok, egy nagy múltú, de az új világban lecsúszott réteg képviselőit. Éles emlékeid maradtak fenn, gyerekként is érzékelted a helyzet fonák voltát.

Még Thurner polgármester özvegyénél is jártunk egyszer, csak akkor nem tudtam, ki ő. Emlékeztem rá, hol volt a lakás, végül fényképekről sikerült beazonosítani. A többi idős hölgynek legfeljebb a keresztnévére emlékszem.

Milyen iskolákba jártál?

A volt evangélikus elemibe, a mai Evangélikus Házba. Akkor Zrínyi Ilona Állami Leányiskolának hívták. Az óvodát és az iskolát sem szerettem. A tanárain többsége már meghalt, legutóbb éppen a középiskolai osztályfőnököm. A Martos Flóra-ba jártam, a mai Eötvös-be, mivel ott lehetett angol tanulni, és talán még a Széchenyi Gimnáziumban. Anyám régi barátnője volt a gondnok. Az egyetemre angol-magyar szakra mentem.

Mikor dőlt el, hogy az angol lesz az egyik szakod?

Adódott. Azt tanultam, sokat olvastam angolul.

Vettél különórát?

A szomszéd lány az egyetemi felvételijére készült, vele jártunk el egy egyetemista fiúhoz, később én egy ideig egyedül is. Ezeknek a különóráknak a hatására kezdtem az első gimnázium után angolul olvasni. Agatha Christie-től a *Halál a Niluson* volt az első kötet, amin végigrágtam magam. Egy nagyon öreg angol szótáram volt, amiben nem szavak, hanem szócikkek voltak, azt használtam. Agatha Christie után Katherine Mansfield novellái következtek, azután egy Maugham-regény. A Mansfield-novelláknak még ma is emlékszem minden részletére, igaz, azóta fordítottam is néhányat.

Hogyan alakult a családi életetek? Anyukád újra férjhez ment a 60-as évek elején.

1962 tavaszán, amikor én 11 éves voltam. Néhány hónappal korábban halt meg Nana, az édesanyámmal közös dajkánk, akiről sokat írtam a *Hullócsillagban*. 1918-ban jött át a családdal Magyarországra. Nevelőapám¹³ Erdélyből származott, hosszú ideig raboskodott Szibériában. A felesége terhes volt, amikor elvitték, a kisbaba meghalt. 1955-ben jött haza, a felesége közben férjhez ment. Nem engedték vissza Erdélybe, Pestre sem. Választhatott egy vidéki várost, így került Sopronba. Hozzánk került albérlőnek, mert kiadtuk az egyik szobát. Amikor a könyvtár szakos unokatestvérem ide került az egyetemre, anyám fölmondott neki, de visszajárt udvarolni és végül hét év után sikerrel járt.

Hogyan fogadtad, hogy idegen került a családba?

A nevelőapámat nem tekintettem idegennek, albérlő korában csüggtem rajta, mint apátólékon. Kamasz koromban pedig annyi minden más foglalkoztatott már, nem az ő magánéletük.

Az új házasságban nem gondoltak családalapításra?

Nem hiszem, hogy ilyesmit terveztek volna. 44 éves volt anyu, amikor összeházasodtak. Sajnos korán, 63 évesen halt meg, pár hónap alatt vitte el a rák. 54 évesen érte egy kisebb agytrombózis féle, ami után már nem ment vissza dolgozni. Félő volt, hogy megismétlődik a stroke, de végül nem ebbe halt bele.

Máig vannak barátnőid a városban, akikkel összejársz. Mennyire voltak intenzívek a gyermek- és kamaszkori soproni kapcsolatok?

Különböző periódusok voltak. A házban több gyerek nevelkedett. Sokat voltam együtt egy testvérpárral, a fiúval nagyjából egykorúak voltunk, a nővére két évvel volt idősebb. A szomszédos házban lakott egy Jutkával egyidős másik kislány, és a kerítés félig-meddig ki volt dőlve, azon jártunk át egymáshoz. Ez az a ház, ahol sokáig a hatalmas pocsolva volt egy megkezdett, majd félbehagyott építkezés helyén. Mostanra társasház került rá. Velük sokat voltunk együtt, óvodás koromban főleg Lacikával, később inkább Jutkával, a nővérével. Sajnos, ő meghalt néhány éve.

¹³ Majoros József (Szentdemeter, 1913 – Sopron, 1997)

Erről elég sok olvasható a *Hullócsillagban*. Mit szoltak hozzá, hogy megírtad őket?

Nem tudom. A leírtak és a valóság kapcsolata amúgy is nagyon áttételes. Kisgyerekkoromban az udvaron töltöttem a fél életemet, egyedül, vagy velük. Az általánosban volt egy barátnóm, akivel egy napon születünk. Felsőben csapódott hozzánk két másik lány. Egyikükkel máig tartom a kapcsolatot, a másik elkerült a városból, meghalt már. A gimnáziumban nem nagyon szereztem barátokat. Jobban éreztem magam, mint az általánosban, de nem voltak meghatározó élményeim. Bár a matematika tanárnőmet nagyon szerettem, neki köszönhetően a matematikát is megkedveltem. Az osztálytársaimmal viszont akkoriban nem kötődtek szorosabb barátságok. Érdekes, hogy most, mióta visszajöttünk Sopronba, olyanokkal éledtek fel a gimnáziumi kapcsolatok, akikkel annak idején semmi közös nem volt bennünk, nagyon mások voltunk. Az élet valahogy összezsírozta bennünket.

Mikor kezdted el olvasni?

Négy éves koromban. Verset is óvodás koromtól írtam, illetve az elsőket még anyunak diktáltam. A tanároknak ehhez nem volt közük.

Nem tudtak róla?

Titkoltam. A középiskolában egy darabig inkább a matematika iránt mutattam érdeklődést. Az írást és az olvasást is magánügynek tekintettem.

A férjed matematikus volt, a fiad pedig elméleti fizikus, ősztől Stanfordban ösztöndíjas.¹⁴

A későbbi férjem¹⁵ itt kezdett a főiskolán, mert az édesapja erdőmérnök volt. 2-3 év után jelentkezett matematika szakra. Budapestre. Abban állapotunk meg, hogy én is felmegyek utána. Nem jelentkeztem az érettségi után rögtön egyetemre. Független akartam lenni, a gimnázium alatt el is végeztem estin a gyors- és gépipró iskolát, úgy gondoltam, gépipróként fogok elhelyezkedni. Végül a Fésűsfonóba kerültem, a meóba. Jogász végzettségű nevelőapám is ebben a gyárban dolgozott, raktáros volt. Végül csak egy évig maradtam, pedig szerettem ott lenni. Volt egy nagyon kedves kolléganóm, afféle pótanyám.

Említetted, hogy az első versed négy éves korodban született. Teljesen magadtól jutottál el oda, hogy irodalommal akarsz foglalkozni?

Attól függ, mit értünk azon, hogy irodalommal foglalkozni. Verseket valószínűleg azért kezdtem írni, mert anyám sok verset olvasott nekem, a János vitézt, a Toldit... A bölcsészkarra meg azért jelentkeztem, mert akkor, ahogy már említettem, Pestre szerettem volna kerülni, és ez látszott a legegyszerűbbnek, főleg az angol miatt. Egy híján maximális pontszámot szereztem, de helyhiány miatt nem vettek fel Budapestre.

¹⁴ Rakovszky Tibor (1992)

¹⁵ Márkus András matematikus (1949–2005)

5. kép: Édesanyjával és féltestvérével Sopronban, 1965.

Nem volt tökéletes a káderlapod.

Biztosan az is közrejátszott. Így kötöttem ki Debrecenben. Oda elegendő volt ez a pontszám. Nagyon megszerettem, talán mert kisvárosiasabb, mint a főváros. Ráadásul először voltam független, egyedül, albérletben laktam. A férjem Budapestre került, a következő évben én is átjelentkeztem az ELTÉ-re. Sikerült, de kevésbé éreztem ott jól magam. A két egyetem sokban különbözött. Debrecenben komolyabb, iskolásabb volt az oktatás, keményen tanították az angolt. Az ELTÉ-n azt feltételezték, már tudjuk a nyelvet.

Volt olyan tanárod, aki hatott rád?

Magyarból Németh G. Bélához jártunk harmadikban. Sokáig látogattam a speciális kollégiumait, már dolgoztam, amikor még mindig visszajártam hozzá. Angolból nagyon jelentékeny egyéniségek tanítottak, Géher István, Kodolányi Gyula, Ruttkai Kálmán tanár úr. Egri Pétert¹⁶ kedveltem, hozzá diákköri dolgozatot is írtam. Azért szerettem, mert nála nem lehetett mellébeszélni: angol és amerikai drámát tanított, ha jól emlékszem, és min-

¹⁶ Géher István (1940–2012) költő, műfordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár, Kodolányi Gyula (1942–) költő, műfordító, irodalomtörténész, Illyés Gyula veje. Ruttkai Kálmán (1922–2010) irodalomtörténész, egyetemi tanár, Egri Péter (1932–2002) irodalomtörténész, egyetemi tanár.

dig meg kellett mondani két szóban, mi a dráma konfliktusa. Nála nem volt olyan, mint sok másik órán, hogy a rámenős pesti fiúk átvették a szót és nem arról szólt az óra, amiről kellett volna, hanem arról, hogy ők mit olvastak az előző héten.

Nem könnyű vidékiként asszimilálódni a nagy Budapesten, olyan csoporttársak között, akik kevésbé gátlásosak, több tapasztalattal, naprakészebb műveltséggel rendelkeznek, ismerik az aktuális „menő” dolgokat, amikről feltétlenül tudni illik. Ezt annak idején én is megtapasztaltam. A kollégiumot pedig egyáltalán nem szerettem.

Hát azt én sem. Örültem, amikor harmadévesen kikerültem. Még dolgoztak a szüleim és két keresővel, egy gyerekkel már nem járt a kollégium. András egy ismerőséhez kerültem, akinek a lányai csak hétvégén voltak otthon. Nagyon jól éreztem magam ott. Negyedéven összeházasodtunk, közös albérletet kerestünk. Az Istenhegyi úton laktunk öt évig 6 négyzetméteren, emeletes ágygal. Volt ugyan fürdő és konyhahasználat, de utóbbival nem nagyon éltünk. A főbérelővel és egy másik albérelő házaspárral kellett volna osztozkodni rajta. Abban a szép utcában ez volt az egyetlen csúf ház!

Amikor 1975-ben végeztél, hol kezdted el dolgozni?

Az Állami Gorkij Könyvtárban, ami most az Idegennyelvi Könyvtár. Négy évig dolgoztam ott, a végén már csak félidőben, akkor kezdtem el fordítani. A könyvtárban az idegen nyelvű cikk-katalógus építése lett a feladatom. Ha megjelent valamelyik íróról angolul valahol egy cikk, hír, arról készítettem egy cetlit. Ez a nap nyolc órájából felet sem tett ki. A maradék időben ügyeltem az olvasóteremben, közben is olvastam a lapokat. Az nagy élmény volt, hogy rendszeresen angol és amerikai újságokat olvashattam, amikhez másutt nem lehetett akkoriban hozzáférni. Még hozzá munkaidőben! Szerettem ott lenni, több volt kollégámmal máig tartjuk a kapcsolatot.

Az irodalom, a fordítás hogyan kezdődött? Arra gondolok, amikor elvitted valakinek a munkáidat, kiadókkal, szerkesztőkkel találkoztál.

Vas Istvánnak¹⁷ küldtem el a verseimet, egyetemista koromban. Őt nagyon szerettem, mint költőt és prózaírót is.

Hogyan történt ez?

Már nem igazán emlékszem. Talán a telefonkönyvben néztem ki a címét. Elolvasta őket, meghívott és beszélt róluk. Továbbküldött Réz Pálhoz, vagy talán a Kormoshoz.¹⁸ Azt hiszem, Kormos szerkesztett akkor egy antológiát fiatal költők verseiből, amiből azután

¹⁷ Vas István (1910–1991) Kossuth- és József Attila-díjas író, költő, műfordító. Harmadik felesége Szántó Piroska (1913–1999) festő, író.

¹⁸ Réz Pál (1930–2016) irodalomtörténész, fordító, kritikus. 1951-től a Szépirodalmi Kiadó, majd 1989-től a Holmi szerkesztője. Kormos István (1923–1977) költő, műfordító, szerkesztő, dramaturg.

nem lett semmi, de lett egy másik, a Madárúton.¹⁹ Réz a Szépirodalminál volt szerkesztő, ő mondta, hogy küldjek verseket a Magyar Nemzetnek, az Új Írásnak, aminek a szerkesztősége ugyanabban az épületben volt, a mai New York kávéházban.

Volt valamilyen kapcsolatod a FIJAK-kal,²⁰ vagy más, fiatal írókat, költőket összefogó társasággal?

Nem jártam semmiféle csoportba, ahogy később sem. Vas Istvánék lakásán is csak egyszer vagy kétszer fordultam meg összesen. Korábban néhány fiatal költő valóságos családtag volt náluk, de mire én megismertem őket, már idősebbek voltak, akkor erre már nem volt energiájuk.

Szántó Piroska visszaemlékezéséből, a Bálám szamarából tudom, hogy nagyon jó barátságban voltak például Görgey Gábor íróval, a később miniszterrel.

Ez biztosan így volt, Vas István halálhírére tőle tudtam meg. Egymás után szerepeltünk a rádióban egy műsorban, akkor mondta.

Említetted, hogy az Idegennyelvi Könyvtárban kezdted el a fordítást. Ez honnan jött? Később, szabadúszó korodban a mindennapi megélhetés fontos talpköve lett.

Nem szépirodalmi művekkel kezdtem, eleinte mindenféle szociológiai meg politológiai munkákat fordítottam a jogi egyetem egyik tanszékének. Amikor már jelentek meg itt-ott verseim, az Európa kiadótól kaptam néhány versfordítást, a Wordsworth és Coleridge-kötetbe, azután más kiadóktól mindenfélét.

Rögtön költőket kaptál?

Igen, ez végül is természetes. Versfordításnál tudni kell verselni, amire viszonylag kevesen képesek. Prózára több a vállalkozó! Verset már a középiskolában is próbáltam fordítani, igaz, csak szórakozásból, a tankönyv függelékéből Wordsworth-t és egy Burns-t. Nyilván azért kaptam először versfordítást, mert én magam kötött formájú verseket írtam, és ebből kiderült, hogy valószínűleg a fordításukkal is meg tudok birkózni. Bónuszként adtak 1-2 detektívregényt, ami jóval gyorsabban ment.

Optimalizálni próbáltam az időmet, hogy a munka után még maradjon a pénzkereső fordításra és a saját dolgaimra is. Ha az ember állásban van, az idő egy része óhatatlanul elmegy kávézásra, fecsegésre – nem mintha ez nem lenne kellemes –, értekezletre, meg egymásra. A fordításban az a jó, hogy a tiszta munkaidőn kívül szabad az ember. Mivel a könyvtárban nem fizettek valami jól, az albérletünk pedig drága volt, mint általában az albérletek, kellett csinálni mellette valamit. Így viszont nem maradt elég idő az írásra. Ezért először részmunkaidőben kezdtem dolgozni, azután szabadfoglalkozású lettem. Munka mellett nem könnyű írni. Így volt egy rövid szabadfoglalkozású időszak, ami bi-

¹⁹ Madárúton. 45 fiatal költő. Kozmosz könyvek. Szerk.: Vasy Géza, Budapest, 1979, 336.

²⁰ Fiatal Írók József Attila Köre, a 80-as évek elejétől JAK, József Attila Kör. Az Írószövetségben belül működő „ifjúsági tagozat”. Tagjai főként a Mozgó Világban publikáltak.

zonytalan jövedelmet jelentett, így egy időre megint állást vállaltam. Két évig dolgoztam az angol tanszéki könyvtárban 1979-től 1981-ig. Ez korántsem volt olyan kellemes, mint a Gorkijban, egyedül voltam könyvtáros, és a diákok percenként jöttek kikérni a kötelező olvasmányokat. Több teremben voltak a könyvek, kérőlap nem volt, én meg rohangáltam a termék között. Azóta is mélységesen tisztellem a pincéreket, hogy meg tudják jegyezni, melyik asztalnál ki mit rendelt – én nem tudtam. Két évig bírtam, a második évben már csak félidőben dolgoztam. Közben gépírónősködtem is, ugyanott. Még a középiskolában elvégeztem estin a gyors- és gépírást, mivel nagy volt bennem az önállósodási vágy. A kék keriben volt az iskola, a mai könyvtár helyén működött. Papirom van róla, hogy gyors- és gépírónő vagyok. Maig nagy hasznát veszem a gépelni tudásomnak. A tanszéki könyvtár után 1982 és 1986 között a Helikonnál voltam szerkesztő, ha jól emlékszem, „rendes” szerkesztő csak egy évig, azután már csak külsős. Bár ott csak egyszer egy héten jártunk be, egyeztetni kellett a szerzőkkel és fordítókkal, sürgetni őket, no, ez végképp nem volt nekem való munka. Amikor külsős lettem, fordítást és kontrolszerkesztést vállaltam. Így már nem kellett a szerzőket sürgetnem, bejárnom az értekezletre. Végül fokozatosan teljesen átmentem szabadúszásba.

Első folyóiratkiadványod az Új Írásban jelent meg 1976-ban, publikáltál a Magyar Nemzetben, 1979-ben több verssel jelentél meg a Madárúton antológiában. Hogyan állt össze az első köteted, a *Jóslatok és határidők*?²¹

A Móra Könyvkiadónak volt egy első kötetes sorozata. Annak a részlegnek külön neve is volt. Valamelyik kollégától hallottam róla, hogy van ilyen lehetőség. Nehezen gyűlt össze egy vékony kötetre való vers. Még a tanszéki könyvtárban dolgoztam. Volt, hogy ettem egy kis jeget, hogy piros legyen a torkom, elmentem betegszabadságra, így sikerült annyi verset összeírnom, hogy meglegyen a minimális sorszám.

A neved igazából egy évvel korábban, a Graves-díjnak köszönhetően lett széles körben ismert, amit az előző évben megjelent Strand című versesdre kaptál 1980-ban. Működik még a díj? Mostanában nem hallottam róla, hogy kiadnák.

Nem tudom. Lehet, hogy elfogyott a rendelkezésre álló összeg. A díjat saját műveinek a magyarországi honoráriumaiából alapította Robert Graves.²² És azok már nem nagyon jelennek meg, ahogy láttam. A kuratóriumból is meghalt szinte mindenki, Lator László a kivétel.

Ahogy említetted, nehezen jött össze az első kötetnyi vers, azóta sem tartozol a sokversű költők közé. Beszéltünk egyszer arról, hogy a versírásra nem lehet készülni, az mindig jön valahonnan. Hogyan működik a folyamat? Tőled, az elhatározásodtól teljesen függetlenül?

²¹ Rakovszky Zsuzsa: *Jóslatok és határidők*. Móra Kiadó, Kozmosz Könyvek sorozat, Budapest, 1981.

²² Robert Graves (1895–1985) angol költő, író, műfordító. Legismertebb művei az *Én*, *Claudius*, *Claudius*, az *Isten*, *Isten hozzád* Anglia. 1968-ban Magyarországra látogatott. Honoráriumából alapította a díjat, amit 1999-ig adtak ki.

Tulajdonképpen igen. Van, akinek napi szinten jön a versbe való, olyan a költői alkata. És van, aki olyankor tud verset írni, ha valami odébb mozdult a lelkében vagy az elméjében. Előfordul, hogy hozzáfogok egy vershez, sehogya se tetszik, újból próbálkozom másképp, és a végén rájövök: azért nem megy, mert ezt már egyszer megírtam. Mondhatni, kiírtam magamból, márpedig ugyanazt a verset sokszor megírni nem érdemes. Ha egy anyag már nem eleven, akkor csak afféle látszatvers lesz belőle, „versnek látszó tárgy”. Azt hiszem, ezért írtam viszonylag kevés verset. Másfelől ahogy haladt az idő, egyre közelebb kerültem a prózához. Persze nagyon különféle költők vannak, de azt hiszem, az igazi lírikust erős szenvedélyek és elfogultságok mozgatják, a saját nézőpontjából nézi a dolgokat. Azért is írok mostanában többnyire prózát, mert próbálok különböző szemszögekből megérteni dolgokat, belebújni mások bőrébe.

Ülsz a villamoson, a füled elkap egy beszédfozlányt, egy telefont, és bevillan valamilyen érzés, gondolat? Mi indítja el benned a változást, az alkotói folyamatot? Hogyan választod meg az írásod tárgyát?

Biztosan van olyan költő, aki így dolgozik. Nálam az ösztönzés inkább belülről jön. Pontosabban: ha találkozom valamivel a külvilágban, ami, mondhatni, „rimel” valamilyen belső állapotra vagy problémára. Van olyan is, hogy néhány verssor vagy versszak hónapokig vagy évekig jár a fejemben, míg a végén megtalálja a helyét: amikor rájövök, hogy mi is foglalkoztat valójában. Kialakul a versmag, ahogy nevezni szoktam, de a prózának is létezik efféle magja, ami magához vonzza a külvilágból, az olvasmányokból, innen-onnan az anyagot. Amikor ez a mag megvan, köré rendeződik, elhelyezkedik mellette a többi. Akkor már „csak” meg kell írni.

A verseidben fontos, olykor központi témaként korán megjelent az idő, ami történészként engem is foglalkoztat. Mikor bukkant fel nálad ez a fajta érdeklődés? Miről szóltak az első verseid, ha egyáltalán szóltak valamiről?

Az idő mást jelentett az első verseimben és mást a későbbiekben. Az első verseim arról szóltak, hogy áll az idő. A 70-es években íródtak, ami sokféle szempontból hozta ezt magával. Sokan érezték, hogy áll az idő, semmi nem változik. A magánéletemben akkor lettem felnőtt, és ez is okozott ilyen érzést, hogy minden eldőlt, mostantól nem változik semmi, a tulajdonképpeni életnek vége. Azután persze nem lett vége, de ezt nem lehetett előre tudni. Ami a későbbi verseimet illeti, azokban az idő múlása éppen a változást, a mindenféle veszteségeket hozza magával, számomra fontos, szeretett emberek halálát, de a tárgyi környezet változását is: bizonyos dolgok eltűntek, újak jöttek helyettük. A város is átalakult.

Megjelenik bennük a minden elmúlik, és mégis minden megmarad, a minden változik és semmi sem változik paradoxona.

Azt mondják a pszichológusok, legalábbis a mélylélektan, hogy a tudattalanban nem múlik az idő. Amit az ember a legfogékonyabb korában átél, és igazán mély nyomot hagy benne, az megmarad, az élete később is hasonló medrekben folyik. A szereplők esetleg

cserélődnek, már nem az anyához kötődik, hanem máséhoz, de a kötődés, a szorongás, az elválás mintázatai megmaradnak. Ennyiben nem múlnak el a dolgok. Annyiban meg igen, hogy cserélődik a személy, a helyszín, a cím, a tárgyak.

Valami hasonlót látok a Fortepanhoz²³ való vonzódásodban, a volt és a van találkozását, a múlt jelenét. Elmentél a kiállításra a Nemzeti Galériában?

Meghívtak a megnyitóra, tőlem vették a mottót is. Mivel áthelyezték az időpontot, nem értem oda, de a zárásra már igen, és egyszer közben is megnéztem a kiállítást. A Fortepanban az a legjobb, hogy állandóan változik és bővül, akármeddig lehet nézegetni. Ha az oldalra tévedek, mindig elvesz néhány órát.

A hatás az azonos című kötet verseiben is olvasható.²⁴ Az utolsó megjelent munkád²⁵ pedig már verses kisregény. Ez minnek köszönhető? Hogyan érkezett meg a változás, hogyan érett meg benned a gondolat, hogy ezt a regényt versben írod meg?

Ha nem a próza és vers, hanem az epika és vers felosztást tartjuk, akkor az epikához való közeledés és a lírától való távolodás a magyarázat. Mindig is szerettem volna verses regényt írni, amiben együtt van a líra és az epika. Arany László verses regényét, *A délibábok hősét* nagyon szerettem, talán innét is jött az ötlet. A *Történesek* igazából csak verses kisregény, mert amúgy regénynek elég rövid.

Elég unikális forma, kevesen művelték.

Van rá példa, ha mostanában kevesebb is. Valamelyik angol költőnek pár éve jelent meg egy verses regénye, sajnos nem jut eszembe a neve. Térey János is írt verses regényeket, nem is egyet.

Amióta prózát kezdél írni, többnyire felváltva követik egymást a lírai és a prózai kötetek. Most is íródnak versek?

Legutóbb egy vers, egy próza, egy vers volt, most elvileg a próza jön. A novellák már elkészültek.²⁶ Amin most dolgozom, az a 16. században játszódik.

Visszatérsz a *Kígyó* korába?²⁷

Sőt, valamivel korábbra. Már amikor a *Kígyó*hoz olvastam történeti munkákat, például helyi egyháztörténeteket, megtapasztaltam, milyen másképpen fest egy-egy esemény a

²³ A Fortepan a legnagyobb, folyamatosan bővülő magyar nyelvű online fényképgyűjtemény. Napjainkban már több, mint 100.000, zömmel 1900 és 1990 közötti fotó érhető el az oldalon, ami önkéntes szerkesztők és segítőik munkáján alapul. 2019-ben a Magyar Nemzeti Galéria a gyűjtemény 300 fotójából rendezett nagy sikerű kiállítást.

²⁴ *Rakovszky Zsuzsa*: Fortepan. Budapest, 2015.

²⁵ *Rakovszky Zsuzsa*: Történesek. Budapest, 2018.

²⁶ *Rakovszky Zsuzsa*: Boldog vég. Budapest, 2020. október

²⁷ *Rakovszky Zsuzsa*: A kígyó árnyéka. Budapest, 2002. Rakovszky Zsuzsa első, nagyszerű regénye.

különböző – mondjuk, katolikus és evangélikus – szemtanúk szemszögéből. És ez olyasmi, amit ma is naponként tapasztalni lehet. Ezért kezdett érdekelni ennek a münsteri anabaptista „királyságnak” a története, ahol szintén erős elfogultságok csaptak össze, az üldözöttekből üldözők, az egyenlőség és vagyonközösség híveiből király és udvartartása lesznek. De visszakanyarodhatunk ennek az írásnak a kapcsán a líra és az epika ellentétének a problémájához is. Lesz egy nagyjából tárgyilagos, elfogulatlan narrátor, ő prózában beszél, amikor viszont valaki a két ellenséges tábor egyikének vagy másikának szemszögéből mond el egy-egy eseményt, amivel erősen azonosul, az versben lesz. Egyébként az egyik történelmi forrás, egy szemtanú, aki évtizedekkel később számolt be a történetekről, egyszer már, az eseményekkel egyidejűleg, mint iskolásfiú megírta ugyanezt, csak akkor még versben. Úgy néz ki tehát, a következő kötet egyik része versben lesz, a másik prózában.

Beszéltünk egyszer a munkamódszeredről, a napi beosztásodról. Délelőtt, vagy éjjel írsz? Hogyan alakult ki a napirended?

Mostanában átalakult. Régebben, amikor még rendszeresen fordítottam, délelőtt írtam, délután végeztem a fordítási penzumot, utána már csak olvastam. A legutóbbi időig reggel-este sétálni vittem a kutyámat, sajnos, úgy két hónapja kutya nélkül maradtam. Az esti sétát azért megtartottam, viszont most reggeli és kávézás közben és után olvasgatok egy jó darabig az interneten, ami sajnos elég sok időt elvesz. Idővel azt mondom, ez az utolsó cikk, utána nekilátok. Hacsak nincs valami, bevásárlás vagy ügyintézés, amit jobb még délelőtt elvégezni. Dolgozom, ameddig dolgozom, megebédelek, internetezek kicsit, azután újra munka. Aztán újra olvasás, séta, megint olvasás, alvás. Éjjel nem szoktam dolgozni.

Ez végül is jó, mert váltják egymást a szellemi és a fizikai tevékenységek. Van valamilyen napi penzum, időben, vagy oldalban számolva?

Amíg fordítottam, volt, mert szorított a határidő. Most csak attól függ, mennyit írok aznap, hogy mennyire megy éppen az írás. Igyekszem másnapra is hagyni egy keveset abból, aminek a megírását már elkezdtem, hogy könnyebb legyen belelendülni.

Amikor átváltottál prózára rögtön hatalmas fába vágta a fejszéd, egy gigantikus regénybe. Ez volt a *Kígyó árnyéka*. Ha magamból indulok ki, én először kisebb lélegzetű dolgokkal, novellákkal kezdtem volna.

Nem hiszem, hogy így működik. Vannak novellista alkatú szerzők, mások regényeket írnak. Én ezek szerint az utóbbiakhoz tartozom. Ha novellát írok, az is hosszú lesz.

Emlékszem, hetente bejártál a levéltárba, az újságokat olvastad. Mihez gyűjtötted bennük az anyagot?

Már a *Kígyó*hoz is bejártam, az egyháztörténeteket, krónikákat, mindenfélét olvastam. Az újságokat részben passzióból, részben a későbbi regényhez, a *Szilánkok*hoz néztem át.

Arra nagyon jó a korabeli sajtó, hogy meg lehet ragadni bennük a régi hétköznapiakat, mi foglalkoztatta az akkori embereket. Említetted, hogy te is készítettél interjúkat. Ez mikor volt? Kikkel, hányat?

A Beszélőnek, már a rendszerváltás után. Előtte kicsit dolgoztam a szamizdatban. Nem írtam, mert ahhoz nem értettem, de fordítottam, gépeltem ezt-azt. A legális korszakban volt a Beszélőnek egy hetilap formája, oda csináltam néhány interjút, például Réz Pállal, Mándy Ivánnal, Závada Pállal. Volt, amit meg kellett ismételni, mert nem vette fel a mikrofon. Mándyt nagyon szerettem, élmény volt beszélgetni vele. Még Szigligetről, az alkotóházból ismertem, a szomszéd asztalnál ült.

Gyakran jártál ott? Ahogy az olvasmányaimból tudom, különösen a kezdeti időszakban nagy becsben állt a művészek körében az a gondtalan időszak, amit az alkotóház biztosított. Időben meddig tartott egy-egy ilyen szigligeti tartózkodás? Pár hétig?

Elég sokszor voltam ott néhány hétre, egyszer tovább is, mert behavazódzunk, talán 1986-ban. Tibort egyszer vittem le, inkább csak nyaralni. Szigligetnek számomra a 90-es évek elejéig volt jelentősége. Később, a rendszerváltás után sok minden megváltozott. A nagyok kihaltak, a maradék egyre inkább szekértáborokra szakadt, ma nem is tudom, működik-e és hogyan.

A közelmúltban felújították. Azt hiszem, bárki nyaralhat ott, a művészek talán kevesebbet fizetnek.

Visszatérve az életed alakulásához, meddig voltatok együtt a férjeddal?

Tíz évet töltöttünk együtt, házasságban ötöt. Az évtized végére elváltunk. Öt évig laktunk a hat négyzetméteres albérletben, ezt követően a férjem munkahelyén keresztül befizethettünk egy lakásra. Később Tiborral laktam ott három évig, majd hogy legyen körülötünk egy kis zöld és tér, eladtam és Budaörsön vettünk egy kis házat.

Végül mi vezetett arra, hogy visszajöttetek Sopronba? Gyerekkori nosztalgia, vagy úgy alakult a helyzet, üres lett a lakás, amiben a nevelőapád élt?

Addig is sokat jártam haza, amíg élt. A halála után (1997) itthon maradtunk fél évig. A bécsi ösztöndíjam idején is hazajártunk a hétvégeken. Még élt édesanyám idős barátnője, aki sokat mesélt, jó nyersanyagot szolgáltatott a *Hullócsillag*hoz. Végleg maradtam volna, de nem akartunk óvodát váltani Tiborral, a budaörsit is elég nehezen szokta meg. Az első négy évben Budaörsön járt Waldorf iskolába. Már akkor is látszott, hogy tehetsége van a matematikához, vagyis a Waldorf-iskolát nem kifejezetten neki találták ki. Negyedik táján viszont azt gondoltam, jó lesz váltani. És akkor már lehetőleg nyolc osztályos gimnáziumban folytassa, hogy ne legyen kénytelen még egy új helyet megszokni. Budaörsön nem volt nyolc osztályos iskola, viszont Sopronban igen, a Berzsényi. Gondoltam, megpróbáljuk. Szerencsére a felvételin matekból a logikai készséget nézték, nem a tárgyi tudást, így Tibor felvételi je jól sikerült. Csak magyarból lett hármás, ha jól emlékszem...

Nem szeretnél úgynevezett irodalmi életet élni, másokkal összejárni, így nem okozott gondot a költözés ebben a tekintetben sem.

Valóban így volt. Egy-két emberrel, régi barátokkal szívesen vagyok együtt, de a nagy társaságot nem szeretem.

Volt a döntésedben szerepe annak, hogy akkoriban váltottál a versről prózára, és az első kötetek, *A kígyó árnyéka*, a *Hullócsillag* tematikailag kötődtek Sopronhoz?

Nem hiszem. A *Kígyót* még Budaörsön írtam, a *Hullócsillagot* is ott kezdtem el. A prózaírást egyrészt az tette lehetővé, hogy Tibor már iskolába járt, és több volt a szabadidőm. Másrészt megalakult a Digitális Akadémia, amely rendszeres havi jogdíjat fizet, így már nem kellett annyit fordítanom. A prózaírás nagyon időigényes dolog, sokkal inkább, mint a versírás.

Fejezetenként írsz? Van több változat? Keret, mint a *Szilánkoknál* a fogorvosi látogatás?

Utóbbinál az időpontokkal voltam bajban, hogy azok stimmeljenek, mivel több idősíkon játszódik a regény. Ne tudjon az egyik szereplő arról, ami csak két év múlva történik meg a másikkal! Ezért sokszor át kellett írnom. Ahol lineárisan játszódik a történet, ott egyszerűbb.

Mi a helyzet a költészet és valóság problémakörével? A szerzők átírnak, átneveznek, a konkrét élmény gyakran csak kiindulópont. Lillánál azért többnyire tudom, ki egy-egy figura szülőanyja, vagy apja. Egy kívülálló ezt nem tudhatja, legfeljebb tippel.

Átírja az ember a dolgokat. Gyakran több emberből áll össze egy figura, persze ehhez az kell, hogy legyen valamilyen közös tulajdonságuk. Előfordul olyan is, például a *Hullócsillagban*, amikor nem is annyira a figurák olvadnak össze, hanem bizonyos megtörtént eseményeket, amelyek olyasvalakivel estek meg, akinek a megfelelője nem szerepel a regényben, „odaajándékozok” valamelyik regénybeli karakternek. Ami nem ennyire „életrajzi” írás, ott végképp nem lehet megmondani, kitalált-e a személy, vagy van életbeli megfelelője. Néha csak egy arcot keresek valamelyik szereplőhöz. Mégis, ha több emberből összevont „amalgám” is egy szereplő, általában egy konkrét személy gesztusait és arcjátékát látom magam előtt az egyes jelenetekben, akkor is, ha az illetőt soha nem láttam a valóságban hasonló helyzetben, de el tudom képzelni.

Gyakran előfordul az írásaidban, hogy a jelenből kiindulva kap rálátást, távlatot a történet.

Majdnem mindegyikben van ilyen, most, hogy mondd.

6. kép: Az író nő 2018-ban. Szilágyi Lenke fotója

A VS²⁸ nekem kilóg a sorból. Kirándulás egy más területre.

Sok a hasonlóság benne a *Kígyó*val. Egyrészt az identitás kérdése – bár nem szeretem ezt a szót, jobbat nem tudok rá –, másrészt a titok jelenléte. Valami a főszereplő életében, amit mindenáron titkolni kell, és ez visszahat az önmagáról alkotott képére. Szerinted mennyiben lóg ki a VS a sorból?

Nem mindennapi a történet, ahogy a *Kígyó* sem. Valóban, az alapképlet hasonló, a „nem az vagyok, akinek látszom, de megpróbálok olyannak látszani, amilyennek látni szeretnék” problematika. Az általuk őrzött titok, amikor napvilágra kerül, mindkettőjüket a társadalom peremére löki. A *Hullócsillag*, *A Hold a hetedik házban*, a *Szilánkok*²⁹ is mindennapi nők mindennapi történetei.

Lehet, de azért ez a „ki is vagyok én valójában?” motívum azokban is szerepel, ha talán nem is olyan hangsúlyosan. A *Hullócsillag*ban a kislány is, az anya is elidegenedik a valódi énjétől a külső nyomás hatására. A *Szilánkok*ban traumatikusan hat az egyik szereplőre, hogy akit az apjának hitt, csak a nevelőapja, az igazi apja valaki más, egy sikkasztó, aki öngyilkos lett. Ami a novellákat illeti, abban igazad van, hogy azokban nincs jelen ez a problematika.

²⁸ Rakovszky Zsuzsa: VS. Budapest 2011.

²⁹ Rakovszky Zsuzsa: A hullócsillag éve. Budapest, 2005., A Hold a hetedik házban (novellák) Budapest, 2009., Szilánkok. Budapest 2014.

Sok minden kimaradt ebből a beszélgetésből, nem is lehet egy gazdag életművet beszorítani a *Szemle* szokásos terjedelmi korlátai közé. Nem beszélünk a nagyszerű fordításaidról, amik, ahogy elhangzott, részben íróként is inspiráltak, a díjaidról. Hiszen minden díjat megkaptál, ami egy magyar író számára elképzelhető. A kis közös kiadónkról sem, amit elsodort a 2008-as válság és az ennek folytán megváltozott terjesztői magatartás. Én azért büszke vagyok rá, mert neki köszönhetjük az egyetlen gyermekvers-kötetedet és a nagyszerű Gaskell fordításokat.³⁰ Maradt még soproni témád?

Ki tudja? Az mindig csak „menet közben” derül ki, mi az, ami fontos, de még nem dolgoztam fel.

Rakovszky Zsuzsa: Helytörténet

Emlékszem, ebben a házban lakott,
ezen a lépcsőn kopogott a botja,
erre vonult el a nyugalmazott
tábornok hibbant özvegye naponta,
szoknyáján macskaszőr, némán mozgó, aszott

ajkán rúzs és szitok. Emitt a lírai
lelkű fogorvos – a várószobában
maga festette tájképek tucatjai.
Amott a pék, aki szerelmi bánatában
öngyilkos lett. És még ki tudja, ki:

egy gyarmatáru-nagykereskedő?
Egy órás pártában maradt leánya?
Egy könyvelő és betegeskedő
kibirhatatlan anyja? És még ki tudja, hány a
sokból, akit benyelt a lép idő:

Kötélverők, rézöntők, bábsütők,
házat vettek, vagy szőlőt, öltre mentek,
pert indítottak, egyszer tűz ütött
ki, másszor a pestis jött, eltemettek
két-három feleséget, nyolc gyerekből ötöt...

³⁰ *Rakovszky Zsuzsa – G. Kristóf Éva: Ismered-e? Fűvészkönyv gyerekeknek.* Sopron, Artemisz, 2007., *Elisabeth Gaskell: Észak és Dél,* Sopron, 2006., *Elisabeth Gaskell: Cranford – Egy orvos vallomásai.* Sopron, 2009.

Rossz év a borra: fagy, gyér napsütés.
Szekeret rángattak ki őszi sárból.
Egymás szívének szegezték a kést,
cseresznyét árultak fonott kosárból...
Kevés öröm, több gond, sok rettegés.

Kampórol függő fél disznón legyek.
Egy ágyban szültek, haltak – váladék, vér.
Jég verte a sötét szőlőhegyet.
Borogatást cseréltek gyertyafénynél,
ecettel tisztítottak pecsétetes szőnyeget.

Szennyvíz és csillagfény, kútban halott
magzat, a házak közt földek sötétje.
A tél, mikor a térig jöttek a farkasok ...
A tűz, mikor megolvadt a nagyharangok érce...
Lement a búza ára, vérszínre vált a Hold ...

Szeles tavaszt aszályos nyár követ.
Minden valaminek a folytatása.
A név kitart: névtáblák, sírkövek...
Az újszülött halott ükanyja képe mása.
Kevés jóindulat, sok gyűlölet.

A háztetőkre nap süt, jég kopog.
Csontok, törött cserépedény a mélyben,
az utcakő alatt. Őscápa fog
nyoma a pestisoszlop mészkövében.
A háztetők fölött holt csillagok.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ROLAND

Ifj. Sarkady Sándor: Légi események Sopron vármegyében. Bombatámadások a leghűségesebb város ellen (1944–1945). Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2019, 224 pp.

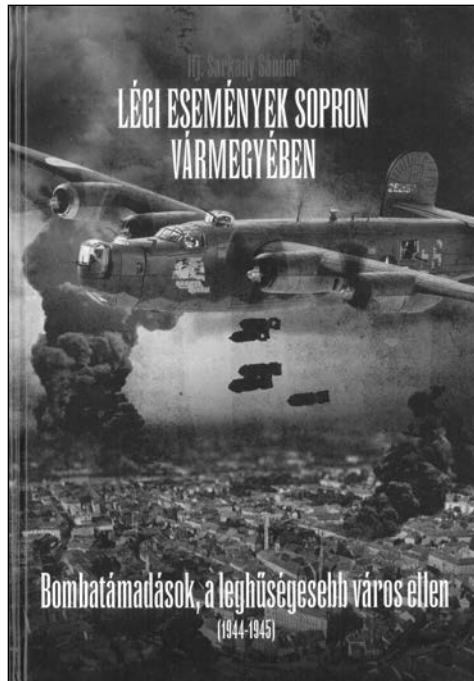
Dr. ifj. Sarkady Sándor közel harminc éve kutatja a Sopron, illetve a történelmi Sopron vármegye felett a második világháborúban történt légi események, légi harcok és bombatámadások történetét. Ebben a témában megjelent írásaival 1994 óta találkozhatott már az olvasóközönség a *Kisalföld*, a *Soproni Füzetek*, a *VÁRhely*, a *Soproni Ász*, a *Rubicon*, valamint a *Soproni Szemle* oldalain. A szerzőnek ez idő alatt két, a kérdéskörrel foglalkozó önálló kötete is megjelent, 2004-ben,¹ valamint 2012-ben.² A 2019-ben a Soproni Egyetem Kiadó gondozásában napvilágot látott „*Légi események Sopron vármegyében. Bombatámadások a leghűségesebb város ellen (1944–1945)*” című könyv a 2004-es kiadvány bővített, átdolgozott kiadása, amely ezúttal 224 oldalon tárgyalja az utolsó két háborús év tárgykörhöz tartozó történéseit, felajánlva „*Mindazok emlékének, akik áldozatául estek a második világháború poklának.*”

A könyv borítója azonnal megragadja a figyelmet. Bogáti Gergő tervezőgrafikus egy képen ábrázolta a második világháború ikonikus amerikai repülőgépét, a B-24-es Liberator bombázót, az égő Sopron városát, s az éppen a városra hulló bombákat. A kötetet fellapozva, a prológusban rövid áttekintést találhat az olvasó a téma kutatástörténetéről, valamint a szerző szempontjairól, amelyek a kutatás során vezették. Ezt követi az 1944 januárja és 1945 márciusa között történt események kronologikus tárgyalása. Az egyes fejezetek által az olvasó betekintést nyerhet nemcsak az amerikai, hanem a magyar, a német, a brit és a szovjet katonai repülés Sopron vármegye felett lezajlott epizódjaiba, légi harcokba, légi csatákba is. Emellett a szerző részletesen feltárja a vármegye területén történt géplezuhanásokat, alkalmi vészkioldásokat (amikor bombák zuhantak rétre, erdőre, vagy községek határába), valamint bemutatja a kiugrott vagy lezuhant ejtőernyősök történeteit. Külön kiemelendők a Sopront – két pályaudvara és stratégiai fontosságú vasútvonalai miatt – ért bombatámadásokat tárgyaló fejezetek, amelyek rendkívül részletesen, sok-sok képpel illusztrálva idézik fel a város tragikus napjait.

A háborús események tárgyalása után további 54 oldalon ismerhetjük meg a bombázások között, illetve a pusztítás után készült fotókat és filmfelvételek egyes képkockáit a károkról, majd a romos városról és a romeltakarítási munkálatokról. A kötet végén

¹ Ifj. Sarkady Sándor: *Légicsaták és légiesemények 1944-1945-ben Sopron vármegyében*. Sopron, 2004. 181 pp.

² Ifj. Sarkady Sándor: *Nekik térkép e táj... Amerikai légitámadások Sopron ellen. 1944–1945*. Sopron, 2012. 142 pp.

megtalálható Sopron második világháborús összesített veszteségi mérlege, a vármegye felett lezajlott légi eseményekben résztvevő amerikai és angol, majd német és magyar repülőgépek és személyzetük dokumentálható adatai. Legvégül egy tabló, amely összegzi a vármegye légtérében történt, feljegyzett légi eseményeket, a történések helyszíne szerinti betűrendben. A könyvben való gyors és hatékony tájékozódást földrajzi- és személynévmutató segíti.

A kötet forrásanyaga rendkívül gazdag és sokrétű: a levéltári források sokasága, a könyvészeti és a korabeli sajtótermékek, jelentések, valamint interjúk összevetése és felhasználása mellett az Amerikai Egyesült Államokból (Air Force Historical Research Agency, National Archives, Pentagon) származó dokumentum-másolatok és adatok tovább bővítik, pontosítják eddigi ismereteinket. A kötet dokumentumértékét növeli annak gazdag illusztráltsága, az archívumokból előkerült, korabeli iratokról készült képek, valamint az a közel 200 fotó, amelyeknek egy része magángyűjteményekből került napvilágra, s eddig publikálatlanok voltak.

Dr. ifj. Sarkady Sándor a témában jegyzett első kötetének megjelenése után tizenöt évvel, bővített és átdolgozott formában kiadott könyve hiánypótló munka. Bár az események után hetvenöt esztendővel még megannyi kérdés megválaszolásra vár, jelen kiadvánnyal a kitarató és fáradságot nem ismerő történészi kutatómunka gyümölcsét vehetjük kezünkbe. Tisztelettel ajánlom a könyvet a hely- és hadtörténet iránt érdeklődők szíves figyelmébe!

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
zoltan.bolodar@gmail.com

Domonkos Ottó néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Sopron, Várkerület 50.

Horváth Gergely Krisztián történész, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 1097
Budapest, Tóth Kálmán u. 4., Horvath.Gergely.Krisztian@btk.mta.hu

Illyés Benjamin nyugdíjas erdőmérnök, közgazdász. 9400 Sopron, Schönherr-malom
utca 25.

Nagy Roland történész, levéltáros. Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár,
9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky utca 4., nagy.roland@uni-sopron.hu

Perger Gyula néprajzos-muzeológus, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár Győr,
pergergyula61@gmail.com

Rakovszky Zsuzsa költő, író, műfordító. Sopron

Schöberl Miklós ny. egyetemi docens, Soproni Egyetem, Faipari Mérnöki Kar,
drschoberlmiklos@t-online.hu

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@googlemail.com

Vörös Ákos nyelvtanár, Soproni Egyetem Idegen Nyelvi Központ,
voros.akos@uni-sopron.hu

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2020/4

MITTEILUNGEN

MIKLÓS SCHÖBERL: Geschichte des Soproner Katholischen Vereins. Kapitel I. Sitz, Gründung, Statuten des Vereins	407
BENJAMIN ILLYÉS: Soproner Studentenunterkünfte, 1919–1959.....	431

ERINNERUNG AN ENDRE CSATKAI

OTTÓ DOMONKOS: Zum 50. Todestag von Endre Csatkai	455
GYULA PERGER: „Mein lieber Sohn, Jani ...“ Korrespondenz von János Hetény und Endre Csatkai	459
ZOLTÁN BOLODÁR: Soproner Aushängeschilder – eine Fortsetzung der Forschungen von Endre Csatkai	493

KLEINE MITTEILUNGEN

GERGELY KRISZTIÁN HORVÁTH: Großgrundbesitz und territoriale Ungleichheiten im historischen Ungarn. Ein Bericht zum Workshop über Herrschaftsgeschichte der Forschungsgruppe MTA BTK Lendület “Zehn Generationen”, Sopron, 26.–27.02.2020	510
ÁKOS VÖRÖS: Ferenc Wohlmuth (1855–1919), sein Martyrium und Gedächtnis	513

PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Schrift im Staub. Ein Geburtstagsgespräch mit Zsuzsa Rakovszky	516
ZSUZSA RAKOVSZKY: Lokalgeschichte (Gedicht)	535

BÜCHERSCHAU

ROLAND NAGY: Sándor Sarkady jun.: Luftwaffenereignisse im Komitat Sopron. Bombenanschläge auf Sopron, Civitas Fidelissima (1944–1945). Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 2019.	537
--	-----